

11.
3.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR, ELEMÉR

*

HUSZONHATODIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

ÁLL. POLGÁRI ISK. ... KÖNYVTÁRA

Érkezett: 19... hó ... n.

Leltári szám: ... Csoportszám: ...

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1916

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések :

	Lap
<i>Kéky Lajos</i> : A »széplé'ek« irodalmunkban	385
<i>Császár Elemér</i> : Orczy Lőrincz	403

Adattár :

Latin elégia Zrinyi a költő haláláról. Közli: <i>Hegedűs István</i>	441
Latin elégia Budavár bevételéről. Közli: <i>Hegedűs István</i>	451
A »magyar Faust« életrajzához. <i>Pap Károlytól</i>	452
Szentmiklóssy Alajos levelei. II., bef. közl. Közli: <i>Szücsi József</i>	467
Szigligeti szerepei. <i>Zolnai Bélától</i>	474

Könyvismertetés :

Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. <i>Császár Elemértől</i>	486
Salgó Ernő: Irók és szindarabok. <i>Császár Elemértől</i>	488
Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekin- tése. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	491
Dr. Lovas Elemér: B. Margit történetének részletes forráskritikája. <i>Király Györgytől</i>	492
Helyreigazítás	493

Könyvészet :

Új könyvek és füzetek	494
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	495
Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató.	III—XVI

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalom-
történeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartal-
máért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január,
márczius, június és október hónapokban) 8—8 ives füzetekben. Előfizetési ára
egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

A »SZÉPLELEK« IRODALMUNKBAN.¹

Az európai művészetnek és költészetnek a barokk virágzását követő fejlődése minden tekintetben magán viseli udvari eredetének nyomait. XIV. Lajos uralkodása rendkívüli mértékben kifejlesztette az udvari életet. Messzeható politikai célja megvalósulásának legfőbb akadályát a francia nemességben látta, de azt is jól tudta, hogy ezt a hatalmas osztályt erőszakkal nem törheti meg. Ezért udvarába édesgette, az udvar fényének emelésére — valójában pedig azért, hogy az udvar hivalgó pompájában minden másról édes elfeledkezésben készséges szolgaseregét alkossa. »A nemesség megleledkezett kötelességéről és jelleméről« — mondja Mirabeau ennek az osztálynak jellemzésére, mely a versailles-i káprázatos carnevalokon s pásztori multságain mosolygó arczzal lejtette kényes menuette-jét sírja felé.

Ez az udvari szellem áthatja az egész életet, melynek a formák merev cultusa, szigorú megkötöttség és mértéktartás válik legjellemzőbb vonásává. A tett formáit s a beszéd módját az udvari etikette szabályai határozzák meg. Az életet átható mérséklet és önuralom, fegyelem és választékosság korlátok közé szorít minden egyéni nyilatkozást.

E fényes udvar napján sütkérezik a művészet is; a költő ezekből az udvari emberekből válogatja mintáit, az ő választékos modoruk szerint cselekedtetni s az ő finom társalgásuk nyelvén szólaltatja meg hőseit. A költő minden nyilatkozásának ugyanaz a zsarnoka, mint az életnek: az illem, a bienséance. A francia akadémia az irodalomba is bevitte az előkelőség és választékosság, a fegyelmezettség és rendszeresség szellemét. Az egyénit annyira alárendelték a közszellemnek, hogy a Port Royal írói könyveiken nevüket sem engedték kinyomatni. Az egész élet szabályozója: az ész, a raison. A kor költészet-tana, Boileau híres poetikája, ezekkel a szavakkal kezdődik: »Az észet szeressétek...«

Ez épügy lehetetlenné tette az indulatoknak és szenvedélyeknek természetük szerint való feltárását, mint a hogy ki-

¹ Mutatvány *A jellemrajz a magyar szépirodalomban* című munkából, melynek megírására a M. Tud. Akadémia Lévay-pályázatán a szerző megbízást nyert.

rekesztette a társadalom alacsonyabb osztályainak bevonását a költészet tárgykörébe. Ez a költészet nemcsak az egyéni száműzte, hanem figyelmen kívül hagyta a nemzeti sajátságokat is. Classikus tradíciók lelkesítették a költőket, melyeket egyébként több tekintetben félre is értettek; hősökért és történetekért is legszívesebben az ókorba tértek vissza, honnan azonban legtöbbször csak costume-öket és neveket hoztak koruk udvari életéből merített történeteik álcázására. A formát, melyben e finomkodó, szépelgő világ történetei megjelentek, *egységek* és *szabályok* tömege kötötte meg és merevítette élettelenre.

A XVIII. század irodalma a XVII-ének hagyományain élőködött. »A XVIII. századnak nagy művésze a mandarin-ságnak volt egy neme, sok irodalmi műveltséggel, sok körültekintéssel, sok méltósággal és tehetetlenséggel« — mondja róla legderekasabb méltatója, *Faguet*. Ez annál sajátosabb, mert a század állandó izgatottságban élt. A nemzeti és keresztyén érzés lehanyatlott, s az erősebbeknél az ész vallása, a gyöngébbeknél (és jobbaknál) az érzelemé kerekedik felül. A kor elvet minden hagyományt és tekintélyt s az egyéniség korlátlan érvényesüléseért rajong. Az erkölcsi érzék sülvedésével hihetetlen könnyelműség és feslettség jár; de a fényűző és tobzódó mulatozások ijeszítő árnyképeül feltűnik a fűvön és gyökereken tengődő s az éhhaláltól rakásra hulló jobbágyság képe. Ez nyugtalanította még fölöttébb e világot, de a jobbak lelkében kétségtelen meghasonlást szült. A léha és mesterkéltnél az érzőbb lelkekben egy nemesebb, boldogabb élet után sóvárgó vágnak egyengeti az útját. S ez a vágyódás megteremti az *udvari ember* utódjául az érzelgős és energiátlan *széplelket*, a kedély és szív túltengésének betegét.

A *széplelek* sajátos érzésekből alakult sajátos disharmonikus egészszé. Legjellemzőbb rá nézve az erény, a virtus cultusa. Ez a kor erős rationalismusából következett, a mennyiben az erényt mintegy az élet erkölcsi folyását irányító észnek tekintették. Valami utópiás rajongással imádják a virtust, de életük sokszor nagyon ráczáfól e rajongás őszinteségére. Saint-Preux az erénynek kitartóan hangoztatott imádata nem gátolja abban, hogy el ne csábítsa a gondjaira bízott fiatal leánykát. Még e típusnak egyik kései magyar képviselője, *Kisfaludy Sándor* levélregényének *Lizája* is ezt vallja: »Virtus az ember boldogsága s nála nélkül semmi meg nem állhat a világon.« E mellett jellemzi a széplelket a szenvedésnek és lemondásnak inkább negélyezése, mint keresése, inkább emlegetése, mint bensőséges átélése. A virtus imádata mellett tág tér jut szívében a *szépség cultusának* is. Édeskés bókokat mond a hölgyeknek, vagy rajongó hévvel teljeseket a természetnek. Sőt van benne, ha mindjárt sentimentális burokba rejtve is, *valami sajátos művészetrajongás*, a mi talán még a renaissance hagyatéka.

Ez morális tekintetben sokszor igen engedékenyvé tette a széplelket. »Ah, mely cultura!« — tör ki Kazinczyból a széplelek egy házasságtörési pör tárgyalásán, mikor felolvassák a vádlott nőnek kedveséhez intézett érzelmes leveleit. Mint ember és mint író egyaránt ő a legjellemzetesebb képviselője irodalmunkban e típusnak, de ez nem vele s nem is általa köszönt be irodalmunkba.

A francia új-classicismus hatással volt egész Európára. Hatással volt a mi éledő irodalmunkra is, melynek megindítója, Bessenyei, magyar Voltaire óhajtott lenni. Sajátságos, hogy az a költői alkotás, melylyel irodalmunknak ez a felújulása megindul, színdarab, olyankor, mikor sem színpadunk, sem színészeink, s a színjátszásnak tradíciói mindössze csak az iskolai színelőadásokból sarjadhattak.

Ez iskolai drámák nem csak közönségük szűk körét tekintve, hanem művészi érték, főként jellemrajz dolgában is igen gyöngyei előzményei a magyar drámairodalom kifejlődésének.

Az iskolai drámát vaspántokkal szorították s művészi fejlődését lehetetlenné tették azok a követelmények, melyeket ez előadások rendeltetésénél fogva soha sem hagyhatott figyelem nélkül az író. Hogy mennyi mindenre kellett tekintettel lennie s milyen mesterkedésekre volt kényszerítve, arra nézve érdekes pld., hogy a magyar piarista-írók a Krisztus életét tárgyaló darabjaikban Krisztust magát soha sem szerepeltetik a színpadon. Rendesen valamely jeles ókori férfiú neve alatt lép fel, s a közönség csak a játék folyama alatt tudja meg, hogy voltaképen kit ábrázol a darab hőse. 1710-ben pld. a nyitrai nemes ifjak színpadán Codrus képében adták elő Krisztus életét (*Christus sub allegoria Codri*), egy másik darabban pedig *Miltiades* név alatt szerepel.

Az iskolai drámának a szerepeltetett személyeket stilizálnia kellett a maga céljaira. A dráma rendesen egy-egy nagy szenvedély körül forog; de az iskoladrámákból a szenvedély, főként a szerelem, ki volt zárva, épen ezért szerzőiknek, ha mégis hatásos és érdekes drámai cselekményre törekedtek, bizonyos lélektani erőszakosságot kellett elkövetniök, egyes érzelmeket, különösen a barátságot, nagyon erősen fel kellett fokozniök s az ilyeneken fordultak aztán meg a nagy drámai jelenetek.

Mivel így ezekben a drámákban szinte lehetetlen volt az elmélyedő jellemrajz, inkább kedvelték a mozaikszerűen összerakott cselekvényt, melynek során folyton új alakok léptek fel. A komoly drámákban alig nyilatkozik valami jellemzőerő, még talán legtöbb van Illei János *Salamon királyában*. Inkább akadunk valami jellemzéfélére bohózatos közjátékaikban. A bohózat bírja el leginkább a jellemzés felületességét, mert benne a cselekvény a fő, s a jellemek változhatnak a cselekvény kedvéért. Ezért akad ezekben az iskolai darabokban is egypár

sikerültebb komikus figura. Így pl. Pállya István vígjátékában (*Ravaszy és Szerencsés*) van már egypár komikus alak, főként a »két negédes kérkedékeny ember«: Deáki Mátyás és Csörgő János. Deáki a tudákos és hóbortos iskolamester típusa, ki »a sok tanulásban és az régi dolgoknak felnyomozásában egészen megbódult, még az asszonyokkal is görögül és latinul beszél«. Hasonló tipikus alak Csörgő is, a miles gloriosus. Hadi tetteihez képest Nagy Sándor sok vitézkedése mind csak semmiség. Százakat ölt le egymaga, s »Európa meghajtá magát vitézsége előtt«: egy pisztolydurranástól mégis úgy inába száll a bátorsága a nagy hősnek, hogy futtában tízen se tudják megállítani. Inasaik is eredeti figurák, típusai a tudatlan, de agyafúrt és találékony parasztnak. Egypár közjátékbeli népies alak révén, minők Kocsonya Mihály, Berbencze Péter és házsártos felesége s beszédes szomszédasszonyuk, a népies elem lassú beszivárgását látjuk az iskolai színjátékba s ennek útján a magyar színiköltészetbe. Simai Kristóf *Váratlan vendégének* a selmeczbányai kegyesrendi ház könyvtárából előkerült eredetijében van egy jelenet, melyet később kihagyott darabjából. Itt szerepelnek irodalmunkban először cigányok, a maguk sajátos dialectusával s furfangos eszükjárásával.

Ilyen előzmények után lép fel s próbálkozik Bessenyei a drámai jellemrajzzal. Egészen a francia új-classicismus tanítványa; drámái ugyanazokat a sajátságokat tüntetik föl, melyek jellemzők a francia új-classikai drámaköltészetre, s a melyeknek nagy része e költészet udvari eredetével van kapcsolatban. A nagy egyéniségek kikopása az életből elvértelenítette a drámát is, melyet oly étellel teljes művészi magaslatra emelt Shakespeare alkotásaiban az egyéniségnek a renaissance-től felszabadított gazdagsága. A francia új-classicismus a görög tragédia nyomán indult, de a maga drámáját az ész parancsszava alá rendelte s szabályok béklyóiba verte. A léleknek inkább logikai, mint érzelmi tartalmát érvényesítő ezen sajátsághoz járult még a francia szellemre épily mértékben jellemző analýsáló kedv, mely bőven terjeng a helyzetek elemzésében s a szereplők lelkének önelemzés útján történő feltárásában, annyira, hogy sokszor akaratukat is valósággal halványra betegíti ez a töprengés. Még a párbeszédnek is inkább okoskodók, mint heves érzelmekeket kifejezők. A költő képzeletét lenyűgöző *szabályok* is többféleképen befolyásolták a jellemrajzot. Tárgyválasztás tekintetében az ú. n. tárgytávolság törvénye megkövetelte a tragédiaköltőtől, hogy időben és térben távoleső tárgyat válasszon. Ezzel hatása fenségének igyekezett alapot vetni, mert a közönséget tisztelettel tölti el az, a mit hosszú idő vagy nagy távolság választ el tőle. Ez azonban elfordította a költőket a nemzeti tárgyaktól, a mit igen megsínylett a korrajz s a jellemfestés. Mindegyik csak általánosságban mozogha-

tott, mivel a képzelet nem indulhatott a való élet azon konkrét vonásai után, melyek biztos szálakkal kapcsolnak össze múltat és jelent s valóságosírást adnak a múltól rajzolt képnek.

A lélekrajzban különben is téves útra csapott az új-classikai tragédia. A görög tragikust a színpad kezdetlegessége arra kényszerítette, hogy nagy vonásokkal ábrázoljon s hőst csak egy-egy nagy szenvedély hordozójává tegye. A nagy szenvedélyeknek e rajza hajlamot ébresztett a francia tragikus költőkben is, de egyszersmind tipikus jellemrajzra szoktatta őket. Legtöbbször nem annyira az embert rajzolják szenvedélyeivel, mint magukat a szenvedélyeket, többé-kevésbé elvontan. A szenvedélyt harcra indítják a kötelességgel, de nagyon fokozza a cselekvénynek megrázó hatását, mélységes emberi érdekét, hogy alakjaik a legtöbbször hősiesebb jelkűek, hogysem szenvedélyük martalékaul esnének s így valóban tragikus hőökké válhatnának. Tragédiáik így legtöbbször az erkölcsi nagyságnak, a kötelesség heroismusának szónokias magasztalásai.

Ezzel kapcsolatos a tárgyválasztásnak egy másik szabálya, mely személyei megválasztásában bizonyos társadalmi előkelőséghez kötötte az író. Figyelembe kellett vennie Aristoteles tanácsát, ki a tragikus költőnek azt javallja, hogy dicső nemzetségből eredett kitűnő férfiakat válasszon hőseiül. Főszemélyei csak az udvari élet legkimagaslóbb alakjai lehettek, alacsonyabbra szállni veszélyeztette volna a tragédia fenséges hatását. A szenvedély rajzának érdeke is e magasabb körökre utalta a költőt, melyekben a szenvedély nagyobb mozgalmassággal nyilatkozik, küzdelme nagyobb érdekeket érintő s katasztrófája megrázóbb. Viszont azonban ez az egyoldalúság, kizárólagosságra emelkedve, igen szűkre korlátozta a tragédiaköltő tárgykörét.

Tárgyválasztás szempontjából jellemző még e tragédiára a szenvedélyes, de a körülményekkel megalkuvó szerelem, mely áldozatául esik a kötelesség parancsának. Nisard szerint e gyöngéd és okos, a szív mellett az észre is hallgató szerelmes mintáját az írók magáról XIV. Lajosról vették, ki szintén így áldozta fel egy politikai érdekházasságért Mancini Hortensia iránt érzett vonalmát.

Szerkezet tekintetében legtöbbet emlegetett béklyója e tragédiaköltészetnek a hármasság. Ezek közül a tér és idő egysége a jellemrajznak több fogyatkozását vont maga után. Minthogy a cselekvény igen szűk korlátok közé volt zárva, el kellett beszélni mindazt, a mi nem volt színre hozható. Ez a cselekvény drámaiságának rovására az elbeszélő elemet tette uralkodóvá a tragédiában, annyira, hogy a tragédia legtöbbször csak magát a katasztrófát jeleníti meg előttünk. Szintén az elbeszélő elem szaporítására szolgált az ú. n. vértalalom szabálya,

mely szerint a színpadon nem volt szabad vérnek folynia, s az epizódok hiányáé, mely megkövetelte a francia új-classikai drámától, hogy kevés személylyel, kitérések nélkül siessen célra. Mindezek kétségtelenül útját állották a megragadó, sok szálból szövődő jellemfejlesztésnek, bár viszont a lélektani motívumok elmélyítésére vezettek s arra készítették a költőt, hogy a cselekvény hiányát az előadás szépségével pótolja. A szív bensőséges nyilatkozásait az elegancia korlátozta, s ez a szenvedélyt ünnepélyes szónokiasságra kényszerítette. A tragédia személyei különben is kizárólag előkelő személyek voltak, kik sem szavaikban, sem tetteikkel nem sérthették meg az udvari illendőség törvényét s erre oly kínosan ügyeltek, hogy választékosságuk igen sokszor finnyáskodásba és kényeskedésbe csap át.

Ezt a drámát tovább fejleszti Voltaire, ki már ismeri Shakespeare-t és sokat tanul a »részeg angol paraszt«-tól, a mint ő nevezi. Élénkebbé teszi a cselekvényt az által, hogy rövidebbre fogja az addig szinte korlátlanul csapongó szónokias párbeszédet s kevesbbiti, majdnem teljesen kiküszöböli a monologokat. E mellett felhasználja drámáit a fölvilágosodás eszméinek terjesztésére. A szerelem, mely elődeinél főeleme volt a tragédiának, nála egészen elveszíti uralmát. A szívek küzdelmét az eszmék csatája, a galáns szerelmes hősöket az emberiesség bajnokai, a szerelmi celszövényeket politikai intrikák váltják fel. Utolsó tragédiái már egészen melodramatikusak, azzal a célzattal, hogy rokonszenvet éleszsenek az igazságosság, türelmesség és emberiesség iránt. Gyöngítette a tragikus összeütközés erejét is, hogy ezzel bizonyos kíméletességet tanúsítson a nézők érzékenysége iránt; hőstét igyekezett úgy mutatni be, hogy se fölöttébb szenvedélyesnek, se igen szerencsétlennek ne mutatkozzék. Minthogy pedig tragikai cselekvény a hős vétsége nélkül, melyre szenvedélye ragadja, nem fejleszthető: szenvedélytelen hőse vétségét úgy tünteti fel, hogy elkövetése véletlen tévedésnek következményeül lássék.

Bessenyei egészen Voltaire nyomdokain halad. Voltaire-nél aligha gondolt drámái előadására. Miként mestere, ő is csak külső formának tekintette a drámát, melyben inkább eszméit akarta hirdetni, mint drámai cselekvény és jellemezek alkotására törekedni. Még a színelőadást, a játéknéző-piaczot is az okulás szolgálatában állónak vélte, hol »a szív érezni gyengén taníttatott«. (*Eszterházi vigasságok.*) Olvasmányokat akart drámáiban is nyújtani nemzetének, hirdetni akarta bennük a felvilágosodás eszméit az emberről, államról és társadalomról, fel akarta bennük tárni olvasói előtt egy-egy igazságért és emberiességért elvérzett hős érzéseit és eszméit. Azt tanítja, hogy a tragédiában »legjobb törvény az igazságoknak s emberi indulatoknak természet szerint való felfedezések s minden

mesterség abban áll, hogy a beszélők illendőképén feleljenek egymásnak, a mint azt sorsuk magával hozza«. Csak beszélő személyeket lát a drámában s nem egyszersmind cselekvőket is. Épen ezért nem törődik a jellemfejlesztéssel; hőseinek jellemvonásait maga mondja el, vagy megelégszik olyan helyzetek festésével, melyek hősei számára, kik hasonlíthatatlanul föbbet beszélnek, mint cselekesznek, alkalmat adnak töprengő monologokra, elmélkedésekre és szónoklatokra. Ezek igen keveset tárnak fel a lélek belsejéből. Az eszményképeül követett francia szellemnek megfelelően az embernek nem annyira érzelmi, mint inkább értelmi nyilatkozásait emeli ki; hőseit nem annyira az érzelmek és indulatok árja ragadja, mint inkább az okoskodás hullámain ringatóznak.

Voltaire eszméi különösen három körben sugallják Bessenyei drámáit s töltik meg értekezésszerű fejtegetésekkel, melyek mellett alárendelt jelentőségűvé válik az érzelmek, indulatok és szenvedélyek festése. Politikai, vallásos és erkölcsi eszméi szolgáltatják az anyagot Bessenyei hosszú kitéréseire és sűrű moralizálásaira. Legszembetűnőbb politikai eszméinek hatása, melyeknek középpontjában a fejedelemnek tanácsosaihoz való viszonya áll. A jó fejedelmet alattvalói boldogságának s az igazságnak kellene vezérelnie, de valójában vérszomjas dicsvágy vagy tanácsosainak hízgelése vezeti, s befolyásukra a fejedelem igazságtalanul kormányozza birodalmát, ártatlanokat üldöz, bűn nélkül valókat gyilkoltat. Bessenyei is mind a három tragédiájában udvari levegőbe vezet. Mesterének hatására vall bennük a zsarnokság pelengérré állítása: mindegyikben egy-egy gonosz tanácsosaitól rossz útra ragadott királyt mutat be, s mindegyiknek a hőse (Ágis, Hunyadi László, Buda) egy-egy alattomos, cselszövő udvaroncztól (Demokares, Gara, Alus) félrevezetett királynak (Leonidas, László, Attila) szerencsétlen áldozata. Attilában nemcsak az akarat nélküli fejedelmi bábót ostorozza, hanem a vérszomjas dicsvágyat is, mely emberséges érzettől nem vezéreltetve, ellenségévé lesz a humanismusnak, sanyargatójává fajul az emberiségnek.

Nemcsak eszméiben, hanem stílbeli és szerkezeti sajátágaiban is hűséges követője mesterének. Előadásában készséggel hódol a galanterie követelményeinek, szerkezetében megtartja az új-classikai dráma egységeit is, mindössze a tárgy-távolság követelményét hagyja figyelmen kívül. Két tragédiájában nemzeti tárgyat dolgoz fel, s ebben egypár méltatója nemzeti érzésének beavatkozását látja, mások Sonnenfels bécsi író hatását; de a legnagyobb valószínűséggel ebben is Voltaire példáján buzdult.

Tragédiáiban nyilatkozó jellemzésbeli sajátságait legvilágosabban talán elsőnek írt darabja, Hunyadi László mutatja.

Elsősorban egy gyöngé, ingadozó, de alapjában jólelkű királyra volt szüksége, kit rossz tanácsadók vesznek körül, ezek félrevezetik, s e miatt igazságtalanná válik, zsarnoki tette ragadtatja magát. A király mellett, kit tehát ő is czélzatosan rajzolt nemesnek és jószívűnek, egy-egy jóakarátú minisztert szoktak bemutatni e tragédiák; Bessenyei is bemutatja Rozgonyi Sebestyén alakjában, hogy milyen derék, egyeneslelkű és szókimondó tanácsosokat kellene a királyoknak maguk körül tartaniok. A jó tanácsadó hatását azonban lerontják a gonosz tanácsosok; Bessenyeinél Gara és Bánfi »az átkozott hitető tanácsosok«, kik szembeszállnak a nemzet és a fejedelem érdekével, s miattuk nem járhat a fejedelem az igazság útján. Különösen erős vonásokkal van bemutatva az egyik »el-fajult tanácsos, alacsony hitető«: Gara, e gonosz, alattomos és gyáva ember, ki nevét örök időkre ragyogó fényvel akarja övezni, de ebben akadály a Hunyadi név, melynek dicsősége az övét túlszárnyalja, tehát veszniök kell a Hunyadi-fiúknak. Magát Hunyadi Lászlót természetesen csak úgy tehetné drámai hőssé a költő, hogy ha valami erkölcsi vagy politikai eszme ragadná küzdelemre, s ha az ifjúság meggondolatlanságában és tüzével bírál tolná fel magát s heveségében csak pusztá gyanú alapján támadna Czilleire, a király nagybátyjára. Neki azonban nincs sem vétsége, sem küzdelme. Gyengeszívű, férfiatlan ifjú, ki már annak a gondolatára is, hogy Budán veszedelem érheti, keserves zokogásra fakad és kétségbeesve sóhajtozik az árvák Istenéhez. Mikor Budára ér a Hunyadi-család, nagy érzékeny jelenetet művelnek. Az anya szörnyű aggodalma átragad a fiúkra is. »A két ifjút keserűségek leveri, kik Anyjoknak fájdalmát látván, csak nem utolsó szennyvedésekbe gyötrettetnek.« Kétfelől térden állva átölelik anyjok derekát és »tsendesen zokogni láttatnak«, majd pedig »zokogásik közt akadozva« az árvák Istenéhez sóhajtoznak. Egyébként Hunyadi Lászlót szándékosan fokozta le ily tehetetlen és szánalmas alakká Bessenyei; tisztán csak áldozatnak akarta föltüntetni, hogy ezzel még nagyobbnak lássék az a gonoszság, melyre a királyt rossz tanácsadói rávették.

Körülbelül ez a cselekvény váza s a személyek beállítása és rajza másik két tragédiájában is. Ezeknek a hőseiből is hiányzik a tetterő és szenvedély, tehát ezek is inkább csak beszélő, mint cselekvő emberek. Büszkeségük áldozatai valamennyien; fennkölt gondolkodású, akarat nélkül való bábok, kik büntelenségük tudatában nem is gondolnak menekülésre.

A kor érzékenységének megfelelően, sok a sírás és sóhajtozás e darabokban. Még Bessenyeinek talán leggonoszbab intrikusa, Gara is (*Hunyadi László*) »elalél«, mikor aláíratja a gyámoltalan királylyal a halálos ítéletet. Darabjainak czélját egyiknek az előbeszédében ő maga így határozza meg: »igaz,

szelid, kegyes és érzékeny szívek édes fájdalmainak és kegyes megilletődésének felkeltése.« Ő is épúgy szónokoltatja hőseit s époly kevés jellemzetességgel, mint mestere. A mint Voltaire-nél minden rangú és fajú szereplő egyformán szónokol, s szavaikban mindig csak a költő szavát halljuk, úgy Bessenyei hősei is a nélkül szónokolnak, hogy feltárnák előttünk egyéni sajátságait, érzéseiket és szenvedélyeiket. Egymás képére vannak formálva; mindannyian a XVIII. század felvilágosult philosophusai s okoskodó politikusai. Beszédüket sem az érzelmek bensősége és melegsége hatja át, hanem kimértség, keresettség és szónoki dagály.

Sokkal sikerültebb, szabatosabb, élénkebb és természetesebb egyik vígjátékának, a *Philosophus*nak jellemrajza. E művének bizonyossága szerint Zrinyi után ő az első magyar költő, ki érzéket tanusít a jellemzetes iránt. Vígjátéka az első színmű irodalmunkban, mely egypár jól megfigyelt s finoman kidolgozott jellemrajzot állít elénk.

Bessenyei vígjátékaiban is a francia irodalom tanítványa. A vígjátékot XIV. Lajos kora teremtette meg igazán, kifejlesztvén a társadalmi életet, mely a vígjátékköltészetnek leggazdagabb anyagát nyújtja. E kor szülte a francia irodalom legnagyobb büszkeségét, Molière-t, ki halhatatlan gúnynyal tette neveltségessé a kényeskedő, précieux-szellemet, mely a heroikus regényeket annyira áthatotta. Ez a szellem a XVIII. században ismét feléled, azzal a különbséggel, hogy míg az előző században az érzelmeknek, most az észnek a mesterkéltisége szüli e kényeskedő szellemet. A mit akkor *fin*-nek (finom) mondtak, azt most *pensé*-nak (átgondolt) nevezik. A kényeskedő szerelmes típusát egy vele rokon típus: a philosophus szerelmesé foglalja el. A szerelmesek most már nemcsak keresett és végtelen hókokat mondanak egymásnak, hanem bölcselő értekezéseket tartanak a világ czélszerűtlen berendezéséről s az élet ürességéről. Ezt a típust a legnagyobb hatással s a legtöbb változatban Destouches rajzolta. Vígjátékait különösen az erkölcsi színezet jellemzi: alakjai a darab végén menthetetlenül megjavulnak; párbeszédein az udvarias társalgási hang finomsága uralkodik, s ez elárulja az íróban a volt diplomatát.

Az *ézelmes vígjáték*nak ez a maga korában igen népszerű művelője volt a mintája Bessenyeinek vígjátékaiban, melyekben először viszi színpadra az éledni kezdő magyar társadalmi életet — helyesebben azt a francia társadalmi életet, melyet ő olvasmányai alapján magyar földre képez. Mindkét vígjátékának komikuma valami különködésből, a társas élettől elszakadásra törekvésből fakad.

A sikerültebbiknek, *A philosophus*nak hőisében, Parmenióban, ki mintegy kora legműveltebb embereinek típusa, bizonyos mértékig önmagát rajzolja. Nemes, szenvedélyes, de ön-

magát mérsékelni tudó jellem; szereti a könyveket, szeret elmélkedni az élet kérdésein s legszívesebben visszavonul a társaságtól. Azt a fiatalságot, melynek körében él, léhának és játékosnak tartja. Az ifjak örökösen csak szerelmeskednek s dicsekednek hódításaikkal, a leányok pedig könnyűvérű, csélcsap és csintalan teremtések. Érzelmessége és bölcselkedése komolylyá s kissé szomorúvá teszi. Mély érzelmű ember, de szemérmessége visszatartja attól, hogy fitogtassa érzelmeit, sőt visszafojtja ezeket, s ebből méla »emberunalom« sarjad lelkében. Nem hisz a szerelmi boldogságban sem, mert nem ismeri a női lelket, s féltékenysége visszatartja attól, hogy megismerkedjék vele. De emberkerülése mégis elősegíti szerelmének ébredését. Elégedetlen mindennel, üresnek érzi a világot, nincs semmiben kedve, s úgy nyílik meg szíve a szerelmi érzés komoly, csöndes örömeinek befogadására. Ízetlen, fanyar kedve előkészít a lelkében végbemenő fordulatra.

Méltó párja Szidalisz. Szintén nemes, komoly, szép lélek, az ő komolysága azonban már nem annyira bölcselkedésből, mint inkább női méltósága érzetéből következik. Büszke, szép és gazdag. Azt hiszi, gazdagságáért akarják udvarlói elvenni, holott ő lelke szépségeért s nemes erkölcsiért kíván szeretettni. »A király és gazdag leány sohasem tudhatja, kívül szeretetnek igazán« — szokta mondani. A férfjakat lenézi; haszonlesőknek, hízlekedőknek tartja őket, kik csak a gazdagságnak s a test bájjainak hódolnak. »Nem hívségből, barátságbul, józan erkölcsbul, csak bujáságbul szeretnek.« Ezért hízlelésüket megvcti, bókjaikat únja. E mellett azonban nagyon türelmetlen és szeszélyes: »mindent akar, semmi sem kell« — mondja róla szobalánya. Szeszélyessége azt bizonyítja, hogy ürességet, hiányt érez életében. E miatt egy kis irigység is meg-megszólal benne, mikor férjhez ment barátnőiről beszél. Van benne egy kis kegyetlenség is, mikor szomorú jövője színezgetésével gyöttri azokat, kik szeretik, főként anyját. Alakját egyébként nehéz volt úgy megrajzolni, hogy ne váljék félszeggé és kesernyüssé. Bessenyeinek sikerült ez, sőt vonzó kedvességgel tudta elárasztani, komolyságába nagy gyöngédséget is vegyítvén. Lelkének megváltozását, mikor titkolózva nem akarja bevallani szerelmét, csak boldogan mosolyog s ébredő szerelme mintegy megszépíti — hozzá méltó szép kifejezéssel jelzi. Angyélika: »Mosolygó titok s ragyogó szépség borították egész természetét.«

A francia galans regénynek az a sajátysága, hogy rendszeren három szerelmes pár történetét tárja elénk, Bessenyeivel is még két szerelmes párt adatott a főhősök mellé, kiknek szerepeltetését semmi más nem indokolja. Titius és Berenisz, Lilis és Angyélika végig édeskedik és nyájaskodják a darabot, a nélkül, hogy részesei volnának a cselekvénynek. A précieuse-ök szerelmes pásztorjátékait játsszák, szépen, piperésen beszél-

nek egymással és sóhajtoznak, bár semmi okuk sincs rá. »Soha szeretet sóhajtás nélkül édes nem lehet« — mondja Berenisz.

Keményebb anyagból van gyúrva Pontyi, az elmaradt, örökösen politizáló és pörlekedő »igaz magyar«. Nyers és nevetéses, de van józan esze, s durvasága és parlagiassága mellett is jószívű, különben ellenszenvenné válnék. Többen a darab francia mintájában keresik sugalmazóját. A *Philosophus* mintája Destouches *L'homme singulier*-je volt, s e darab Baron de la Garouffière-jében, egy ostoba francia mágnásban, látják Pontyi mintáját; ez azonban nem valószínű. Sokkal hihetőbb, hogy Pontyi alakja Bessenyei személyes élményeiből szövődött; egyike lehetett azoknak a duhaj, parlagi nemes szomszédoknak, kiknek körében töltötte gyermekéveit. S bár Szidalisz anyjában, Eresztrában, vannak jó magyar nagyszonyi vonások, csak Pontyi és Parmenio szolgája igazán magyar alakjai a darabnak, a többiekben nemzeti vonást igen keveset találunk; a francia irodalomból honosította át őket Bessenyei. Pontyi magyar voltát tipikus, de mégis fölöttébb jellemző vonásokkal rajzolja: javíthatatlan pörlekedő, folyton csak pöreiről beszél; nemességével dicsekszik, szenvedélyesen politizál és kártyázik s él-hal a magyar kosztért. Ez az egyetlen alak volt csak igazán népszerű a vígjátékban, s ezért adták színészeink ily címmel a darabot: *Pontyi, vagy az igaz magyar*. De nemcsak ezeket a tipikus magyar vonásokat emeli ki ügyesen benne Bessenyei, hanem jellemének sajátos komikus ellentéteit is. Parlagiassága miatt idegennek kellene éreznie magát a finom társaságokban, de ő sehol sem érzi magát idegenül. Műveletlen, de műveltségével szeret kérkedni. Szenvedélyesen politizál, de politikai híreit kocsisától és görög kalmároktól nyeri. Jó gazdának tartja magát, de a gazdasághoz nem ért. Legnagyobb örömét pöreiben leli s igen agyafúrt ellenfélnek tartja magát, de rajtukveszt zugprókátorain. S végül igen jó megfigyeléssel van benne rajzolja a könnyen hívő embereknek az a konok meggyőződése, hogy ő ugyan alaposan megnézi, kinek és mit hiszen el. Alakja »ösatyja a magyar vígjáték későbbi ifjú és vén nyers magyar nemeseinek«.

Sikerült alak Lidás is, az urát majmoló szolga, ki szintén philosophál és nögyűlölő. Lelkét Markalfon s a Nyúlhistórián táplálja és Kónyit tartja a legnagyobb magyar poétának. Benne s Pontyi tisztartójának parlagias levelében Bessenyei mintegy a magyar közönségnek azt a részét akarta kifigurázni, mely még nem tudott fölemelkedni az új irodalom szeretetéig. A darab többi szereplőinek egy-két vonását talán szintén az életből leste el a költő: műveltlelkű barátai s szép, elmés és érzelmes barátnői körében figyelte meg. A női jellemrajzokban vannak találó, finom vonások. Közülök elevevenségével s egypár, az életből ellesett vonásával különösen Angyélika alakja válik ki. Kissé szeleverdi, de ezt igen sok báj pótolja nála. Csupa elevevenség, tréfa és kedves

kötődés. A sok mesterkéltségek közt a keresetlen, természetes egyszerűség megtestesülése. »Nyájas gyermek... Olyan, mint a kinyílt tavasz, mosolyog, örül, játszik« — mondja róla bátyja, Parmenio. Sajátságos, de a kornál általános vonás, némi kis érzékiség a színezésben. Angyélika így írja le Szidalisz szépségét Parmenio előtt: »Felemelkedett mellének fejérsége minden kék erecskét megmutat, s a lehellések alatt csendesen dagadoz.«

Általán az egész vígjáték egy szeretetreméltó, művelt társaságot, egy csoport széplelket akart bemutatni magyar közönségének. Maga Besseneyi »beszélő személyek«-nek nevezi görögös-latinos nevű szereplőit, kik valóban csak beszélgetnek, társalognak, vitatkoznak, nyájaskodnak előttünk. Ebben a társaságban mindenki jó és nemes, még a hiba is egyikben-másikban csak szeretetreméltó gyöngeség. Még az ilyen is küzdés nélkül jut boldogságra. Mintha csak azt akarná boldog ábránddal példázni a költő, hogy a műveltség meggyógyít minden szenvedést, megold minden ellentétet. Jellemző, hogy mind Parmenio, mind Szidalisz könyvet kér első szavával. Csak a műveltség nemesíti szívünket, csak ez adja meg tartalmát életünknek. Még határozottabban bizonyítja tanításának igazságát a költő Pontyi és Lidás alakjával, kik kudarcot vallanak, nevetségre jutnak. A művelt és érzelmes úri társaságnak mintegy komikus ellentétei Lucinda és Lidás, a két cseléd, köznapias józan eszükkel s a földön maradó érzelmükkel, egészen a spanyol graciosók mintájára. Egészséges, vaskos felfogásuk ellentéte gazdájukénak, s úgy hiszik, hogy »az úri szeretet«-ben megölné őket az unalom.

Kevésbé sikerült másik vígjátékának, *Laisnak* jellemrajza. Itt is különködés, bizarrság és szeszély nyilatkozik a hősnőben, de hiába keressük benne a nő szívvilága, lelki küzdelme finom pszichológiai rajzának azt a kísérletét, mely megvan a *Philosophusban*. Lais bizonyos tekintetben ellentéte Szidalisznak. Hiú, kaczer és szeszélyes leány, ki örömét találja abban, ha szépsége és gazdagsága előtt hódolnak az ifjak, de a házasságról különös nézete van. Rabságnak tartja s ezért divatba akarja hozni a vénleányságot. Alakját nem tudta úgy elmélyíteni s oly rokonszenvenné tenni Besseneyi, mint Szidaliszt. Sajátságos, mikor ebben a kaczer és üreslelkű leányban a felvilágosodás eszméjét szólaltatja meg a költő. Kiadja a gazdag, de műveletlen Kukulini útját, azzal, hogy neki nem imponál a nemesség; nemesítse inkább elméjét, mívelje magát a tudományokban s vetkezze le a paraszti modort, tanuljon manért és emberséget. De van e darabjában is egy jól rajzolt alak, szinte párja Pontyinak: özvegy Pomóné, ki a serfőzés terén szerzett érdemei jutalmául meg akarja szerezni a nemességet — »serbül nemessegre akar kiúszni«. A pipeskedő, kényeskedő úri szerelmesek

ellenképeül itt is megvan a gracioso-pár : Tulipán és Kolumbina, két ügyes, okos és ravasz teremtés. Legtöbb élet bennük lüktet.

» Parmenio Rousseaut olvasgatja s az ő lelkét is hányja már az a hab, melyet az ermenonvillei remete tanítása korbácsolt föl. Ő és ifjú barátai és barátnői mind »széplelek«, telve finomsággal, örömmel az élet szépségeiben s hittel a műveltség világát megváltó erejében. A kor kezdődő sentimentalismusa még csak abban nyilatkozik, hogy nagy, édes sírások történnek a darab végén, különösen Szidalisz sír »iszonyúan«. Az európai emberiség lelke azonban hamarosan elkomorodik, a tudás, műveltség nem hozta meg azt a boldogságot, melyet remélt tőle a világ, sőt a tudásra töre gőgös hitetlenség és az emberi erő végeességének tudata meghasonlásba kergette az embert. Valami sajátos melancholia fogja el a XVIII. század végén az egész európai emberiséget, a sentimentalismus ez, a »maladie du siècle«. Bőséges táplálékot nyert a kor sivár politikai viszonyaiban is, melyek megbénítván az egyén akaratát és tetterejét, szinte belekényszerítették ezt az érzelmek cultusába, s ez végül az érzelmi élet beteges túltengésévé, érzelgősséggé fajult. Sajátos, beteges izgatottságú, kóros túlzásokba tévedt kor volt ez. Felindulásának, lelki rázkódásának első felidézője Rousseau. Regénye, az *Új Héloïse*, az érzés szentségét, a szenvedély jogát vitatja elragadó hévvel. Miután az ész csődöt mondott, s a vallás szava megszűnt boldogítani, az emberiség az érzés és szenvedély korlátlanságában kereste útját a boldogsághoz. Az emberiség ez érzelmekben való rajongásának adott megragadó kifejezést Rousseau és sírásra fakasztotta az emberiséget, nem valami rettenetes események tömegével, hanem, Saint-Evremond szavai szerint, a »szeretőknek gyöngéd és drága fájdalmaival«. Műve egyébként tárgyánál fogva is tetszett. Addig a nő életének csak egyes, kevésszámú mozzanata érdekelte az írókat; ő egész könyvében női sorsot ír meg, női lélekrajzot nyújtott.

A kor homályos bánatának Goethe *Wertherje* adott leghatásosabb kifejezést, úgyhogy róla *wertherismus*nak is szokták nevezni az akkori európai emberiségnek ezt a lelki állapotát, melyet különösen a beteges érzelgősség jellemez, a barátság, szerelem és természet túlcsapongó cultusa, a lélek nyugtalanossága és sóvárgása valami után, a mivel maga sincs tisztában. A *Werthernek* kora e sajátos hangulatát kifejező jelentőségét Brandes ezekbe a szép szavakba foglalja: »Mi a *Werther*? Meghatározások nem merítik ki egy költői mestermű véghetetlen gazdagságát, de pár szóval meg lehet mondani, hogy egy szenvedélyes és szerencsétlen szerelem ezen történetének jelentősége abban van, hogy nemcsak egy egyednek véletlen szenvedélyét, esetleges szerencsétlenségét mondja el, hanem úgy van tárgyalva, hogy egy egész korszak szenvedélye, sóvárgása, kínja van benne kifejezve. Ez a könyv a telt szív jogát és jogtalanágát rajzolta

Sentimentalismus!

az értelmesen rendezett mindennapi élet trivialis és merev szabályaival szemben; végheteflenségre, szabadságra való törekvését, mely az életet börtönnek és a társadalom választófalait börtönfalaknak érzi. Werther szerint minden, a mit a társadalom nyújt, csak azt engedi meg, hogy a falakat, melyek között fogva vagyunk, tarka alakokkal és világos ablakokkal fessük be; de a falakat magukat ez által még nem rontjuk le. Innen ez a fejjel a falnak menés, ez a hosszadalmas jajgatás, ez a mély kétségbeesés, melyet csak egy, a szívbe irányított pisztolylövés enyhíthet.«

A *Werther* nyomában egész serege keletkezik az utáztatoknak. Hősük egy-egy meghasonlott, beteg lélek; szeretet után sóvárogva vészes gyorsasággal, túláradó barátsággal s rajongó imádattal fűzi sorsát egy szívhez, ki részvevőnek mutatkozik hozzá. A szerelem szenvedélye mellett tág teret nyitnak e regények a barátság érzelmének s a magány és a természet szeretetének is. Forma tekintetében a sentimentalismus magával hozza a napló- és levélformát, a mely leginkább megfelelő módja a subjectiv ömlengéseknek. A leveleknek és naplójegyzeteknek e halmazában a szavak túláradnak a szenvedélyen. Nisard szavaival szólva: »a szerelmeseknek az a feltűnő erőlködése, hogy érzelmeik őszinteségéről meggyőzzenek, szavaiknak bizonyos melegséget kölcsönöz, de ha megérintjük a szerelmesek kezét, tapasztalni fogjuk, hogy jéghideg.«

Hozzánk is eljutott a sentimentálisumnak ez az áramlata. Miller János Márton érzelgős »Klostergeschichte«-jének, *Sigwart*nak, fordítása az első jelentkezése. Kazinczy fordította le, némileg megmagyarosítva, *Szegvári* címmel; de nem adta ki. A magyar közönség Bartzafalvi Szabó Dávid hirhedt fordításában olvasságta nagy elérzékenyüléssel. Ezt Kazinczy Bácsmegeije követte, mely tulajdonképp szintén németből való fordítás, egy értéktelen Werther-utáztatnak, Kayser *Adolf's Briefe* című munkájának, átültetése. Ezt Tejjalusi Csóka József is lefordította ezzel a keresett, de igen jellemző címmel: *A megcsalatott szerelem gyöttrésének áldozatjává lett Adolf levelei.*

Bácsmegeinek öszveszedett leveleiben valóságos könnyzáró zúdult olvasóközönségünkre. Édes könnyezések közt olvasták s pityergésre fakasztó hatása alól még Palóczi Horváth Ádám, a csimbókos poéta, sem tudta kivonni magát. Személyei örökösön csak sírnak és siránkoznak; ez örökös siránkozásnál egyebet nem is látunk lelkükből. Az egész egy kedélybeteg ember naplója, melyben beteg lelkének tépelődéseit kíséri kínos figyelemmel, a nélkül, hogy lelki fejlődésnek képét mutatná, vagy az érzelmeik hullámzásának megkapóbb rajzát nyujtaná. Az egész telve lélektani képtelenségekkel. A hős lelkivilágában semmi mélység, szerelmi vergődésében semmi megkapó. Hűtlen kedvese vőlegényét jó hivatalhoz juttatja, s mikor ez vőfélyül hívja

meg, minden ellenmondás nélkül rááll, mert »barátja úgy akarja«. Közben folyton az után sóhajtoz, hogy bár ragadná el a halál még az esküvő szörnyű napja előtt. A lakodalmon könnyzáport ont, ájuldozik, beteggé lesz. Mikor nagynehezen kilábol betegségéből, első útja a boldog szerelmes párhoz vezet. Boldogságuk láttára természetesen ismét előfogja betegsége. Mikor már a végét járja, meglátogatja Manczi, hűtlen kedvese, kit végül, hű szerelme jutalmául, mégis megölelhet s azzal vigasztalódva hűnyja örök álomra szemét, hogy majd a másvilágon egymáséi lesznek. Ezekből kitetszően is a hős az önsanyargatásnak nemcsak monomaniakusa, hanem valósággal virtuóza. Éppily érthetetlen Manczi jelleme is, ki, bár örök hűséget esküdött Bácsmegyeinek, minden ok nélkül cserbenhagyja kedvesét s másnak nyújtja kezét. Mikor pedig már boldog asszony, akkor folyton régi, nyavalygó kedvesét akarja látni, kit egyébként ezzel csak gyötör.

Hogy a jellemzést maga Kazinczy sem vette valami komolyan, mutatja a regény második kiadásához csatolt levele. A jellemzésnek a hiányait t. i. maga a közönség is kifogásolta, különösen a hősnőnek, Manczinak, érthetetlen viselkedését róta meg. Kazinczy ezt úgy akarta elfogadhatóbbá tenni, hogy a második kiadáshoz egy levelet csatolt, melyben azzal mentegeti Manczi tettét, hogy Bácsmegyeit túlságosan idegesnek, majdnem hóbortosnak mondja, ki alaptalanul képzelődött arról, hogy Manczi szereti őt. Így természetesen még helytelenebbé válik a jellemzés, mert Bácsmegyeit a regényben érzékeny lelkű, komoly, tehetséges ifjúnak rajzolja, itt hóbortosnak mondja; Manczit itt mentegeti, a regényben üreslelkű, ingatag teremtésnek festi.

E sentimentalis áramlatnak irodalmunkban kétségtelenül legköltőibb terméke Kármán Fanni hagyományai. Mintája Werther volt, bizonyos mértékig jellemének rajzában is. Goethe hatását e tekintetben legszélsőségesebben Szabó Ferencz jelölte meg s így összegezte: »Fanni nem más, mint Werther — női ruhában!« Ezt ily merev fogalmazásban semmi esetre sem fogadhatjuk el. Bizonyos, hogy Goethe hatása igen nagy, azoknak a vonásoknak legtöbbje, melyekből Fanni jelleme össze van alkotva, Wertherben s Lottiban megtalálható; de az is kétségtelen, hogy Kármánnak nem közönséges érzéke volt a jellemzés iránt, s Fannija jelentékeny és művészi öntudatosságra valló eltéréseket is mutat Wertherthől. Így mindjárt szerencsés gondolata volt az, hogy nőt választott hőseül. A mennyire visszatetsző Goethénél és követőinél a hős férfiatlan siránkozása, annyira érthető ez az érzékes Fanninál, a gyöngye ifjú leánynál. Még e törékeny, gyöngye leány lelkének meghasonlását is igyekszik Kármán külső körülményekkel, családi viszonyaival is valószerűvé tenni. Otthonában csak ridegséggel találkozik: atyja durva, mostoha-

anyja rosszindulatú, mostohatestvérei gonoszak hozzá. Még a kölcsönzésekben is öntudatosan és finom vonásokkal tudja Kármán Fanninak nő-voltát jellemezni. Wertherben az alkotmányt egy szerető hölgy alakját idézi fel; Fanniban is, de nála ez a szerető hölgy az édesanya. Werther a fűben mászó férgek láttára a Mindenható bölcseségére és saját gyarlóságára gondol; Fanninak a szállongó bogarak az esthajnal szépségét juttatják eszébe, ő tehát csak gyönyörködik s nem bölcsekedik, mint a férfi. Wertherben a természet a férfi rendeltetését, az alkotásnak a vágyát ébreszti fel, Fanniban a nő magára hagyott voltának gondolatát. Mindezek azonban csak apróságok, egészében egyénisége Goethe felfogása szerint van megalkotva.

Lelki valója szerint Fanni nem magyar leány, de a viszonyok rajzába, melyek közt vergődik és elhervad, tudott Kármán magyar vonásokat vinni be. Ezek közt a magyar viszonyok közt természetesen fejlődik ki Fanni sorsának tragikumuma, melyet Beöthy Zsolt főként abból származtat, hogy Fanni szerelme annyira rohamos, túlcsapongó és végletes hevességű, hogy a régi magyar patriarchális társadalomnak józan felfogása mellett, mely női ideáljában csak munkás kezét, alázatos szívet és piros arcot kívánt, pusztulására vezet. Ez a végzetes erejű szenvedélye összeütközésbe kergeti egész környezetével; kihívja szülei tilalmát s még keményebbé teszi őket iránta, beleütközik a társadalmi illendőség fogalmába, megingatja önbizalmát, melynek megrendültén egy gyönyörű imában fohászkodik föl s végül halálos kórrá fokozza testi gyöngeségét, mely nem viselhet el ily emésztő szenvedélyt. Ennyi akadály ellenében kénytelen megadni magát adáz balsorsának, tűr és elhervad. Ez ártatlan teremtés titkos hervadását mély költőiséggel s meleg színezéssel festette az író s lelki állapotainak hangulatos rajzára ritka gyöngédséggel tudta felhasználni a természet képeit. Rajzában a természet nyugodt, vihartalan csöndje méla kerete egy ábrándos, érzelgős lélek csöndes szenvedésének, kinek hangulati változásait is nyomon kíséri a természet együttérzése.

A mennyire német lelki valója szerint Fanni, annyira tetőtől-talpig magyar S. báróné, barátnője. Az ő szerepeltetése is Fanni jellemzésére szolgál. Egyrészt azért volt rá szüksége Kármánnak, hogy legyen ki előtt feltárnia Fanninak szíve minden titkát, másrészt pedig, hogy bemutassa Fanni áldozatkész, jó szívét, mely oly meleg együttérzéssel vesz részt szerencsétlen barátnője bánatában. Az is, hogy jóra fordult sorsa hamarosan elszakítja Fannitól, szintén a lélekrajz elmélyítése érdekében történt: így Fanni teljes magárahagyatottságban esik martalékaul gyöttrő tépelődéseinek.

A munkának legnagyobb érdeméül méltán emeli ki Beöthy Zsolt »a gazdag és olykor lehelletfinomságú lélekrajzot, mely máig páratlanul áll irodalmunkban. A XVIII. században diva-

tos pastellek áttetsző, olvadó gyöngédsége ez. A fiatal leányszív sejtelmeinek, hangulatainak, vágyainak és emlékezéseinek mozgalmos fodrozatát s szerelme pusztító árjának mélyeit és csillogó színjátékát eleven képzelettel, éles szemmel és nagy érzékenységgel festette«. A lélektani vonások oly megkapóan igazak és finomak e rajzban, oly híven, egyszerűségében oly meghatóan tárják föl előttünk egy fiatal leány szívvilágát, hogy méltatói arra is gondoltak, hogy megírásakor Kármán felhasználta valamely nő leveleit vagy naplójegyzeteit, sőt Toldy Ferencz eleinte egyenesen úgy vélekedett, hogy az egészben csupán »az összeállítás, a hézagok pótlása, az átmenetek, az előadás tisztázása a Kármánéi; de a lélek, mely melegítő, megindító erővel kap meg s fájdalmas kéjjel tapad lelkünkbe, azé, kit imádója Fanninak nevezett«.

Fanni az egyetlen igazi képviselője irodalmunkban a női szépléleknek, a szívélet tartózkodó, bájos érzelmességével s törékeny gyöngédséggel. Érzékeny szív és szenvedélyes lélek. Sorsában Wertherrel közös vonás, hogy egyéniségének, mely a világról egészen elfeledkezve csak gyöngéd érzékenységében s lázas szenvedélyességében él és nyilatkozik, feláldozása árán ő sem kíván tovább élni. Szép lelke tele finomsággal, ösztönszerű ragaszkodással s szeretet után vágyó sóvárgással; de életének minden útján csak hidegség leselkedik rá, s ez fagyasztja le reményének minden virágát. Szerelmének ébredését, remény és félelem közt ingadozását, öröm és fájdalom, bizalom és kétkedés közt révedezését, majd szívének boldog elragadtatását s végül panasztalan lemondását olyan változatossággal és hűséggel tárja föl előttünk Kármán, hogy az egész történet egy érzékeny szívnek szinte lírai módon bensőséges és mozgalmos, nagy önvallomásaként hat.

Kármán egyébiránt nemcsak e művében bizonyul a női lélek hivatott rajzolójának, hanem annak mutatkozik más két munkájában is, melyekben Fanni érzékeny lelkének s boldogtalan sorsának mintegy ellenképét festette meg. Egyikben (*Módi*) a kor léhaságát és határtalan affectatióját rajzolja egy üreslelkű divatbábbá lett asszony bemutatásával; a másikban (*Egy új házasság levelei*) a boldog szerelmet nagy bensőséggel és sok melegséggel.

Testvére a *Fanni hagyományainak* Kisfaludy Sándornak kéziratban s befejezetlenül maradt levélregénye (*Két szerető szívnek története*). Eredeti levelekben a mult francia háborúból), mely inkább Rousseau, mint Goethe hatása alatt egy heves, szenvedélyes férfi, Bodorfi Imre, s egy mély gondolkozású, gazdag érzelmű nő, Meződy Liza, lelkivilágát tárja föl előttünk. Történetük lelki indítékaiul Kisfaludy körülbelül azokat az érzelmeket szánta, melyeket ilyenekül *Naplója* egy helyén az *Új Heloïse* vonatkozólag megjelöl: »Két fiatal léleknek sym-

pathiája, két szívnek ragadozó indulatja, égő szerelme, bújja, bánatja, keserű kínjai, szomorú elszakadása; a szerelemnek ereje, hatalma, állandósága: mindezek és egyéb imálandó virtusok, botsánandó gyarlóságok, gyönyörű tébolyodások, ah, mikép jelennek meg itten!« A jellemzés általán bágyadt és elmosódó, de Liza alakjában mégis van valamelyes való-szerűség, élet és elevenség. S a mi ritka e sentimentalis alakokban: érzelmessége mellett nagy akaratereje is van.

Még egy nagyhatású terméke van a sentimentalismusnak irodalmunkban: Eötvös Karthausija.

A francia forradalom lezajlása még teljesebbé tette az emberiség meghasonlását, melynek kifejezőjéül s a kor legjellemzőbb műfajául a *roman personnel* alakul ki. Főjellemvonásai e regénynek a következők. A hős, kiben az író kisebb-nagyobb mértékben önmagát rajzolja, küzd a társadalom ellen, melyet már eleve rossznak mond, s küzd a társadalmi conventiók ellen, melyeket már eleve nem ismer el kötelczőknek az egyénre. A társadalommal szemben az egyéneknek abszolút értéket tulajdonít, épen ezért csak magának akar élni, a társadalmat kerüli s pusztán saját érzelmeinek szenteli magát. Psychológiája is egészen csak az önmegfigyelésre szorítkozik, tehát merőben egyéni; de ez viszont kifejleszti az európai irodalomban a lélek-elemzés iránt való érzéket és képességet.

Ehhez a műfajhoz tartozik a Karthausi is. Ez azonban olyan korban született, mikor már csak az író lelke volt meghasonlott az életnek rázúduló ellentétei alatt; a nemzet és legjobbjai akkor már a reform-munka lázában égtek. Az európai emberiség is hamarosan kiépült e férfiatlan, tétlen érzélgésből; nálunk még hamarabb felszabadította lidércnyomása alól a lelkeket a nemzet jövőjeért való aggodalom és lelkes munka. Az érzelő helyét a tettekre kész *hazafi* foglalja el költészetünkben, s a nemzetépítő nagy munka hevében az a *széplélek*, ki előbb önmagában tetszelegve csak magának élt, a szenvedély botlásain, az érzés viharain keresztül eljut a klastrom csöndjében annak belátásához, hogy a legnagyobb vigasztalás e földön: az önzetlenség.

KÉKY LAJOS.

ORCZY LŐRINCZ.

A francziás iskola tagjainak volt egy értékes, kellően meg sem becsülhető emberi tulajdonságuk, mely a zord ifjúságú Bártzit kivéve mindannyiukat jellemezte: kedves, szerény, megnyerő egyéniségük. Ilyen volt Orczy is. Noha kora, rangja, méltósága magasan kiemelte sorukból, az öreg főúr, a ki bármelyiküknek atyja lehetett volna, kész örömet elvegyült közéjük s nem követelt magának különálló helyzetet.

Valamint fiatal testőr-barátja, Barcsay, ő is irodalmunk érdekes alakjai közé tartozik; életében, jellemében és írói működésében sok olyan vonást találunk, mely emlékeztet Barcsayra. Természetesen van sok ellentétes vonás is köztük, úgyhogy csábító föladat volna művészi tollal, tanulmányszerűen megrajzolni e két jó barát költői arczképét — hiszen a czopf korában úgyis igen kedvelték a páros medaillonokat, két összetartozó ember együttes képét. S lélekben jobban is összeillett, mint külsőben, a két jó barát: a mosolygós arczú, kopasz, kövér kis báró meg a szikár növésű, daliás szépségű testőr. Lelki valójuk egy mozzanatának ellentétére azonban rá kell mutatnunk: Barcsaynál az ember és az író között teljes a harmónia, Orczynál ez a harmónia nem oly zavartalan, s ha életét pontosabban ismerők, kétségkívül még több zavaró mozzanatra bukkanánk.

Orczy élete mind máig meglehetősen homályba van burkolva, s ez a homály csak ott kezd oszlani, a hol Orczy a testőr-írókkal összeköttetésbe kerülván, föllép az irodalom mezejére. Ismereteink fogyatékoságának legfőbb oka a források hiánya. A régiek közül különösen Kazinczy két műve, a *Pályám emlékezete* című emlékirat s az *Orczy Lőrincz emlékére* című dolgozat, valamint levelei, azonkívül Orczy és Barcsay költői levelezése nyújt sok értékes anyagot, nem annyira adatokat, mint inkább olyan apró eseményeknek följegyzését, melyeket az életrajzíró haszonnal értékesíthet. Az újabb földolgozások közül kettőt emelek ki. Az egyik Ballagi Aladár műve *A magyar testőrség története*, a mely először gyűjtötte össze az Orczyra vonatkozó életrajzi adatokat, a másik Petrovay Györgynek a *Turul* 1887-ik évfolyamában megjelent értekezése az *Orczy-családról*, a melyben sok ismeretlen s eddig föl nem használt anyagot talál ez érdeklődő. Írói munkásságát kimerítően csak

Arany János tárgyalta *Orczy Lőrincz* című írói arczképében, főképen nézeteit és költeményeinek indítékait ismertetve. Költeszetének idegen elemeit Zlinszky Aladár (EPhK. 1889) és Török Konstant (IK. 1893) mutatták ki. Teljes életrajzát írói működésével együtt legújabban (1909) Böhm Dezső adta egy kolozsvári doktori dissertatióban, s ez a nyomtatott források nagy részének fölhasználásával készült, úgyhogy a régiebb életrajzokat fölöslegessé teszi. Kár, hogy még a közzétett forrásokat sem ismeri mind, kiadatlanokból meg egyáltalán nem merít, kutatásokat nem végzett, pedig kétségtelen, hogy mind az Országos Levéltárban, mind az Orczy-család levéltárában nagy számmal találhatók adatok. Ennek a hiánynak természetes következménye, hogy az életrajz is, a dolgozat végén összeállított repertorium is, távol áll a teljességtől, mindamelllett, a míg kimerítőbb munka nem jelen meg Orczyról, használható.

Orczy pályája mozgalmas, de nem érdekes; főbb vonásaiban ugyanaz, mint kora többi mágnásáé, az írók közül sógoráé, Amadée és Gvadányié, vagy akár Barcsayé. 1718-ban született. Atyja, István, vitéz katona és nagy birtokszerző volt, s fia örökölte mind a két vonását. Miután tanulmányait a pesti piaristáknál elvégezte, katonának állott s dicsőségesen harczolt mind az örökösödési, mind a hétéves háborúban. Részt vett a kollini ütközetben s Hadik vezérlete alatt a berlini kalandban is. Sőt 1756-ban, a hétéves háború kitörésekor, egy egész huszárezredet szervezett, a későbbi nádorhuszárezredet, a melynek zászlója alatt 1793-ban egy költőtársa, Kisfaludy Sándor, szolgált. A hubertsburgi béke 1764-ben, mely hosszú időre lezárta Ausztria történetének háborús évtizedeit, véget vetett az ő katonai pályájának is: tábornoki ranggal nyugalomba vonult birtokára, Tarnaörsre.

A zajos háborús évek után még épen egy negyedszázadnyi nyugalmas életet engedett neki a sors. Főfoglalkozása a gazdálkodás volt, s e téren ép úgy kivált, mint a háborúban. Igen jó gazda volt, a szónak mind a két jelentésében. Nemcsak jószágait művelte gonddal és szeretettel, hanem minden módon iparkodott birtokait szaporítani. S hogy nem sikertelenül, azt mutatja egy egykorú jegyzék, a mely szerint szerzett jószágainak értéke megközelítette az 1,200.000 koronát — a mi, tekintetbe véve, hogy a pénz értéke azóta legalább az ötszörösére szökkent, (s ebben az értékelésben a háború okozta érték-növekedést figyelmen kívül hagytuk) és hogy majd minden szerzeményével jó vásárt csinált, bátran tehető mai számítással 12,000.000 koronára. Az ő példája, mint később, bár sokkal szerényebb mértékben, az Aranyé is, igazolja, hogy a költészet műzsája néha lant mellett bőségszarút is megtűr pártfogoltja kezében.

A modern Cincinnatust később is el-elhívták az eke szarva mellől. Előbb Abaúvjármegye helyettes, majd 1767-től 1784-ig

valóságos főispánja volt s több ízben szerepelt mint kormánybiztos. Így 1769-ben a fenyegető pestis veszedelmének távollátásával, 1774-től 1782-ig pedig a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásával volt megbízva. Ez az utóbbi működése jelentősebb volt nemcsak az országra, hanem magára Orczyra nézve is: a szabályozás műveleteit, a melyeket nem a legjobb kedvvel, de nagy ambícióval vezetett, költészetében is értékesítette. Mikor hatáskörének átlépése valamint az eredmény csekély volta miatt József császár kegyelemben elbocsátotta, jutalmul egypár koronauradalmat szeretett volna ingyen vagy olcsó áron. Helyette a Szt. István-rend középkeresztjét adták neki, ezt azonban a reális értékek iránt fogékony Orczy nem valami melegen köszönte meg.

Az ország fővárosát, Pest-Budát, nem nagyon szerette, s sűrűbben csak 1772 óta kereste föl, a mikor köszvényét gyógyítani a budai hévvizekben járt. Ha a várossal nem is, lakóival élete végén megbékült s jól érezte magát körükben. Megismerkedett a fiatal írói nemzedékkel s nemcsak a francziásokkal, a kik őt, az öreg főurat és elismert költőt, nagy tisztelettel vették körül. Őszinte természete, minden fennhéjázás nélküli modora, közvetlensége és lekötelező nyájassága mindenfelé kedvelté tették. Azonkívül sokat áldozott az irodalom pártolására, úgyhogy különösen a nyolczvanas évek írói köreiben nemcsak a legemlegettebb név volt az övé, hanem Ráday Gedeonnal együtt a zsendülő magyar irodalom vezérének ismerték el. Ennek a ténynek van egy külső, határozottan szóló bizonyossága is. Mikor Bessenyei buzgólkodására a magyar tudós társaság eszméje a megvalósulás stádiumába lépett, 1779-ben, Bessenyei és a hét alapító a fölállítandó tudományos akadémia elnökeül Orczyt szemelte ki. A terv ugyan épen a kivitel pillanatában meghiúsult, de Orczy tekintélye nem csökkent. A *tarnai bölcsnek* — ezen a néven emlegették irodalmi körökben — tisztelői sorába beletartozott kivétel nélkül minden magyar író; a legszorosabb kapcsolat Illei Jánost, Ányos Pált, Kazinczyt, Batsányit és Révait fűzte hozzá, Bessenyeiről és Barcsayról nem is szólva, a kik, különösen az utóbbi, legbizalmasabb barátai közé tartoztak. Kedves, derült öregség után az aggkor küszöbén, hatvannyolczéves korában, 1789-ben halt meg. Halála megszólaltatta költőtársainak lantját, s az elégiák egész sora siratja el az elhunyt költő-főurat. Kiválik közülük Baróti Szabó Dávidé, a kit ez a gyászos esemény egyik legszebb költeménye megírására ihletett.

Orczy költészetének elemzése előtt egypár vitás kérdést kell fölvetnünk, s a mennyire erőnktől telik, megoldanunk. Az elsőnek, az alapvetőnek, eldöntését azonban későbbre halasztjuk, a mikor majd a tárgyalás folyamán önként kialakul a felelet. Már azon is lehet ugyanis vitatkozni, van-e valóban

jogunk Orczyt francziás íróink közé számlálni. Ha megismerkedünk költeményeivel, nem lesz nehéz megnyugtató feleletet adni. A második : mely művek alkotják Orczy költészetét, vagy határozottabban fogalmazva : Orczy műve-e az a két, Egerben nyomtatott, kis füzet, melyek közül az egyik *Méhes kert* cím alatt 1760-ban, a másik mint a *Mátra hegyei között mulatozó nimfáknak éneke* a következő évben jelent meg?¹ Az irodalmi köztudat e verses műveket nem fűzi Orczy nevéhez, s költeményeinek csak azt a két gyűjteményét ismeri, melyeket a szerző megnevezése nélkül Révai Miklós bocsátott közre. Az egyik *Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől* cím alatt 1787-ben, a másik, mely több Orczy-versen kívül Orczy és Barcsay költői levelezését foglalja magában, *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, két évvel később látott napvilágot.

A *Mátrahegyi nimfáknak énekét* már Katona István, a ki nagy történeti művében megemlékezik Orczyról, kapcsolatba hozta költőnkkel, művei közé sorozza, bár nem teljes határozottsággal. Azonban sem Révai, sem Kazinczy nem említik a két könyvet, azok tehát, a kik, mint Orczy személyes ismerősei, irodalmi működését illetőleg magától a szerzőtől szerezhettek értesülést. Katona mellőzött vagy elfelejtett adatát Ballagi Aladár fedezte fel újra, s most az volna a hivatásunk, hogy döntsük el, kit fogadjunk el hitelesebb, megbízhatóbb tanúnak, Katonát-e vagy Kazinczyt.² Azonban ne így állítsuk föl a kérdést, mert mind a kettő szavahihető ember, de mind a kettő épen adatok tekintetében nem egyszer tévedt. Hívjuk inkább magát a kérdéses munkát bizonyosággal. A költemény szellemében, hangjában, költői dictiójában oly közel áll Orczy költészetéhez, hogyha semmi külső jel sem bizonyítaná, akkor is, pusztán a belső érvek alapján, megköczkázathatnók, mint föltevést, azt az állítást, hogy e munkát Orczy írta. De vannak, ha nem is külső érvek, legalább külső bizonyítékok, melyek Orczy szerzősége mellett szólnak. A füzet ugyan hely nélkül, de kétséggkívül Egerben jelent meg, közel Orczy tarnaörsi biztokához ; Barkóczy primás, a kinek dicsőítését tartalmazza, Orczynak régi jó barátja volt, s ő volt az, a kit, pár esztendővel e vers után, költeményeinek kiadandó gyűjteményével meg akart tisztelni ; végül az ünneplő vers olyan hangon szól, mely nyilván mutatja, hogy szerzője előkelő társadalmi állású férfiú volt, a herczegérseknek ha nem is egyenrangú társa, de nem hódoló jobbagya vagy hízelgő alattyalója. Ha ehhez hozzáveszszük, hogy a történetíró Katona István, mit sem tudva az elsorolt mozzanatokról, más, előttünk már ismeretlen forrás alapján tulajdonítja a *Mátrahegyi nimfa énekét* Orczynak, akkor — bár elismerjük, hogy a hetvenes-nyolczvanas évek írói nem-

¹ Másodszer 1765-ben Nagyszombatban.

² Révai tulajdonképen nem szól Orczy költői műveiről, így hallgatása nem bizonyít.

zedékének hallgatása róla aggasztó jelenség — igen nagy valószínűséggel odavonhatjuk Orczy költeményei közé. A *Méhes kert*et ugyancsak Katona említi a *Historia criticá*ban mint Orczy művét, de erről a munkáról szintén nem tud semmit a XVIII. század tudománya. A kérdés eldöntésébe nem bocsátkozhatunk, mert a könyvnek egyetlen példánya sem maradt reánk, sőt irodalmi ember szeme sem a XVIII. században, sem azóta nem látta.

Az utolsó eldöntendő kérdés, mely az előbbieknél ha nem is fontosabb, de gyümölcsözőbb, milyen korból valók Orczy költeményei, lehet-e közöttük valami időrendet megállapítani. Verseinek első gyűjteménye 1787-ben, a második 1789-ben jelent meg, s legelső, nyilvánosság elé küldött verse is, 1772 jan. 10-ikéről keltezve, csak 1777-ben a *Bessenyei György Társasága* című kötetben látott nyomdafestéket. Verseit azonban már jóval korábban kezdte írni, mert a mint maga mondja:

. . . néha ágyú zengés között
Némelyly vers, ki itt van, öszve kötöződött:
Nem tsoda, zúgásbann ha rosziúl ejtődött,
Szó szóval, vég véggel buszmán tétetődött.

(Ezen munkához, KH.¹ 13. l.)

Ez az 1741-től 1744-ig vagy 1756-tól 1763-ig terjedő évekre mutat, a mikor Orczy a katonaságnál szolgált, s valóban kiadott versei között találunk már 1756-ban írtat is. Sőt tovább mehetünk, megállapíthatjuk, hogy első gyűjteményének, a *Költeményes Holminak*, anyagát jórészt, ha nem teljesen, az 1756-tól 1765-ig nyúló évtizedben hordta össze. Több, láncszemek módjára egymásba kapcsolódó ok szolgál a föltevés alapjául. A gyűjtemény Barkóczy Ferencz gróf esztergomi érseknek van ajánlva, s a bevezető versek, melyekben Orczy munkáját jellemzi, szintén az érsekhez szólnak. Barkóczy pedig 1761-től haláláig, 1765-ig, volt érsek, úgyhogy Orczynak e négy évi időközben kellett a gyűjteményt összeállítania. Még pontosabb időpontot is adhatunk. A kiadás, noha a gyűjtemény az előszavakból kitetszőleg teljesen el volt készítve sajtó alá, nem jelent meg nyomtatásban, csak több mint húsz év múlva, a mikor Révai rá bírta venni Orczyt, hogy versei kiadását megengedje. Miért maradt el az első alkalommal? Nyilvánvalóan Barkóczy primás halála miatt. Orczy, a ki, épúgy mint Barcsay, költeményeiről nem sokat tartott, azt gondolta, hogy az érsek halála megfosztotta őket létjogosultságuktól. Az előszóban nyíltan meg is mondja: »én is, ha tsak Hertzegséged' szárnyával nem fedeztetném, ezen költeményt el ereszteti nem merném.« (KH. 12. l.) A mikor pártfogóját elvesztette, verseit elzárta fiókjába.

¹ Így, KH.-val, idézem ezután verseinek első gyűjteményét, a *Költeményes Holmit*.

A kötetben foglalt versek tehát 1765 előtt mind készen álltak. A »terminus post quem«-et nehezebb megállapítani, sőt pontos időmeghatározást nem is lehet adni. Láttuk, hogy legrégibb keltezett verse 1756-ból való, de úgy látszik, nem ez a legkorábbi költői műve. *Barkóczy Ferentz*hez írt ajánló versében ugyanis ezeket a jellemző kijelentéseket teszi. (KH. 3. l.)

Emlékezem, Hertzeg! 's tudom, parantsoltál,
Mikor a' forrásnál Kövesden sétáltál,

Hogy írnék foglalnék mit az Magyar nyelvben,
Ne rothadnék én is álmos henyeségben,
Eresztenék hasznost, vagy tréfást, versekben,
Mivel Te, és többen gyönyörködnek ebben.

Ezekből a szavakból nemcsak azt az érdekes tényt állapíthatjuk meg, hogy Orczyt a későbbi hercegprimás, akkor még egri érsek, vette reá versek írására, s így Orczy költészetét egészen neki köszönhetjük, hanem némi tájékozódást meríthetünk az esemény időpontjára nézve is. Az az »álmos henyeség«, melynek ellenszeréül az érsek a versírást ajánlotta, nyilván Orczy hadiszolgálatát megelőző időre utal, mert a poroszszal való hadakozást ugyancsak nem lehetett volna a lustálkodás időszakának nevezni. Így a költői szikra Orczy lelkében még 1756 előtt vetett lángot, de valószínűleg nem sokkal korábban, mert egyetlen ismert versében sincs oly nyom, mely messzebb vezetne vissza. Azt hiszem, nem nagyot tévedünk, ha költészetének megindultául az 1755-ik évet jelöljük meg.

Ezt a két határpontot, az 1755-ik és 1765-ik évet, igazolja az a megfigyelés, hogy mindazok a versek, melyeknek évszámát a költő feljegyezte, vagy a melyeknek keletkezési évét célzásaiból, utalásaiból meg lehet állapítani — együtt a verseknek két harmad része — mind 1756 és 1763 között keletkeztek, viszont a melyeket egy vagy más biztos jel alapján — tárgyuk vagy utalásaik következtében — az 1765 utáni időkbe kell tennünk, mind a második gyűjteményben, a *Két nagyságos elme* versei között vannak, Barcsay és Orczy költői levelezésében, noha nem költői levelek, még formájuk szerint sem (*Mária Terézia halálára*, 1780; *Együgyű életnek dítésére*, József császár idejéből) s nincs semmi közük Barcsayhoz. Egyetlen kivételt találunk, *A Magyar Hazának* szóló verset, melyben hálát ad Istennek, hogy már 700 hónapja nem járt ellenség a haza földjén. Kezdő pontul Arany óta a szatmári békét szokás fölvenni, s ettől számítva 700 hó azaz 58 év 1769-et ad. Nézetem szerint az okoskodás téves, s a vers korát rosszul határozzák meg. Bár Rákóczi mozgalmát abban az időben még a jó magyarok is egészen más szemmel tekintették, mint mi, Orczy még sem volt olyan rossz hazafi, hogy Rákóczi kuruczait ellenségnek nevezte volna. Nem rájuk, hanem régi ellenségünkre, a törökre, vonatkozik ez a meghatározás, s Orczy

mindenesetre a karloviczai békekötésre gondolt, 1699-re, a mióta valóban nem járt külső ellenség az országban. Ha ehhez az évszámhoz adjuk hozzá az 58 évet, akkor 1757-et kapunk, s így ez a vers is beletartozik az 1755—1765-ös ciklusba. Orczy költészetének első fele e tíz évnek terméke, s költeményei nagy részét biztosan datálhatjuk, akár időrendbe is állíthatjuk. Ez az első jelentős megállapítás.

Ebből a kronológiai megállapításból két irányban vonhatunk le következtetést. Az első egy már hosszú idő óta vitás kérdéshez vezet: melyik írónknak köszönhetjük, hogy költőink a hagyományos, Gyöngyösi óta szinte kánonszerű, négyes rímről áttértek a kettősre. A vélemények megoszolnak Bessenyei, Barcsay és Orczy között; a figyelemre legméltóbb helyről származó nézet épen Orczy javára dönt. A *Költeményes Holmiban* valóban van egypár párrímes költemény, köztük egy a hatvanas évek első feléből. Ez a vers, *A' szegény paraszt néphez* (KH. 226—235¹), francia forrás nyomán készült, így az is valószínű, hogy Orczy idegen hatás alatt, a francziák verstechnikájától indítva, tért az új útra.² A kötet ajánlásának egyik helye ezt kétségtelenné teszi: »Am a' Frantziák sem négy Strófát nem számlálnak, sem pedig három négy betűt nem kívánnak *Cadentziákra*. Mi pedig, el nem akarunk menni a' régi szokástól: anynyira szereti nemzetünk a' régiséget. Én nem voltam olyly szorosan kötve ezen elő ítélethez. Azért is félek, hogy Földi Úramék ha kezekbe akad ezen papiros, meg ítélnék.« De ezek a jelentős sorok egyebet is mondanak: igazolják, ellenmondást nem tűró határozottsággal, hogy Orczy tudatosan élt ezzel az új formával, még pedig, hite szerint, mint magyar költőtársai között az első. Orczy azonban sem első nem volt e téren, sem iskolát nem teremtett. A népköltészet s a névtelen verselők körében már régóta élt ez a forma, s az ismert nevű költők közül is megelőzte őt Faludi Ferencz, a ki kevesebb tudatossággal ugyan, de Orczy előtt már egy évtizeddel, 1751-ben, rátért a kettős rímre. Azonban sem Faludi, sem Orczy igyekezetei nem tehetek hatást, mert az előbbi versei csak kéziratban voltak ismeretesek, Orczy pedig a maga gyűjteményét s így felfedezését is véka alá rejtette. Orczy után Barcsay próbálkozott meg a párrímmel, hitünk

¹ Orczy egyik gyűjteményében sincs tartalomjegyzék. Mivel e nélkül a szövegben említett versek megkeresése fáradságos munka volna, megadom mindég, melyik gyűjteményében és hányadik lapon olvashatók.

² A gyűjteményben foglalt több párrímes vers között ez látszik a legrégibbnek. Sajnos egyik sincs keltezve, így annál fontosabb volna tudnunk ennek keltét. Orczy ugyan írt melléje évszámot, de ez nyilván téves. Nem arra célzok, hogy a kötetben 1856 olvasható 1756 helyett — ez olyan sajtóhiba, a melyet mindenki menten kiigazít — hanem, hogy ez az 1756-os évszám sem lehet helyes. Az a francia költemény ugyanis, melynek gondolatait Orczy magyarul tolmácsolta, a mint Szigetvári Iván említette, csak 1760-ban jelent meg, így magyar párja valószínűleg egypár évvel utána. Vajjon nincs kettős sajtóhibával dolgunk, s nem volt az évszám a kézirat szerint 1765?

szerint tőle függetlenül, Ő már 1771. okt. 29-ikén írt egy négy soros versikét párrímmel (címe lehetne: *Az unalom*), de ez sem tekinthető a párrímes versek megkezdőjének, mert egészen jelentéktelen apróság. Már azért sem indíthatta meg a mozgalmat, mert prózai levélbe besúrva, egy irodalmilag jelentéktelen férfihoz, Radvánszky Jánoshoz, van intézve. Első komolyabb célú párrímes verse 1772. márcz. 22-ről kelt, abban az időben tehát, mikor már Bessenyei is megírta hasonló fajú versei közül a legrégebbeket. A négyes rím leszállításának érdeme szerintem azt illeti, a ki ezt a technikát irodalmi használatává, szinte kötelezővé tette, a ki Gyöngyösi kánona helyett új kánont teremtett. S ez határozottan Bessenyei volt. Hogy Orczytól vette-e a párrímet vagy Barcsaytól, az kérdéses, nem valószínű s nem is fontos. Nyilván őt is, mint Orczyt, francia mintaképei vezették rá, még pedig a francia drámák. A fő az, hogy az elterjesztés érdeme őt illeti meg. Ezért az összes, újabb vélemények mellőzésével vissza kell térnünk Batsányiéra, a ki Bessenyeiről írt dolgozatában azt mondja, hogy Bessenyei munkái, melyek a francziák példájára kétsarkú versekben vannak írva, és Teleki Ádám *Cidje* (1773) hozták nálunk a párrímes verseket kedvességbe. Azt az érdemet azonban nem lehet Orczytól elvitatni, hogy ő volt első költőnk, a ki a reform szükségességét belátta és nyíltan, nem törődve az ósdiak balítéletével, hangoztatta. Csak az a különös, hogy Orczy, megkezdvén a hatvanas években a párrímet, megírt e nemben egy csomó verset s azután abbahagyta, úgyhogy Bessenyeinek is négyrímű verseket küld s Barcsayval is a hagyományos technikával folytat verses levelezést. Mikor újra, a hetvenes években, visszatér a párrímhez, akkor ezt Bessenyei példáján fölbuzdulva teszi.

A másik következmény megállapításához ide kell vonnunk következő gyűjteményét is, a *Két nagyságos elme költeményes születésiéit*. Az Orczytól származó versek nagyrészt költői levelek Barcsayhoz; egypár, a kötet legvégén, alkalmi költemény. Kelte egyiknek sincs följegyezve, de okoskodással a legtöbbről megállapítható. Az 1770-ik évnél régebb keletű egy sincs, majd mind az 1772-től 1782-ig terjedő évtizedből való, egypár későbbi. Ránk nézve az fontos, hogy Orczy, miután 1765-ben letette a lantot, csak a 70-es években, Bessenyei izgatásának hatása alatt, vette újra elő, a mint maga is megvallja éppen Bessenyeihez írt első verses levelében:

Noha sok baj fúrja kopasz homlokomat
Levettem szegéről pók-hálós lantomat;
Versben írtál, versben adom válaszómat
Végyed jó Barátom szívesen zsóldomat.

(*Bessenyei-György Társasága*. 3. 1.)

Ismerjük azt a levelet is, melyben Bessenyei öreg barátjában lángra akarja lobbantani a költői tüzet. Ebből a szem-

pontból valóban mestermű: ékesszóló és meggyőző. Olvasván e levelet, a legkisebb kétség sem merülhet föl, hogy Orczy, a ki már búcsút mondott a költészetnek, pusztán Bessenyei buzditására közölte verseit fiatalabb társaival, s folytatta, — hogy Aranynak önmagáról mondott szavait alkalmazza rá — a mikor agg lett s a haja fehérült, azt, a mit barna hajjal kezdett. Így Orczy költészete két nagy korszakra oszlik: egy korábbira, a század derekán, a mely tulajdonképen még a nemzetietlen korba tartozik, s egy későbbire, mely körülbelül ugyanarra az időre esik, mint Bessenyei irodalmi működésének első fele.

Orczy költészete egészen azon a nyomon jár, mint Barcsayé, s nem találunk irodalmunk jelentősebb munkásai között két oly író, a kiknek szelleme, iránya, tárgyköre annyira megegyeznék. Ezzel természetesen nem akarunk szemet hűnyni a két költői világot elválasztó különbségek fölött. Kettjük közül Barcsay az eredetibb költő s ő is a nagyobb tehetség. Orczy verseinek egy része fordítás, más részéről kimutatható az idegen minták követése, s csak a harmadik, de az előbbieknél jóval nagyobb része eredeti. Barcsay költőibb lélek, érzélemlága gazdagabb, philosophálásában több a mélység s az egyéni szín. Művészete is nagyobb. Merészebb compositiói neki sincsenek ugyan, nagyobb szabású feladatokkal nem küzdött meg, s verseinek belső szerkezete sohasem elég szilárd, de ezekben a fogyatékoságokban osztoznak, s fokozottabb mértékben, Orczy versei is, melyeknek költői kifejezőmódja határozottan alacsonyabb színvonalon áll. Nyelve magyaros és világos, van benne természetesség s helyenként némi népies zamat, de a Barcsay verseit kedvesekké, választékosakká tevő költői szólamoknak, finomságoknak nyoma sincs bennök — társa bőbeszédűségének és áradozásának annál inkább. Ennek az áradozásnak egy sajátságos fajtát láthatni már Barcsay verseiben is s általán a francziásoknál, de legegésztelenebb jelentkezési formában Orczynál. A száraz fölsorolássá váló földrajzi és történeti példákat értem. Egy-egy általános emberi igazság bizonyítására, a mely épen azért általános, mert minden időben és minden népnél megtalálható, a példának egész sorát hordja elő, úgyhogy versei időnként egy történeti vagy földrajzi kézikönyv kivonatának, bő tartalomjegyzékének tetszenek. (Legföltűnőbb ebben a tekintetben *Két barátnek hosszú útra való vándorlása* című költői levele Barcsayhoz, 189. l.) De nemcsak ezek a tudakosság színében föltűnő részletek, hanem versei mind — bár jól ömlő, könnyen olvasható sorokból alakulnak — alig valamivel emelkednek a próza fölé. Sem a Zrinyi-szakot, sem a Zrinyi-sort nem írja annyi eleganciával, mint Barcsay, de viszont, s ebben meghaladja »kenyeres pajtását«, verselése változatosabb: elvéte

megpróbálkozik rövidebb, csengőbb verssorokkal s bonyolultabb rímelhelyezéssel is. Erre a térre azonban ritkán merészkedik, s így költészete épúgy, sőt még inkább mint Barcsayé, első sorban tárgykörével és hangulatával kelt érdeket.

Műfaji szempontból három csoportra különíthetjük verseit, s e fölosztás annál megokoltabb, mert minden egyes csoport egy-egy gyűjtemény verseit egyesíti. Első műve, melyet főntebb csak föltételesen, de nagy valószínűséggel tulajdonítottunk neki, a *Mátra hegyei között mulatozó Nimfáknak éneke*, 106 Zrinyi-versszakra terjedő alkalmi költemény. Az egri érseki székből az ország legfőbb méltóságára emelkedett Barkóczy primást búcsúztatja benne. Főjellemvonása, a mi a többi hasonló rendeltetésű verstől megkülönbözteti, a nagy terjedelem, ebből folyik főhibája, a terjengősség. Kissé sok a buzgalomból, hogy 424 sorban búcsúzik Eger urától. Époly élesen kiválik a korabeli alkalmi versek közül az *Ének* hangja. Nem hízelgő panegyris vagy elegikus síránkozás, a hódolat és megalázkodás ömledezése, szertelen szólamok rikító hangzavara, mely épen túlzásaival rontja le a célba vett hatást, hanem elejétől végig keresetlen, nyugodt hangon szól, éreztetve mégis a megindulást, mely a költő szívét elfogja, s rámutatva arra a tiszta forrásra, melyből fakadt: a nagyrabecsülésre és szeretetre. A vers tárgyában és tárgyalásmódjában nincs sok újság. Az 1—72. versszak az érsek dicsőítése, a ki egyházmegyéjének jóltevője, igazi atyja volt. A dicsőretről természetes az átmenet a II. részre: a 73—100. versszakokban Mátra vidékének és Barkóczy gróf székhelyének, Egernek, bánkódását festi; minden híve nagy szívfájdalommal látja körükből más földre távozni a főpásztort. Az utolsó pár versszak (101—106), megint természetes fordulattal, Esztergomra tér. Az esztergomiak nagy kincset nyertek az új primásban, örvendjenek és ünnepeljék méltóan. A dicsőítésnek első sorban az az alapja, hogy milyen egyszerű volt a főpap, mennyire kedvelte mindenben a természetességet, a szegény embert nem nézte le, sőt megbecsülte s szívesen fölkereste egyszerű kunyhójában. Ez a gondolat, valamint a természet ölen való élet örömeinek magasztalása — a mi egészen Orczy fölfogása volt — a leghatározottabb belső érv ~~érv~~ Orczy szerzősége mellett.

A másik csoportot Orczy múzsájának legérettebb alkotásai teszik, a tulajdonképeni versek. Kevés kivétellel az ötvenes-hatvanas évek termékei s a *Költeményes Holm*-ban olvashatók. Van közöttük néhány ódaszerű vagy szatirikus költemény, a legtöbb azonban, épúgy mint Barcsaynál, elmélkedő vers. Az utolsó csoportba sorozzuk költői leveleit, melyek egypár Bessenyeihez írottat kivéve, mind a második gyűjteményben (*Két nagyságos elmének költeményes születményei*) található. Műfaji szempontból egy fokkal magasabb szín-

vonalon állanak mint Barcsay költői levelei. Nagy részük valóban megőrzi levél természetét. Sokban egészen subjectiv, élményszerű dolgok vannak, életének fordulatairól küld tudósítást, s még ha nem élményeiről, emlékeiről ír, akkor is rendszerint iparkodik megadni írásának a személyes karaktert. Egyiket hozzáfűzi a barátjától kapott levélhez, a másikba vonatkozásokat sző kettejük viszonyára, vagy legalább az első sorokba beiktatott megszólítással (*társ, kenyeres, barátom*) teszi levéllé, s egy-egy tréfás fordulattal élénkíti. A levelek ez utóbbi fajában az élményi elem helyét az elmélkedés foglalja el, sőt az időnként fölbukkanó érzelmi mozzanatok is reflexiókból táplálkoznak. Érdemeik pusztán külsők, műfajiak; belső értékükre nézve nemcsak mélyen elmaradnak Barcsay költői levelei mögött, hanem magának Orczynak költeményeivel sem mérhető össze. Bár az érték e csökkenésében része van a csekélyebb becsű műformának, a levélnek, első-sorban mégis a költő ereje megfogyatkozásának kell betudnunk. Meg kell állapítanunk azt a szomorú igazságot, hogy a közeledő öregség megbénította Orczy lelki rugalmasságát is.

A következő szempont, a melyből tekinteni lehet Orczy költészetét: mennyiben tolmácsolják versei a maga lelkét, más szóval az eredetiség kérdése. Költeményeit ebből a szempontból is három csoportra lehet különíteni: vannak fordított, átdolgozott s teljesen eredeti versei. Ő maga nem titkolja, mint korának legtöbb költője, hogy idegen szellemek alkotásait is fölhasználta, sőt előszavában túlzott szerénységgel magát »leg inkább tsak Fordító«-nak nevezvén (K. H. 12. l.), megtagadja való érdemének egy részét. Ugyanezt ismétli költői formában, mikor könyvéhez szól:

Először öregek téged' meg tsipdesnek,
Az utánn ifiak meztelenítnek,
Egész levéléket belőled ki szednek
Tsak táblája marad e' nyomorúlt könyvnek.

(Ezen munkához, KH. 14. l.)

Közben felsorolván azokat az írókat, a kiknek műveit kiaknázta, olyanokat is megnevez,¹ a kiket olvasott és kedvelt, de a kiknek legfőllebb egyes gondolatait értékesítette vagy irányukat követte. Valójában csak öt író tett reá nagyobb hatást, két római, Boethius és Horatius, s három francia, Boileau, Voltaire és Thomas.

Boethius, teljes nevén Anitius Manlius Torquatus Severinus Boethius, római consul volt 510-ben; s Theodosius császár

¹ Ezek Orczy sorrendjében: Cicero, Seneca, Vergilius, Claudianus, Ovidius, Horatius, Boethius, Pope, Bernis, Barrus, Voltaire, »a' Gond nélkül való Philosophus«.

végeztette ki 524-ben. *De consolatione philosophiae* című művéből Orczy lefordított 23 metrumot. A *Consolatio* prózában írt munka, egyes részei azonban versbe vannak foglalva s az előzőleg fejtegetett vagy azután sorra kerülő philosophiai gondolatokat ismétlik, de nem a maguk elvontságában, hanem konkrété, képszerűen, erős érzelmi hangulattal kísérve. Egy-egy ilyen kis vers neve az eredetiben metrum. Alapjuk Boethius erős vágyódása a béke, a nyugalom után, s így elmélkedő természetűek, a szerencse forgandóságáról, a mulandóságról, az istenfélelemről, általán ethikus természetű kérdésekről szólnak. Orczy híven fordít, de ezt csak relative kell érteni. Jobban tiszteli az írói tulajdönt mint korának többi fordítója,¹ s a Boethius-versek Orczynak mindenesetre azon fordításai, melyek leginkább ragaszkodnak az eredetihez, de azért természetesen messze esnek a műfordítástól. Nemcsak sokat mellőz, hanem általában szabadon bánik mintájával. A gondolatokat, a szellemet többnyire megtartja — ebben nyilatkozik hűsége — de átírja, kibővíti.² Költői dictio szempontjából Orczy legértékesebb alkotásai: át meg át vannak szöve színes, harmonikus képekkel, a mi költészetében szokatlan jelenség. Az érdem súlya természetesen Boethiuson nyugszik, az ő képzeletének erejét dicsérik és nem Orczyét, de visszasugárzik valami fény ő reá is: az idegen képeket magyarul tolmácsolva bizonyos nyelvkészségnek adja tanújelét, szerény pótlékaul fogyatékos képzeletének.

Horatiusból mindössze két verset fordított, a II. könyv két népszerű ódáját, a 10-iket és 18-ikat, az utóbbit, elhallgatva a forrást, *Hívások megvetéséről* cím alatt. Könnyed, kedves, de kissé szabad tolmácsolata a *Non ebur neque aureum* kezdetű latin vers gondolatainak, dallamos, az eredeti hangulatához igen jól illő, újszerű formában. Különösen a bevezető versszaka sikerült (KH. 92. l.).

Házamat nem ékesíti
Arany, 's márvány nem keríti
Tornáztát oszlop rendre:
Falát nem *Raphael* írta
Nem is *Martin* símitotta,
Nyugszom még is kedvemre.

Az előbbi jobban ragaszkodva a latin szöveghez is egészen magyar szellemű verssé tud válni, úgy hogy a korai Horatius-tolmácsolataink közül a legjobbakkal állja a versenyt, sőt egyenesen Arany magyaros fordítási kísérleteivel vethető össze,

¹ Orczy korán itt a nyolczvanas éveket értem, mikor Boethius fordításai megjelentek. Ekkor általános divat volt költőink között a források elhallgatása, s épen azért szabadabban is bántak az eredetivel, mint Orczy, a ki megnevezi Boethiust.

² Az eredeti és fordítás viszonyát tüzetesen tárgyalja Török Konstant említett dolgozata.

mint azoknak nem méltatlan kengyelfutója. Utolsó két verszaka így hangzik (KH. 91—92. l.):

Mert egy Isten adja a' nyarat, 's a' telet,
Szomorú dér utánn el jó a' ki kele:.
Szoros szerentsédbenn mutass bátor szívet,
Változó ügyedbenn el ne ejtsd kedvedet.

És vigyázz, ha igen jól folynak dolgaid,
'S szerentse' szelével telnek vitorláid:
Szedd össze, ne engedd sebesen ragadni,
Könnyebb gyengén úszó hajót kormányozni.

Az utolsóelőtti kép (*szerencse szelével telnek vitorláid*), melynek az eredetiben csak töredékei találhatók meg, nem volna méltatlan Aranyhoz sem!

A két római költemény, s épen ez a két költemény, nem véletlenül keltette föl Orczy figyelmét. Tárgyuk, fölfogásuk rokon s egy az Orczyéval, a »laus mediocritatis«. Horatius követése nem is merül ki ebben a két fordításban. Egész költészetén fölismerszenek, de csak mélyebb, pontosabb vizsgálat után, horatiusi nyomok, olyan gondolatok, képek, melyekkel először Horatius ódáiban vagy szatiráiban találkozunk. Különösen nagy számmal vannak a *Nagy urakhoz* szóló versben. (KH. 86. l.) Általában van valami szellemi rokonság a római epikureus s a magyar főúr között, s ez a rokonság, a mely nem is olyan jelentéktelen, észrevehető költészetükön is, még jobban erősítve Orczynak részben tudatos, részben tudattalan horatiusi átvételeitől. Ilyen az arany középszert dicsőítő horatiusi versek visszhangjaként Orczy lelkesedése az egyszerű életviszonyokért, a kis ember sorsáért, melyet irigylendőnek tart szemben a hatalmasok fényűző, de boldogtalan életével. Látni fogjuk, hogy Orczynak ez a fölfogása nem pusztán horatiusi talajból sarjadt ki. Benn gyökerezik magának a költőnek lelki világában, s van benne része annak a Nyugat-Európában általánosan elterjedt világnézetnek, mely már Rousseau előtt, Ovidiusra s a római életfölfogásra támaszkodva, azt hirdette, hogy az egyszerű, természetes viszonyok között található az igazi boldogság — sőt az a francia költő, Thomas, a kit Orczy is ismert és követett, épen ebben az irányban fejlesztette tovább a tanítást. Hatott reá a philanthropikus világnézet is, mely Orczy idejében, a XVIII. században kialakulva, természetszerűleg az elnyomott néposztályokra irányította az érdeklődést. Mindamellett a közvetlen kapcsolat Horatiuszal, a mint a részletekbe menő egyezések bizonyítják, félreismerhetetlen. Szintén a közös életfölfogásnak s csak részben Horatius közvetlen hatásának tudandó be a sok versén előmlő, hol játszi, hol szatirikus vídámság. Ennek a vídám hangulatnak egyik jelentkezése azonban: az a mód, a mint a

magyar költő a maga műveiről ítél, határozottan a római költőre vall, sőt még a külső egyezésig is eljut. Természetesen a szerénykedő ítéleteket kell érteni, s nem a horatiusi elbizakodottságot. Horatius Maecenas iránti hódolatának is van párja abban a tiszteletben, melylyel Orczy Barkóczy érsek iránt viseltetett.

Boileau, a ki *L'art poétique*-jében épügy összefoglalta korának poetikai műszabályait, mint Horatius a Pisókhöz intézett költői levelében, két úton is hatott Orczyra: mind a maga sajátos egyéniségével, mind költészetének szintén Horatius nyomán járó elemeivel. Maga Boileau is a római költő módján tréfálkozott, humorizált saját versei fölött, s Orczy jól ismervén Boileau e költeményeit is, verses előszavain¹ nemcsak a mesternek, hanem francia tanítványának hatása is fölismerszik. A falusi élet naiv örömeinek szembeállítását a városi emberek raffinált élvezeteivel azonban már egészen modern szellemű Orczynál s Boileau követése, épügy az az erős gúny, melylyel a nagyurakat sujtja. Két költeménye meg egészen Boileau szatirái nyomán jár. Az egyikben (*Emberi nemzet' gyalázatja*, KH. 206. l.) azt fejtegeti, hogy az emberek a legostobább állatok, — forrása a *Sur l'homme* című szatira, melyet Boileau is latinból, Persiusból fordított — a másikban, mely Boileau X. szatiráján alapul, *Egy megmátkásodott ifjúnak beszélve* (KH. 172.) kegyetlen gúnynyal ostromozza a nőket. Valószínűleg a *Nagy wrakhoz* szóló verse is sokat köszön Boileaunak: a benne megcsendülő gondolatok ugyan nagyrészt horatiusiak, de a tárgy maga Boileau eszmeköréből való.

Voltaire nem mint történetíró vagy philosophus és nem is annyira mint költő hatott Orczyra, hanem inkább mint szatirikus. A két író gondolkodási módja, lelki valója nagyon távol állott egymástól, s a sajátos voltairei szellem, a mely gúnyt űz még a legszentebb dolgokból is, egészen idegen volt Orczytól, épügy az a léhaság és cinizmus is, a mely Voltaire-re sok kiváló tulajdonságával együtt oly jellemző. Inkább egyik-két verse s világfölfogásának egyik-másik nyilatkozata kapta meg. Az ő nyomán kel ki Orczy a háború vérengzése és borzalmi ellen abban a versében (*Békesség kívánása*, KH. 44. l.), a mely a hét éves háború első éveiben kelt (Voltaire-nél: *Sur la paix*); egy másikban pedig (*Barátságos beszédje egy úrnak a' káplányával*, KH. 161. l.) szintén Voltaire elveit és érveit fordítja a világtól elmaradt, műveletlen káplán ellen.²

A XVIII. századnak egy másik francia költője, Thomas, csak egy költeményével hatott Orczyra, de igen mélyen: nem-

¹ Első gyűjteményét három verses és egy prózai előszóval akarta útnak bocsátani.

² E versében Voltaire két költeményét forrasztja össze; címük: *Le mondain* és *Défense du mondain*.

csak lefordította — kissé szabadon, hol toldva, hol rövidítve — hanem költői eszméit egészen beleolvastotta a maga világnézetébe.

Ez a sok, különféle hatás különböző mértékben és sajátos módon érvényesült Orczy költészetében. Van verse, a melyet a XVIII. század viszonyaihoz mérten műfordításnak is nevezhetnénk, s van olyan, melynek idegen eredetét csak érezzük, de philologiai módszerrel kimutatni alig lehet. Az utóbbiakat érdekesekké teszi az a körülmény, hogy nem mintáiból merített ösztönt és lelkesedést, nem eszméjüket vagy világfölfogásukat vette át, hanem, mivel magának is igen határozott, kiforrott életnézetei voltak, azon költők művei közül, a kikben hasonló nézetre talált, még ha szellemük és irányuk nem is mindenben egyezett, sőt ellenkezett az övével (ilyenek p. o. Horatius és Voltaire), kiválasztotta azt, a mi az ő szatirikus természetéhez, maradi, de józan fölfogásához hozzáillett, s a mit így átvett, az hozzásimult saját gondolatvilágához, összevegyült eredeti eszméivel. Ezért az idegen gondolatok is néha úgy tűnnek föl nála, mint eredetiek, az átmenetet egy-egy versben a kölcsönvett eszméről a sajátjára nem lehet észrevenni, s verseinek főntebb kijelölt három csoportja az első pillanatban alig különbözik egymástól.

Az a három lelki folyamat, a mely a költemények anyagát szolgáltatja, a megfigyelés, érzés, elmélkedés, Orczynál még szorosabb egységbe fonódik mint Barcsaynál. Az uralkodó elem a reflectáló. Orczy épúgy, vagy talán még jobban, elmélkedő költő, mint a francziások közül bármelyik. Jóformán nincs költeménye, melyből ez az elem hiányoznék, s úgy látjuk, hogy megfigyelései, szemléletei és élményei pusztán arra szolgálnak, hogy gondolatokat ébresztve didaxis hordozóivá váljanak. Érzelemvilágát viszont gondolatai hozzák izgalomba: személyes tapasztalatain, a külvilág jelenségein és tünetményein elmélkedvén, izgalomba kerül s lelke tartalmával együtt szívét is kiönti — azokat az érzelmeket, melyek benne amazok reakciójaképen föléledtek. A reflexio mindég belejátszik verseibe, hol mint ok, hol mint okozat, s azokat az életjelenségeket, melyekből nem lehet erkölcsi eszmét kifejteni, majdnem teljesen kirekeszti költői világából. Így érthető, hogy bár a természet szépsége iránt nagy érzéke volt, s egyik versét igen hangulatos és festői tavaszi képekkel rakja meg (*Generális Belezsnainak*, KH. 107.), költeményeiben a természetet alig rajzolja s tájképi részleteket csak ritkán s odavetve ad. Annál szívesebben merít tapasztalataiból, az átélt események emlékeiből. E verseiben őrsi életéről s még inkább azokról az utazásairól számol be, melyekre részint üdülés és szórakozás kedvéért, részint kötelességből vállalkozott. Járt többször a budai Sárosfürdőben, végig-

élvezte, persze csak mint csendes szemlélő, a pesti farsangot, mulatott Bécsben a Praterben, s a bécsi magyarok kedves vendéglőjében, a Matschackerhofban, szüretelt remek tokaji szőlőjében s hónapokat töltött a Bodrogközben, hogy korlátok közé szorítsa a rakoncátlan Tiszát s mellékfolyóit. Mindenütt történt vele egy és más, a mi épen azért, mert vele történt, érdekel bennünket, az irodalomtörténet munkásait — de költői érdekűvé nem tudja varázsolni. A megélt eseményeket még annyira sem fejleszti elbeszélésekké, mint Barcsay, s az élményi részleteket valójában csak hidaknak használja, hogy rajtuk az élet prózájából a költészet révpartjára jusson. A költészetnél nála természetesen csak a didaxist kell érteni, mert az a negyedik lelki működés, mely a pusztán psychologikus természetű jelenségeknek, a megfigyelésnek, érzésnek, elmélkedésnek, megadja az esztétikai jelleget, a képzelet, egészen hiányzik Orczy költészetéből. A képzelet s vele együtt a művészet is — de erről már fentebb megemlékeztem. Csak annak bizonyítására, hogy verseinek e fogytékosságát maga a költő is érezte, idézem két előljáró versének egy-egy mondatát. Az elsőben az érsekhez szólva így nyilatkozik verseskönyvéről (*Barkótzai Ferentz úrnak*, KH. 10. l.):

Úgy vegyd, mind találod, ez nem *Historia*,
Épen nem *Poëma*, nem is *Elegia*,
Oda vagy *Satyra*, nintsen titulusa,
Részeg Poetának mázolt papirosa.

A másodikban, verseihez szólva, nem ilyen durván, de még határozottabban bírálja költészetét (KH. 16. l.):

Semmi pompa nintsen, semmi elevenség,
Semmi tűz szavakban, sem nagyobb erősség,
Alszik a' te *Musád* nintsen benne szépség,
Nem tudom, mitől jött reád e betegség.

A költőnek nem volt egészen igaza. Van költeményeinek értéke, csak hogy nem olyan természetű, mint a melynek hiányát az előbbi versekben féltréfásan, félkomolyan kesergi. Költészetének *anyaga* és nem *szövése* érdekes, maguk a költői formába ömlő reflexiók. Nem széttöredezett gondolatvilágok ezek, aprópénzre váltott bölcsesség, hanem — s ez a főérdemük — szorosan egymáshoz kapcsolódó, egymástól függő gondolatok, s együttvéve egy teljes világnézetet, költői világképet adnak. Ez a világkép nincs teljes harmóniában Orczy jellemével; itt-ott veszünk észre ellentéteket, de önmagában, mint egy költőnek gondolatvilága, zárt, következetes, logikus egységet alkot. Megpróbálok rámutatni ennek a gondolatvilágnak gyökerére — Taine szavát kissé elcsavarva *faculté maitresse*-nek nevezhetnők — melyből fokozatosan a többi mind levezethető. Előrebocsátom pár szóval magának a léleknek

képét, azt a szellemi milieut, a melyből ez a fölfogás megszületett.

Orczy szerencsés viszonyok között élő, testben, lélekben egészséges ember; mérsékelt erejű érzelmek, erős erkölcsi érzék, természetes józan ész jellemzik, de bár elég művelt és olvasott, látóköre szűk, ítélete gyöngé. Ilyennek látjuk őt költeményein keresztül. Az élet iskolájában ezekhez a lelki tulajdonságokhoz szilárd életfölfogást szerzett, melynek magvát kifejezi ez az egy szó: igénytelenség. Az ember ne várjon sokat az élettől, mérsékelje vágyait, érje be kevéssel, legyen minden irányban szerény. Ezzel a fölfogással kapcsolatban, mint annak természetes következménye, megerősödik benne az a gondolat, hogy az az igazán független ember, a ki senkire sem szorul rá. Ezekből az elvekből vezethetők le ethikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai nézetei, ezek a kulcsai költeményeinek is, melyek semmi egyebek mint nézeteinek, gondolatainak költői formulázásai. Mivel pedig abban a nagy sorsjátékban, a minek Kisfaludy Sándor a születést nevezte, neki ugyancsak kedvezett a sors, s a szerencse később is a tenyerén hordta, könnyen érthető, hogy Leibniz példájára ő is legjobbnak tartja e világot — az embereket már nem — fölfogása erősen optimisticus, iránya conservatív — hiszen ha minden úgy van jól, a hogy van, akkor minden változtatás veszedelmes. Természete általán megelegetett, mert megvalósíthatja és meg is tudja valósítani élete földadatát.

Mi ez a földadat, mi az az ideál, a melyet magának alkot? *A' tsendesség és jó nyugalom* cz. verse (KH. 124. l.) már címével megfelel a kérdésre. Csöndes, munkás, békés élet, az a munka, azok az örömök, melyeket a földdel való foglalkozás szerez. *A' Világi hívságoknak meg vetéséről* című versében (KH. 41. l.) elég ügyesen ki is fejezi:

Én kis hajlékombann élek én tsendesen,
Szabadon, jó kedvvel, mindennel békesen,
Versek, könyv, kert, mező mulattat édesen,
Kis asztalom nintsen vendégtől üresen.

Már ezekben a sorokban is megcsendül az a hang, mely mint az accordokat változatos színűvé festő felhangok között az állandó alaphang, egész költészetében uralkodik, az igénytelenségnek, a horatiusi középszernek dícsérete. A ki csak csendre, békére, munkára vágyik, annak nagyon kevésre van szüksége, mert

Közép szerentsébbenn vagyon a' boldogság,
Főkép ha kötve van e'hez a' szabadság,
Felette valóban nintsen állandóság,
Nem függni senkitől, tsak ez a' királyság.

(*Generális Beleznaynak*, KH. 111. l.)

Ebből a versszakból kell kiindulnunk, ha Orczy költői képzetének kapcsolatát meg akarjuk érteni; ebből a gondolatból fakadnak összes nézetei, nemcsak társadalmi, gazdasági és ethikai meggyőződése, hanem még a kulturálisak, sőt részben a politikaiak is. Vegyük őket sorjában.

A boldogság a közepszerűségben, pontosabban szólva az igénytelenségben, philosophiailag formulázva a megelégedettségben van, nem kell hozzá sem kincs (*A' szerentsének valóságos képe*, KH. 128. l.), sem pompa vagy kényelem (*Történetből talált írás*, KH. 126. l.), de még dicsőség vagy hatalom sem (*Salamon' egyik versére*, KH. 119. l.). Sőt, a mint tapasztalatai bizonyítják, a gazdagság és a hatalom egyenesen útját állja a boldogságnak, mert minél több a kincsünk, minél nagyobb a dicsőségünk, annál többre, annál nagyobbra vágyunk, minden elért siker újabbnak vágyát kelti föl bennünk.

Nintsen Nagyok között tiszta gyönyörűség,
Minden boldogságok mázos keserűség,
Maszlagos javak a' hatalom 's ditsőség,
Ha szívünkben nintsen óhajtott tsendesség.

(*Nints igaz gyönyörűség a' Nagyok között*, KSz. 230.)¹

Ennek a tételnek alkalmazása a főurakra, a kik rangjuknál és vagyonuknál fogva egyesítik magukban a boldogságnak ezt a két akadályát — a közhit szerint föltételét — egyik legkedveltebb tárgya verseinek. A legkülönbözőbb hangnemben variálja. Majd élénk színekkel ecseteli azt az üres, hiúságokkal telt életet, melyet a nagy urak a nagy városokban vagy épen az udvar körében folytatnak, keresve a fejedelem kegyét, ha ugat a kutyája, ők is morognak vele s eltékozzolják vagyonukat egy ordóért (*Világi hívságoknak megvetéséről*, KH. 39. l.); majd a rábeszélés komoly, meggyőző hangján szólítja föl őket, hogy hagyják el megúnt palotájukat, renyhe életmódjukat, kellemes változatossággal kínálja őket a természet és a magány. De egyébként is természetesebb és így sokkal egészségesebb itt az élet; megtanulja az ember, a mint tudja ő maga, megelégedni kevéssel (*Nagy urakhoz a' gyönyörűségek' változásokról*, KH. 86. l.). Sőt fölbosszankodva azon, mennyire kergetik a emberek a szerencsét, hogyan törnek mindenfelé a nagy városokba, a hol gazdagodásra több az alkalom, haragját maró szatirában önti ki. *Egy ijjúhoz* szólva, *ki a' városi lakást falusinál inkább szereti* (KH. 97. l.), rikító színekkel fest képet a nagyvárosi előkelő életről. Lerajzol egy mulatságot, ma azt mondanók: soiréet, tánczczal, vacsorával, előadással, kártyázással. S megnyitva megvetésének és haragjának árját, egész szatirává fejleszti a leírást.

¹ Így, KSz.-szel, rövidítem Orczy verseinek másik gyűjteményét, a *Költeményes Szüleményeket*.

Hol kell tehát a boldogságot keresni? Egyenesen alapfölfogásából következik, de az előbbi versek is czéloznak rá, hogy nem a városokban, hanem a természet ölen, a faluban, még pedig, mivel a főurak kastélyaiban hiába kereste, az egyszerű ember házikójában, sőt még inkább a paraszt kunyhójában. Az első pillanatra saajtszerűnek tetszik, hogy az ország egyik leggazdagabb főura a parasztok kunyhójában találja föl a boldogságot — megvallom, e hitet nem is tartom egészen őszintének. Annyi legalább is bizonyos, hogy csak olyan elméleti igazság volt, a melyhez Orczy a gyakorlatban nem ragaszkodott. Hogy azonban a költő alaptételéből egészen természetesen jutott ehhez a következtetéshez, azt a verseibe vetett mélyebb pillantás menten igazolja. Mert vajjon ki az, a kinek legkevesebb a vágya és szükséglete, ki az, a ki egész életét a gazdagság és hatalom föltételeitől megfosztottan szerény, igen szerény viszonyok között, de egészen kinn a szabad természetben, a földet munkálva éli? Ki más, mint a paraszt. A paraszt életének, sorsának magasztalása Orczy másik kedvelt tárgya. Nem szükséges hangoztatnom, hogy ez a végső következtetés époly téves, mint volt a kiindulópont. Orczy okoskodása így logikus ugyan, de azért ez is azt bizonyítja, hogy ítélete megbízhatatlan volt.

A parasztságnak ez a magasztalása lehangosabban és legnagyobb erővel abban a *Beszédnek* nevezett hosszú versben jelentkezik, melyet Orczy címe szerint *A' szegény paraszt néphez* intézett; nem eredeti, forrása Antoine-Léonard Thomasnak *Épître au peuple* című költeménye. Bár gondolatai kevés kivétellel a francia szerző elméjében fogantak, Orczy az által, hogy elhallgatja kölcsönvett voltukat s szokása ellenére nem nevezi meg az idegen szerzőt, a kinek művét fölhasználta: a benne hirdetett elveket magáéinak ismeri s elvállalja értük a felelősséget. Az első, nagyobb fele, a mely a parasztok fontos szerepét méltatja, igaz, s igen mély erkölcsi érzékről tesz tanúságot. Álláspontja, hogy meg kell becsülni a parasztot, mert nem a királyok és katonák, hanem az ő munkája teszi boldoggá az országot, s a nemzet mindenét ennek a fárasztó, de becsületos munkának köszöni — XVIII. századi irodalmunkban páratlanul áll.

Te vagy, országoknak ki sulylyát viseled,
Bőtség 's ditsőségét egyedül te hinted.

Te karod, te munkád tartja mind ezeket,
Te adsz Királyoknak erőt és népeket,
Sok száz Fejedelem sok nemes országnak
Mit adott egyebet vasat a' lábának.

Nagy háborúk által földet pusztítottak,
Melylyet te kezeid plántáltak, arattak:
Akárki mondja bár alylyas a' mesterség,
Nem hiszem, sőt tartom, tied az emberség. (KH. 226—227. l.)

Az elfogulatlanságnak és lelki nemességnek igen magas foka kellett ezen igazságnak nemcsak fölismeréséhez, hanem hangoztatásához is, s ha az előbbi Thomas érdeme, az utóbbiban része van magyar követőjének is. A második fele az okoskodásnak még mindig ethikus ugyan, de nem igaz: a paraszt ártatlan és becsületes, az urak lusták s minden bűnnek okai vagy eszközlői. De büntetésül nyomorultak is, szerencsétlenek is fényes palotájukban.

Mert kints, és gazdagság, 's a' többi fényesség,
Születéstől reánk terjedett édesség,
Szerentsés életnek keleptzét vethetnek,
De alaton rendük meszsze nem eshetnek.

Nem fényes palotán lakik a' boldogság,
Arany kárpitok közt több a' szomorúság. (KH. 231. 1.)

A befejező gondolat pedig, noha szintén logikusan következik az előbbiből, föltárja egész mélységében Thomas-Orczy világnézetének ferde voltát s már nem is ethikus: a paraszt sorsa irigyléreméltó, élete nyugodt és boldog, ne zúgolódjék tehát, legyen sorsával megelégedve.

Valamint együgyű vagy te ruházatbann,
Olyyan vagy, és még jobb beszédbenn szavadbann,
Tiszta, és ártatlan, édes is életed,
Nints rosszal keverve te gyönyörűséged.

Szurkos fiatskádnak hamis mosolygása,
Szeretett társodnak tzuppant tsókolása,
Szép idő, fris szellő, madarak szóllása,
Végzik örömedet, 's egy tál zsíros kása.

— — — — —
Köz nép! ne szidalmazd többé a' szerentsét,
Nem néked osztotta nehezebb bilintsét,
Betsüld életedet, ne félj a' haláltól,
Ez a' part, hová kell jutni a' világból. (KH. 234—235. 1.)

Ez a fölfogás, melyet Orczy annyira magáévá tett és magáénak érzett, hogy ismételten hangoztatta — legnagyobb nyomatékkal a *Richvaldszki prépost*nak ajánlott versben (KH. 70. 1.) — egy főúr ajkáról hallva, a kinek legfőbb életcélja, hogy meglévő millióihoz újakat szerezzen, határozottan a tele gyomor philosophiájának minősítendő. Egyáltalán, a mint már Arany óva intett, nem szabad Orczyt félreértetni. Ő valóban jóindulattal viseltetett jobbágyai iránt, megbecsülte őket s szeretettel szólt hozzájuk nemcsak verseiben, hanem az életben is. Az is kétségtelen, hogy igazságos, kegyes ura volt parasztjainak: jó szót és jó tettet egyaránt kaptak tőle.¹ Arra

¹ Egyik legszebb bizonyítéka a nép iránt érzett igaz szeretetének az a beszéd, melylyel 1784-ben Abauj vármegye rendeitől elbúcsúzott. Látva azt a szép vármegyeházat, mely az ő főispánsága alatt épült, az a gondolat rontja meg örömet, hogy az ilyen nagy épületekhez a jobbágy véres verejtéke tapad. (*Orpheus*, 1790. II: 225 s k. lk.)

azonban, hogy a paraszt nemcsak physiologiailag, hanem jogilag, sőt politikailag is ember, époly kevésse gondolt mint Barcsay, s nem merem határozottan állítani, hogy Bessenyei példájára az úriszékeken ő is mindig a jobbágnak adott igazat földesurával szemben. Nem azt vetem szemére, hogy nem volt demokrata s nem akarta a jobbágyot is belevenni a törvény és az alkotmány sánczai közé. Nem követelhetjük Orczytól, hogy egy századdal előzte legyen meg korát, de azt hibáztathatjuk, hogy az elnyomott néposztályoknak pusztán anyagi szükségletei iránt volt érzéke, értelmi és erkölcsi, egy szóval lelki szükségleteivel nem törődött. Nem látta meg p. o., hogy a röghöz-kötöttség a parasztot a rabszolgával egy színvonalra süllyeszti, s hogy a robot meg a többi földesúri teher ólomsúlylyal nehezedik a szegény jobbágy vállára. Humanismusa, philanthropismusa megszűnt abban a pillanatban, mikor a jobbágyság sorsán könnyíteni akaró tervek beleütköztek a nemesség kiváltságába. E ponton a demophil máz alól egész ridegségében kibukkant a gögös magyar oligarcha. Egyetlen egyszer tagadta meg magát. A *Szabadságról* szóló versének egy jegyzetében (KSz. 32. l.) helyesli Mária Teréziának és Józsefnek azon intézkedéseit, melyekkel a jobbágyság örökös voltát megszüntették. Itt is inkább demophil, mint demokrata fölfogása érvényesült, mégis ez már szabadabb szellem jele. Értékét viszont némileg csökkenti, hogy nem a magyar, hanem a német parasztság fölszabadítását üdvözli ilyen örömmel Orczy.

Térjünk vissza alapfölfogására, az igénytelenségre, s értesük meg ebből nemzetgazdasági elveit. Az embernek költönk szerint nagyon kevés szükséglete van, csak annyi, a mennyivel egy kis birtok elláthatja. A mit a jó magyar föld megterem, a mit a rajta élő háziállatok nyujtanak, az bőven elegendő a boldogságra. A mint a *Tokajbann való érkezés télen* című vers kifejezi (KSz. 186. l.):

Zemplin, Bereg, Ungvár, Szabolts Vármegyébenn
 Van pénz, van eledel, van bor a' pintzébenn,
 Mi kell több? mért vesse életét kétségbenn
 A' Magyar, hogy több pénz jőjön erszényébenn?

Pénzre tehát nincs szükség, s fölösleges, sőt káros minden igyekezet, mely arra irányul, hogy az országba pénz gyűljön, a nemzeti közvagyon emelkedjék:

Boldog Isten! minek e' munkás fáradság?
 Meg-fonnyad e' miatt sok ezer parasztság,
 Bátor hajózásból jöhet sok gazdaság,
 Úgy tartom, nem ebbenn áll igaz boldogság. (U. ott, KSz. 185. l.)

S ha a pénz, mint minden rossz kútfeje, nem érdemli meg az érte való »munkás fáradságot«, akkor károsak azok az

eszközök is, a melyekkel az emberek pénzt igyekeznek szerezni, elsősorban a kereskedés. A gazdagság másik hatalmas emelőjéről, az iparról, Orczy még nem vett tudomást, annyira ismeretlen volt nálunk abban az időben, különben azt is leszólta volna. A kereskedésről legalább igen gúnyosan emlékszik meg említett versében (KSz. 186. l.):

Itt vagyon közöttünk a' nagy vetekedés,
 Illik e Magyarhoz tsalfa kereskedés,
 Mivel ebből jöhet erkölts vetemedés,
 Mit mondasz, mire megy az ilyly vetélkedés?

Különös dolog, hogy e versszakok s a többi hasonló fölfogású vers annak tollából került ki, a ki a Tisza-szabályozással volt megbízva. A XVIII. század Széchenyije nyilatkozik így, azon munkálat vezetője, melynek épen az lett volna a célja, hogy a vízi utak megjavításával előmozdítassék országunkban a kereskedés és a vagyonosodás. Az meg épen mulattató, hogy az az Orczy, a ki e verseiben úgy legalázza a kereskedést és a folyamszabályozás munkálatait, a királynéhoz beterjesztett prózai jelentéseiben a meggyőződés hevével bizonyítgatja, milyen fontos és áldásos a rábízott munka!

Orczy, elveihez híven, még egy lépéssel tovább megy: a gazdagságnak nemcsak forrása, a kereskedés, megvetendő, hanem következménye is, a fényűzés, a pompakedvelés. Meg is ragad minden alkalmat, hogy e törekvés hiúságát kimutassa, legnagyobb hévvel az *Ártatlan falusi élet* című versében (KSz. 181. l.).

Orczy etikája sem egyéb, mint alapgondolatának morális jellegű kifejtése. Boldog az, a ki senkire sem szorul, világos tehát, hogy a falusi ember. Erkölcsösen nem is lehet máshol élni, mint falun (*Ártatlan falusi élet*), a nagyváros a folytonos tülekedéssel, a meg nem szűnő versenynyel, a csábító szórakozásokkal és fényűzéssel megrontja az erkölcsöket. Szintén nagyon kedvelt gondolata Orczynak, mely sok verséhez szolgáltat tárgyat (*Erkölcsök romlásáról*, KSz. 198. l.; *A' Bétsi Sziget-kertben való sétálás*, KSz. 201. l.; *Pesti farsang* KSz. 203. l.). S mivel épen az ő idejében kezdődött meg a nagy vándorlás, a falusiak megtelepülése a nagyvárosokban, mély fájdalommal látja az erkölcsök fokozatos romlását. Visszakívánja a régi jó idöket, mikor az emberek még a vidéken éltek — a városok idegen ajkú lakosságával nem törődik — s így akaratlanul is fölcsap laudator temporis acti-nak, s Apor Péter módjára dicséri a régit, ócsárolja az újat. Mindent rosszal, a mit maga körül lát. A kincsvágyat és a fényűzést már említettük, de megtámadja a módit, a francziás divatot, mely lassanként befészkelte magát hozzánk (*A' módi*, KH. 160. l.), s legtöbbször, különös hévvel, a szerelemnek újfajta fölfogását. Úgy látszik, a szerelem és a házasság a XVIII. századnak

ha nem is a költészetében, de az életében époly nehéz probléma volt, mint a XX. századéban, s Orczy ugyancsak sokat jártatta elméjét e kérdéseken.

Sőt mi több írt ő szerelmes verset is, de már akkor, mikor ifjúsága eltűnté után vére lehiggadt. Persze nem Balassi vagy Amade módjára, heves, kitörő érzelmeit foglalva versekbe, hanem elmélkedve a szerelmen, olyan nyugodtan és hidegen, mintha a mulandóságról vagy a halhatatlanságról kellett volna chriát szerkesztenie. Szóval nem *szerelmét*, hanem *a szerelmem* énekelte meg, kifejtvén azt a közkeletű mondást, hogy a szerelem mindent pótol, de a szerelmet nem pótolja semmi. (*Szerelmem és szerentse' küszködése*, KH. 137. l.) Ugyanezt a gondolatot variálja, de több szerencsével s látszólag egyénibb színezettel, egy másik verse, a *Nagyság és szeretet' egybenn vetése*, a költő legdallamosabb alkotása. Egyik-másik versszaka, mint az alább következők, egészen Himfy-szerűek :

Néked azért, és tsak néked
 Philis adom szívemet,
 Tsak egyedül szépségednek
 szentelem életemet,
 A' Királyok irigykedve
 nézzék ditsőségemet,
 A' Királynék irigy szemmel
 lássák ditsőségedet.

Szeretsz engem', én tégedet,
 ez az igaz boldogság,
 Minek nékem, téged' bírván,
 egyéb kints és gazda[g]ság,
 Égig menni, tündökleni,
 világban tsak bolondság,
 Hívvel bírní, nála lenni,
 ez az igaz királyság.

(KH. 135. l.)

Ez a könnyed, optimistikus hang azonban meglehetősen ritka Orczynál. Természetesen. A régi jó világ megváltozott, s a modern erkölcsi romlottság körében a szerelem érzése is elfajult :

Most, hogy a' világnak módja meg változott,
 Ország, város, falu, ember gazdagodott,
 Az igaz együgyű szerelem hasonlott,
 Helyébenn bolyongó szeretet származott.

Tisztesség s haszonnak dühös kívánása
 Lett tzelja Szépeknek, erre van vágyása,
 A' szívnek változott igaz választása,
 Tekintet vezérli, tétováz járása.

(*Régi, és újabb szerelem*, KH. 146. l.)

Ez elfajulás oka ismét Páris, de nem a trójai királyfi, hanem névrokona, erkölctelenségben méltó párja, a francziák fővárosa. Meg is ereszti nyelvének fékét s botjának vastagabb végével nagyokat sujt az új korszak szerelmeseire, a kik nem ismerik az igazi szerelmet, mert helyette a szeretkezés fertőjébe merülnek, a házasságot pedig kölcsönös vonzalom helyett világi tekintetekre alapítják. Még erősebb hangokat vált lantja, mikor a költő leszállván az elmélet magaslatáról

konkrét helyzetek festésére tér. Különösen a léha, pompa- kedvelő, erőszakos nőkre haragszik. *A' magyar szépekhez* írt versében (KH. 150. l.) dicsóíti ugyan a jó magyar háziasszonyt, — úgy sejtjük, egy határozott úri asszony képét festi — de előzőleg igen udvariatlanul kikel az asszonyi szeszély, divat és mulatozás ellen. Még erősebb a másik verse, a mely *Egy megmátkásodott ifjúnak* szól (KH. 172. l.). Bevezetésül, de csak az ellentét kedvéért, a boldog fiatal házások rajzát adja, majd rögtön rátér a sötét képre, az előbbi ellentétére. Részletesen lefesti, milyen a házaseslet, ha a feleség haszontalan, módis asszony. Rendkívül részletező és ép azért kíméletlen. Csak- úgy halmozza a hibákat és bűnöket. Ha a kép igaz, akkor a XX. század férjeinek nincs joguk panaszkodni: helyzetük sokkal könnyebb mint volt a rokokó és czopf férfiainak.

Ez a három, utoljára említett vers kiválik Orczy költészetéből az által, hogy az elmélkedés talajáról az érzésig emelkedik. Addig-addig festegeti a költő ríktó színekkel a női portraikat, míg végre indulatba jut, s a képek visszatásító voltától fölingerelve, bosszúság, harag lesz szívében uralkodóvá. S a mint szívének telje kicsordul, elmélkedő költemény helyett szatira áll előttünk. Nem igazi szatira ugyan, mert az érzés ereje inkább csak a bűnök részletező föltárásában nyilvánul, de közel jár hozzá, s e versei előbb említett szatirikus leírásával, a melynek tárgya egy városi soirée kigúnyolása, újabb irodalmunk legelső szatirái közé tartoznak: mind a négy 1760 és 1762 között keletkezett. Régebben azt tartották, hogy a kurucz kor gúnyos költeményei után itt szólal meg először költészetünkben a maró gúny. Ez tévedés. Nemcsak a nemzetietlen kor dévaj testamentumai és paskillusai, hanem Amade szatirái is megelőzik, a melyek közül a *Nöllen és házasi élet* címen emlegetett mind subjectiv hangjával, mind erejével meghaladja. Ez csak csökkenti, de el nem enyészti érdemüket, bár ez is inkább műfaji természetű s ezért poétikai, nem pedig költői téren nyilvánul.

Ethikájának második tétele, mely kapcsolatos az elsővel: ne bántsd a másét, hiszen nem szorulsz rá. Ebből a tételéből, meg általános emberszeretetéből le lehet vezetni szinte irtózássá fokozódó ellenszenvét a katonáskodás s háborúskodás iránt. Különösnek tetszenék a háborúban vitézül forgolódo generálisnak ez a nyárspolgáris gondolkozása, ha nem találkoznánk véle másoknál is, így jóbarátjánál, Barcsaynál. S hozzá kell tennünk: lehet, hogy Orczy maga is eljutott volna ehhez a fölfogáshoz, de támogatta, sőt megalapozta a francia fölvilágosodás irodalmának, különösen Voltairenek, hatása. A raison korában divat volt a humanitás nevében barbárságnak bélyegezni a háborút, a mely az emberek egy részét legszentebb javától, életétől, fosztja meg, más részét gyilkossá, ártatlan

embertársainak gyilkosává teszi. Ez a fölfogás tükröződik vissza Orczy mindazon verseiben, melyek a katonaeletről szólnak, legjellemzőbben a Voltaire nyomán járó *Békeség' kívánása* címűben és egy másikban, mely formája szerint egy fiatal katonához írt költői levél. (*Egy ifjú úrnak, ki hadi életre adta magát.*) Az előbbinek már első versszaka (KH. 44. l.) megüti az alaphangot :

Hallatik mindenütt fegyvernek tsörgése,
Száz ezer gyilkosnak mezőn van gyűlése,
Ezeknek ölésért vagyon fizetése,
Iszonyú azoknak vágása lövése.

Az ő szemében a katona közönséges gyilkos ; a merre jár, nyomában még béke idejében is ínség és nyomorúság halad. S ha kitör a háború, özönként ömlik a vér, s a földi hatalmasok hódító szenvedélyét még az az ország is megszenvedí, a melynek seregei győznek. Mennyivel nagyobb a pusztulás a földült s legigázott országokban. Mesterétől, Voltairétól, kölcsönzi a rikító színeket, hogy a háború borzalmait méltón ecsetelhesse, de hangjának rezgése és energiája elárulja, hogy teljes szívéből osztozik fölháborodásában. Másik versében nem olyan heves az érzelmek hullámmzése, de konkrétebb és ezáltal még inkább megható. Tárgyát kifejezi már mottója : *dulce bellum inexpertis*, csak annak kedves a háború, a ki még nem próbálta. Előbb kimutatta, milyen csapás a közre a katonaság, most azt iparkodik igazolni, hogy az egyesnek is, ha katonai szolgálatra szánja magát, csupa nyomor és szenvedés az osztályrésze. Mikor katonának áll, az a remény csábítja, hogy hírt, dicsőséget szerez magának. Hiú álom ! Alárendelt helyzetéből soha ki nem emelkedik, pedig

Hány köz ember vagyon harmadik glédábann,
Kinek Sándor' vére peseg a' karjábann,
Legiót vihetne Caesar' táborábann,
'S tsak szerentsét hordoz szőrös iszákjábann.

Köz nép közt jár, kinek vezetni kellene,
Szőr zsinór dolmányán kit kereszt illetne,
Sok Vezért két fontos prófont elégítne,
Ha Mars érdemeket öszve nem keverne.

(KH. 123. l.)

A közember dicsőséget nem, csak csontjába golyót szerez ; mikor kiszolgálta éveit, megtörve, nyomorékan mehet koldulni.

Hogy Orczynak s általán a Mária Terézia korában élő nemzedéknek milyen gyöngye volt a hazafias érzése, az igazít érte, semmi sem bizonyítja jobban, minthogy nem tudott különbséget tenni háború és háború között, s nem is gondolt a háborúnak arra a fajára, a melyet még a legszigorúbb erkölcsi alapról sem lehet elítélni, a melynek jogosultságát még a legidealistikusabb etikának is el kell ismerni, a szabadságharczra, a nem-

zet önvédelmi harczára. S ezt épen nekünk, magyaroknak, nem volna szabad egy perczre sem elfelejteni, mert már Szt. István óta állandó önvédelemre vagyunk kényszerítve.

Orczy kulturális fölfogását is egészen világnézete irányítja. Könnyű elgondolni, milyen álláspontot foglal el a kultúrával szemben. Az igénytelenséget nemcsak anyagi, hanem szellemi téren is követelte: az az igazán boldog ember, a ki testi szükségletein kívül a szellemieket is minimumra tudja korlátozni. Így a kultúra javai iránt nem volt érzéke, s a műveltség emelkedését határozottan csapásnak tekintette, akárcsak Rousseau. Osztozott a genfi philosophus elveiben, valószínűleg öntudatlanul, s nem hiszem, hogy ismerte volna tanítását. Legalább is nincs semmi nyoma annak, hogy Rousseau munkáit olvasta volna, sőt írásaiban még neve sem fordul elő,¹ úgyhogy legfeljebb később, irodalmi pályája alkonyán, hallott róla egyet-mást testőr-barátaitól. Tanítása azonban még Rousseauénél is szélsőségesebb. Az embernek nincs szüksége műveltségre, illetőleg tudományra — e kettő ugyanis a kor terminológiája szerint egyet jelentett. De hiába is vágyódik az ember tudomány után, mert a mit a közfölgös tudományosnak tart, az mind haszontalan semmiség, értéktelen lim-lom, s ma sem tudunk többet, mint évezredek előtt:

Természet' rendének setét homályábann,
Eredvén az ember mély vizsgálásábann,
Sok ezer esztendő't tölte tanulásbann,
Nem sokat ment elől még is munkájábann,

Most is csak azt tudják, mit halandó tudhat,
Hogy fő böltseségre senki fel nem juthat,
Kevés, a' mit ember' elméje meg foghat,
Több az, a' melylyeknek végére nem járhat.

(*Szívbeli sóhajlás a' böltsség után*, KH. 81. l.)

Az utolsó állítás kétségkívül igaz, mégis az egész tanítás téves és tudománytalan. Gyökere ugyanaz, a mi Sokrates vagy a mi korunkban Brunetiére tévedésének gyökere volt: nem tudott különbséget tenni abszolút és relativ tudomány között. Az emberi tudomány, mindenki elismeri, véges, s a mindentudás végtelenségéhez képest valóban semmi; époly bizonyos azonban, hogy ahhoz képest, a mit a régiek tudtak, óriási a haladás. Ha a régiek ismeret-tömegéhez, mondjuk ahhoz, a melylyel az egyiptomiak tudománya rendelkezett a virágzás első korszakában, a nagy Szenvoszret idejében (2000 körül Kr. e.), hozzászámítjuk azt a többletet, melylyel ismereteink azóta gyarapodtak,

¹ Egy ízben hivatkozik Voltaire-rel kapcsolatban a Genfi-tóra (KSz. 161. l.) s lehetséges, hogy ekkor Rousseau járt gondolatában, de a kapcsolat laza és kétes is.

a végtelenhez képest e kettő együtt is jóformán alig több a semminél, de a kettőt, az alapot és a gazdagodást, egymáshoz viszonyítva, az utóbbi igen nagy értéket képvisel. Orczy ezt nem akarta elismerni. Hiába emlékezteti őt Barcsay a tudomány nagy föllendülésére, mosolyog rajta. Az ő idejében föltalált villámhárítót gúnyosan üdvözli: mintha gyöngé ember tudna parancsolni a zivatarnak! Hiú ábránd, semmi egyéb, egy színvonalon áll a gőzhajóval s a villamossággal. S míg barátja, Barcsay, a tudomány iránti lelkesedésében megrajzolja a jövő képét:

Látok már hegyeken atzélós nyársakat,
 Hogy menynykő ne érjen bádogos tornyokat,
 Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
 Sodrott szél gyógyítja a' romlott tagokat . . .

(*Tudományok' nevelkedéséről*, KSz. 208. 1.)

s öntudatlanul is megjósolja a XIX. század nagy találmányait, ő vállalat vonja, s kesernyésen üdvözli az új nemzedéket, mely »furcsa« találmányai kedvéért elfordult becsületben megöszült apáitól (*A' menynykő hárító dárdákról*).

Itt a költő még csak a természet-tudományokkal érezteti megvetését; egy másik, nagy terjedelmű versében philosophusnak csapva föl a tudományok öszszességéről fejti ki elítélő véleményét. *Álom a' tudományoknak jobb rendben való intézéséről* a címe (KH. 51. 1.) s rövid bevezetés után három részre különül. Az első rész Mária Terézia királynő beszéde Apollóhoz, a másodikban Apollo álarcza alatt a költő felel a királynénak, végül újra Mária Terézia szólal meg, Jupiterhez intézvéen szavait. Ez a költemény derít legjobban világot Orczy tudományos fölfogására. Okoskodásának veleje az, hogy más a tudomány, más a bölcsesség; az előbbi iskolás lom, az utóbbi — a min ő a józan észrt érti — drága kincs. Nem a tudományokat kell ápolni, hanem a lelket művelni, szépíteni. A különben is sekélyes bölcselkedést még alacsonyabb színvonalra szállítja, hogy egészen indokolatlanul megtámadja s mint a sötétség terjesztőit, pelengérrre állítja a piaristákat, azt a derék szerzetes rendet, melynek a XVIII. század magyar kultúrája oly sokat köszön.

Hogy Orczyt, a politikust, megérthessük, ahhoz már nem elég pusztán világnézetének ismerete. Társadalmi és gazdasági, ethikai és kulturális programja megszülethetett volna bármily nemzetiségű ember agyában, francziáében csak úgy, mint németében, politikai nézeteinek kialakulására azonban döntő volt magyar származása, magyar volta. Ilyen politikai álláspontja csak magyar embernek, conservativ magyar főúrnak lehetett. A magyar politikusnak két típusa volt, a mióta csak nemzetül élünk a Duna két partján. Egyik — s talán nem csalódom, ha ezt tartom eredetibbnék — az ellenzéki: nyakas, elégedetlen,

heves, típusa az életben Kossuth, az irodalomban Petur; a második a gouvernementális: higgadt, komoly, mérsékelt, mint Deák, vagy az irodalomban Bánk, a milyen a rajta elkövetett gyalázat előtt volt. Szereti ő is, s nem kevésbé, hazáját, meglátja ő is annak nyomorúságát, de megértve, hogy nem tud rajta kockázat nélkül segíteni, szemet húny a baj fölött, vagy óvatosan lát a javításhoz. Ebbe az utóbbi csoportba tartozik a hanyatlás korának majd minden neveltje, maga Orczy is, mint ennek a fajnak legszélsőségebb típusa. Neki még szemet sem kell hűnynia, annyira meg van elégedve a haza sorsával. Alapvető nézeteit a *Futó gondolat a' szabadságról* című hosszú tanító-költeményben foglalja össze. A tétel, a melyből kiindul, határozott: szabadság a földön nincs, az ember sorsa rabság.

Szabadság már el múlt, nem is jön Világra,
Vólna ő embernek igen nagy kárára,
Meny nyben meg kötötték ezt erős pórázra,
El jön tsak a' végső trombita' szavára.

Ember' sorsa rabság. Lássd, mihelyt születik,
Azonnal pólyákkal öszve szorittatik,
Ezzel szolgálatra korán szoktattatik,
Még a' böltsőjében jobbágnak tettetik.

(KSz. 5. 1.)

A gondolat nem új, nyilván nem Orczy elméjében fogant, sőt van olyan kutató, a ki egyenesen Rousseauval hozza kapcsolatba. Ezen vélemény szerint Orczy a szabadságnak most idézett meghatározását, illetőleg tagadását Rousseautól tanulta, a ki a *Contrat social*ban kifejtette, hogy az emberek államokba tömörülván, a tulajdonjog védelme kedvéért önmaguk verték bilincsbe magukat. Nem lehetetlen, hogy Orczy valóban megismerkedett e tanítással, akár Rousseau művének ismerete nélkül is, hiszen ez a fölfogás abban az időben szinte a levegőben volt, de nem valószínű s nem bizonyítható. Azonkívül van egy nagy különbség kettőjük okoskodása közt. A svájci philosophus szerint az ember szabadnak születik s mintegy a maga hibájából kerül rabságba, Orczy szerint a rabság természetes állapot, e földön szabadság nem is képzelhető.

Ez a saját szerű, túlzó álláspont ugyanannak a gondolkodási hibának eredménye, mely a kultúráról való fölfogásában az abszolút és relatív tudományt öszsze zavarra. Abszolút szabadság nincs, a mint már Hobbes megállapította, de nem is lehet, mert a bellum omnium contra omneshez vezetne. Orczy az abszolút szabadság ábrándképét hajszolva, nem veszi észre, hogy relatív szabadság van, igaz, hogy mindenütt nagyobb mértékben, mint nálunk. Ő azonban épen az ellenkező megállapításra jut el. Végig tekint Európa országain és úgy látja, hogy szabadság nincs sehol, hiába keresi Velenczében, Angliában, Hollandiában,

Görögországban, a Német-római birodalomban, a lengyelek között. Helvéciában ugyan van, de itt meg az a baj, hogy a svájczai

... a' Szabadsággal élni kezd olyly korbann,
Mikor az egy lába van már koporsóbann,
És a' halál várja homályos sírjábann.

(KSz. 47. 1.)

Ebből a »szegény szabadságból« ő nem kér, annál kevésbbé, mert van egy ország, a melyben szabadság uralkodik — a magyar. Rendkívül jellemző, miben találja ő a magyar szabadságot :

Adót nem fizetel, nints quártély házadnál,
Szekered' nem dülják a' vámos házaknál,
Lovadat nem fogják sorompós hidaknál,
Meg nem állítanak Harmintzadosoknál.

A' melyly földet vettél Király' kegyelméből
Szabadon élsz annak kövér gyümöltéséből
Panaszos részt nem adsz kalászos kévéből,
Bátran adakozhatsz javad' zsengejéből.

(KSz. 52. 1.)

Nincs talán az egész magyar irodalomban olyan hely, mely csattanóbban bizonyítaná a régi rendi fölfogás erkölcsi alacsony-ságát. Igaz, hogy öntudatlanul, de ilyen ridegen senki sem rekesztette ki a nem nemeseket a magyarság testéből, s az életet senki sem tekintette ilyen önző, szűkkeblű szempontból. Hogyan egyeztethető össze ez a ridegség azzal a meleg, lelkes szeretettel, mely régibb verseiben a parasztság iránt megnyilvánult? Hova tűnt demophil fölfogása? Talán azon másfél évtized alatt, mely-e két nyilatkozat időpontja között lefolyt, politikai meggyőző-dése ily gyökeresen megváltozott, vagy azelőtt csak tetszelgett a »nép barátjának« szerepében s öreg korában nyíltan föltárta gondolatvilágát? Ily váddal ne illessük Orczyt; őszinte volt ő 1759-ben is, 1772-ben is, s az ellentét csak látszólagos: más szögből nézte most a kérdést. Akkor philosophus volt: elvonatkozva a reális valóságtól, elméleti alapon iparkodott az általános emberi boldogság feltételeit meghatározni; most politikus, a meglévő viszonyok alapján, a maga szempontjából nézi a világot. A maga kora nem is ütközött meg rajta, s csak mi, egy fölvilá-gosodottabb kor szülöttei, látjuk a nemesi önhittség és a politikai éretlenség sajátos keverékének ezt a két versszakot, s magát az egész költeményt, mely ebben a hangnemben folytatódva, a magyarság helyzetét irigylésre legméltóbbnak hirdette.

Boldog, ki született a' Magyar Hazábann,
'S kinek szabad Telek jutott osztályábann,
Jó föld, kövér mező lévén hatarábann,
Tíz eke, száz tehén jár a' majorjábann.

(KSz. 60. 1.)

A boldogsághoz tehát nem kell más, mint hogy az ember magyarnak s birtokosnak szülessék! Mint ember, szerény volt Orczy; e sorai mutatják, hogy mint politikus is igen kevéssel beérte. Loyalis alattvaló, királpárti magyar volt, de megelégedett csak azért lehetett, mert nem követelt hazájának a sorsától semmit. Olvassuk el az ő szózatát, *A' magyar hazának* szóló költeményt (KH. 48.1.), a melyben épúgy öszszefoglalja hazafias érzelmeit és ítéletét a nemzet sorsáról, mint Kölcsey a *Hymnus*-ban, Vörösmarty a *Szózatban*. Érzelme oly erős, hogy ódai lendületre emeli. Szinte fönnszárnyalva dícséri hazánk boldogságát, majd festi azokat a pusztításokat, melyeket a háború más nemzeteknek tett, részletezi ezzel szemben a béke áldásait, a melyekben nekünk van részünk, s egy kissé hosszadalmas, de hangzatos szólammal az Ūristenhez fordul, tartsa meg továbbra is kegyelmében nemzetünket.

A ki így gondolkodik, annak valóban az igénytelenség maximumával kell rendelkeznie, s azonkívül sűrű rózsaszínű ködnek kellett szeme elé ereszkednie, mely a — politika terén legalább — elvette tiszta látását. Igaz, hogy Mária Terézia idejében hazánkat nem pusztította ellenség, de arról Orczy megelégedezik, hány derék magyar vére jelzi azt az utat, melyet a kétfejű sasos zászló Sziléziában megfutott. Igaz, hogy III. Károly és a nagy királyné helyreállították az ország területi épségét és sokat tettek gazdasági helyzetének föllendítésére; de nem kevesebbet a maguk hatalmának kiterjesztésére és az ország elnémetesítésére. Mindezt ő nem látja s lelkesedve éneklí :

Most vagyon kezdete Arany' Századának,
Tsászárok Atyjai lettek Országoknak,
Királyok Társai a' Jobb Polgároknak,
Urak osztályosi szegény Jobbágyoknak.

(*Jövendölés, ha nem hibáz, KSz. 177. 1.*)

Annál föltűnőbb ez az optimismus, mert erkölcsi tekintetben csak romlást, sülyedést lát. Az ellenmondás megint csak látszólagos. A maradi, conservatív főúr nem tudott megbékülni a haladó kor változott erkölcsi fölfogásával, tudományos fölvilágosodásával, ezért hirdette azt, hogy a régi erkölcsök helyét új erkölcstelenség váltotta föl; politikai ideáljához azonban egészen hozzáillett a királyné óvatos kormánya, mely energikus intézkedéseinek élet, a régi latin életszabály értelmében, síma modorral tompította: a régi hagyományokat nem bolygatva föltűnés nélkül sorvasztotta el a nemzet alkotmány-biztosítékait és közjogi törvényeit. De azért fölvirradt nemzetünkre az arany-kor!

Még jellemzőbb Orczy politikai közellátására az az érzés, melylyel a szerencsétlen lengyel nemzet halálküzdelmét kísérte. Mialatt a kapzsi szomszédok vérbefojtották a lengyel szabadság-

harczot, Orczy szelíd szemrehányással fordul a lengyelekhez: mért ragaszkodnak annyira ősi szabadságukhoz, mért nem sietnek, nemzetiségüket, nyelvüket megtagadva, idegen fejedelmek jármába hajtani fejüket. Majdnem nyíltan kimondja: örüljön a szegény lengyel, hogy hazáját, önállóságától megfosztva, földarabolják s beolvasztják a szomszéd nagyhatalmak testébe. (*Jövendölés, ha nem hibáz.*) Ha összevetjük ezeket a lengyeleknek szóló versszakokat azokkal a szónoklatokkal, melyeket legjobbjaink a XIX. század harminczas éveinek országgyűlésein az elnyomott lengyel nemzet érdekében tartottak, akkor megdöbbenéssel látjuk, milyen mélyre kellett süllyednie nemzetünknek, hogy egy Orczynak ilyen kevés érzelme volt más nemzet szabadsága iránt. Viszont annál jobban föltűnik a reformkor bajnokainak politikai érettsége és tiszta pillantása.

Egy mozzanatról azonban hallgattunk, pedig szintén igen nagy szerepe volt Orczy politikai nézeteinek kialakulásában. Ez a mozzanat az a csodálat, melylyel ő is, korának többi nemese is, a királyné iránt viseltetett. Nemcsak s nem elsősorban az uralkodónak szólt ez a hódolat, mint inkább a szépséges királyasszonynak, ki minden közelébe került férfit megigézett. Orczy élte virágjában ismerte meg őt, az örökösödési háború első éveiben, s innen kezdve meg nem fogyatkozó lelkesedéssel gondolt reá, halála perczéig. Nevét nem tudta dicsőítő szó nélkül leírni, minden tettét magasztalta s még úrbéri rendeletében is megnyugodott. Mikor pedig meghalt a királyné, két versben is megörökítette emlékét. A rövidebb, *Mária Terézia' halálára*, művészebb. A királyné az égből leszól hű magyarjaihoz, elősorolja érdemeit s hűségükbe ajánlja fiát. Az utolsó versszakban sokat mondó tömörséggel s minden túlzástól menten jellemzi a királyné áldásos uralkodását (KSz. 236. l.):

Negyven esztendeig alattam éltetek,
 Hazábann pusztító hadat nem értetek,
 Téjjel-mézzel folyó lett kövér földetek,
 Erről, Kedves Népem! meg emlékeztek.

A másik vers (KSz. 237. l.) nyugodtabb és részletezőbb, de itt már áradozása gyakran túlzásba ragadja. Dicsőíti a királynét, mert tisztelte a törvényt, oltalmazta a szegényt, nem szolgált a hívságnak, igaz ügyért harczolt, kiválóbb minden uralkodónál, Titusnál, Traianusnál, Caesarnál — Nagy Sándorról, Nagy Károlyról s Nagy Lajosról nem is szólva, a kiket a költő, saját szavai szerint, megvet.

Ne kutassuk, mennyiben felelnek meg e költemények a valóságnak. Fogadjuk el igaznak, a mit a költő mond, s ezt annál inkább megtehetjük, mert Orczy kétségkívül meg volt győződve állításainak igazságáról. A meggyőződés ereje e költeménye-

ket s velük a *Magyar hazának* szót (KH. 48. l.) kiemeli a didaxisból, föl az érzelmi költészet körébe, s ez adja meg igazi jelentőségüket. Kis túlzással ódáknak lehetne őket nevezni, s a mi hiányzik belőlük, az nem a fennszárnyaló lelkesedés, az erős hang, hanem az emelkedett nyelv, mely Orczynál nem áll arányban az érzelem hevével. Mégis e három verset költészetének legértékesebb termékei közé sorozhatjuk.

Ebbe a csoportba, az értékes versek közé, sorolhatjuk a *Szerelem és bor* című s a *Bugatzi tsárdának tiszteletére* írt költeményeit. Az előbbi tárgyával, hangjával egyaránt kiválik Orczy költészetéből. Már címe fölkelte az érdeklődést, s a költemény megvalósítja: Orczy bordalt nyujt, hosszú idő után (Balassi, *Borivóknak való*) az elsőt irodalmunkban. Nem igen emlegetik a költeményt, pedig megérdemelné. A hazafiúi érzés indítékán kívül, megvan benne mindaz, a minek összefonódása a bordal lényeges jegye: barátság, szerelem, bor, s a gondolatok szökellése, a gyors átmenetek emlékeztetnek az igazi bordalok dithyramb-szerű szerkezetére. Persze, az egész inkább elgondolt, mint átértett, de hangja, bár nyoma sincs benne a mómornak, pajzán, s fesztelenségben helyenként népdalainkra emlékeztet. (KH. 198. l.):

Hát ha húnyorított szentől távul esvén
Tzitzámat oldalom mellé le ültetvén
Mézes Máli mustot tölt mázos kupábann,
Nem de boldog vagyok mint Tsászár *Chinábann!*
Esküszöm az égre, Babuskám! szeretlek,
Esmérd meg szívemet, hív lések, míg élek.

Tovább meg mintha Anakreont hallanók, az örökifjú költőt, a röpke szerelmek s a könnyed mámor énekesét. Az ő lantjának zengzése visszhangzik a magyar költőén — noha valószínűleg még hírből sem ismerte.

A *Bugatzi tsárda* Orczynak nemcsak legismertebb költeménye, hanem legszebb is. Még Kazinczy is csodálta, noha elfogult volt a hagyományos verstechnika iránt, sőt mi több, irigyelte Orczytól. Át is dolgozta: elfinomította és megrontotta. Ez a kis leíró költemény, mely mint Petőfi alföldi képei, az Alföld, legjellemzőbb emlékének festésétől az elmélkedésen keresztül az érzelem régiójáig emelkedik, egy versbe gyűjtve visszatükrözi azokat a vonásokat, melyek Orczy költészetét jellemzik. Szemléletes képpel kezdi, az egyszerű, igénytelen bugaczi csárdát festi:

Négy rongyos fal, kémény, egy tsikorgó ajtó,
Bogár hátú fedél nyitva mint akasztó,
Egy föld lyuk melletted, ott van a' tsábító,
Előtted le ásva áll egy vastag bitó. (KH. 199. l.)

Hálát ad, hogy biztos födele viharban menedéket nyujt a zivatar ellen. Majd az ellentét kapcsán rátér a nagyvárosra, a városi épít-

kezések czéltalan luxusára, a hiú emberek fényűző hajlamaira. Kedves accordal végzi: mind ennél többet ér a szegényes, nyomorúságos bugaczi csárda, a csikósok oltára, juhász kápolnája, betyárok barlangja (KH. 201. l.):

O Tsárda! betsesebb nálam te szegleted,
Bé fogadsz, negyven is sokszor a' vendéged,
Jobb szállásom vagyon nékem te melletted,
Szükségbenn nyugovást Király is lel benned.

Maradj tehát békés, pusztá' közepébenn,
Ketskeméti kenyér süljön kementzédbenn,
Körösi bor bőven keljen a' pintzédbenn,
Sok utas nyugodjon faladnak tövébenn.

Olyan közvetlen, olyan őszinte s egyszerűségében is olyan művészi, hogy nemcsak a csárdát varázsolja elénk, hanem a kis kopasz bárót is, a ki pesti útjában sokszor élt a csárda szíves vendégszeretetével. Orczy a bugaczi csárdát, s az Orczyt tette halhatatlanná.

Most már, fejtegetéseink végén, talán van módunk megnyugtató feletet adni arra a kérdésre, melyet a tárgyalás elején felvettem ugyan, de eldöntését tudatosan későbbre hagytam: joggal számítja-e az irodalomtörténet Orczyt a francziás írók közé? A kérdés egy újabb kérdés tisztázását követeli. Mi tartja össze, mi fűzi egységbe a francziás iskola tagjait, mi az a kritérium a mely eldönti, hozzátartozik-e valamely író a francziásokhoz vagy nem, vannak-e olyan jegyek, melyek minden francziás író munkásságában föllelhetők. Erre az utóbbi kérdésre adott feletet döntő lesz egyszersmind az előbbire is.

A legfontosabb, noha egészen külső mozzanat, Bessenyei vezérsége. A francziások közé sorozzuk mindazokat, a kik Bessenyeit elismerik vezérüknek, a kik vagy közvetlenül vagy közvetve tőle vettek ösztönzést és irányítást, költői formákat és eszméket, szóval, a kik az ő nyomán járnak. E megállapításban benne van már a következő kritérium is. A francziások, vezérük nyomán, a francia irodalom és szellem termékeit, francia munkákat és eszméket ültetnek át irodalmunkba. Egy részük — tipikus képviselőjük Bárótzsi — inkább francia műveket, más részük, p. o. Barcsay, inkább eszméket hoz át, Orczy, mint Bessenyei is, vállalkozik mind a két föladatra; vannak, a kik közvetlenül az eredeti forrásokból merítenek, a kik a francia fölvilágosodás eszméit Voltaire és Rousseau műveiből önmaguk szedik ki, mások, mint Ányos, csak barátaik, a többi francziás író közvetítésével ismerkednek meg velük. Mindez azonban nem lényegbevágó eltérés. A harmadik, szintén egészen külső, de épen azért igen jellemző ismertető jegy: a versforma. A francziások mind elfogadják az iskola legfontosabb újítását, a páros

rímet, s épen Orczy az, a ki először él közülök az új formával. Különösen az iskola megalakulásakor fontos ez a mozzanat: a hetvenes évek elején ez a technikai újítás von határt a régi nyomon haladó magyarosak s az újító francziások közé.

Alkalmazzuk e megállapításokat Orczyra. Bár nem közülük eredt — hiszen első versei legalább 16 évvel megelőzik Bessenyei föllépését — 1772 után nyíltan közék áll, s valamint Bessenyei ösztönzésére akasztotta le a szegről pókhálós lantját, akként határozottan elismeri vezerséget s első munkáját a nyilvánosság elé a *Bessenyei György Társasága* című kiadványban bocsátja (1777). Ézzel maga is kijelölte azt az irodalmi irányt, melynek követőjeként szerepelni kívánt. Épen az ellenkező irányú pályát futotta meg, mint Ányos. Az a francziások köréből indult útnak s úgy emelkedett ki, hogy a maga külön utait járja, Orczy a maga útján indult, a mely azonban Bessenyei köréhez vezetete. Itt találta fel leghívebb barátait is, a vezéren kívül Barcsayt, kedves levelező társát, s a francziások körében tervezett irodalmi társaságnak ő lett a megválasztott elnöke. De egyébként is: gondolatvilágában a rómain kívül csak a francia irodalom hagyott nyomot s szelleme egészen francziás; műveli s majdnem kizárólag a francziások műfajait, a költői levelet s a didaxist; költészetének forrása az értelem s nem az érzelem, az okoskodás s nem a képzelet szárnyán repül; mindjobban megbarátkozik a maga újításával, a párrímmel, a melyet a francziások tettek népszerűvé. Bármilyen szögből tekintettük Orczy költői működését, mindég megtaláltuk a francziás irány ismertető jegyeit: illő dolog, hogy az irodalomtörténet is azok körében tárgyalja.

Szíve is a francziás írókhoz vonta, ott van az ő méltó helye — noha arra sohasem gondolt, hogy az utókor majd nemcsak Bessenyeiéék barátjának, hanem költőtársának is tekinti. Költői munkásságát szerényen pusztá műkedvelői igyekezetnek tartotta, nagyúri szenvedélynek. Az aesthetika szigorú mértékét alkalmazva, ma nem is látjuk egyébnek, s kétségkívül Orczynak fejlettebb volt az ízlése, mint kortársainak, a kik költészetét vetekedve magasztalták. De azért e lelkes dicséretekben is volt igazság: a maguk korában Orczy versei számottevő gyarapodását jelentették irodalmunknak. Az ihlet egy szerencsés percében, mikor a *Bugatzi tsárdát* írta, sikerült aesthetikai értékűt is alkotnia: nem remélt jutalma annak a buzgó, nemes igyekvésnek, melylyel kora ifjúságától késő aggságáig a költészetet szolgálta.

IRODALOM.

I. Kiadások.

A) Verses kötetek.

1. *Méhes kert*. Eger, 1760. (Ismeretlen; Orczy szerzősége kétes.)
2. *Mátra hegyei között mulatozó nimfáknak éneke*, melyet a herceg Barkóczy Ferenc Magyar-ország primássának esztergami érsek urnak mint-egy bucsuzó képpen szomorodot szível mondanak. (Hely n. vg. Eger.) 1761. 8-r. 22. lev. Második kiadása ugyanazon címmel Nagyszombat, 1765. 4-r. 14. lev.
3. *Költeményes Holmi egy nagyságos elmétől*. A' Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a' nagyságos szerzőnek különös engedelmével közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel. 1787. 8-r. 14, 236 l.
4. *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*. A Költeményes Gyűjtemény' öregbedésére a' nagyságos szerzőknek egyező akaratjokból közre bocsátotta Révai Miklós. Pozsonbann, Loewe Antal' betűivel. 1789. 8-r. 16, 245, 1 l.

A kötetből Orczyé (I. IK. 1916:149. l.) a külön címlappal közölt *Futó gondolat a' Szabadságról* (1—60. l.) s a verses *levelezés* második része (149—245. l.), a 222. lapon lévő *Arkádia' le iratása* s a 206. lapon lévő *Tudományok' nevelkedéséről* cz. versek kivételével. Ezek Barcsaytól valók s csak tévedésből kerültek Orczy versei közé.

Orczynak ebben a kötetben közölt művei között van hat vers, a többi verses levél; ez utóbbiak közül egy Richvaldszky György apátnak szól, egy másik Bessenyeinek, a többi Barcsaynak.¹

B) Egyes vers.

1. Költői levele *Bessenyei Györgynek* 1772. jan. 10-ról. *Bessenyei György Társasága* (1777), 3—9. l.

C) Prózai művek (fordítások, beszédek, levelek).

1. Levele Bessenyei Györgyhöz 1773. ápr. 25. *Bessenyei György Társasága* (1777), 10—11. l.
2. Három levele Pászthory Sándorhoz: 1781. nov. 3.; 1783. júl. 7.; 1786. okt. 26. Közli Várady József. (Csak a két utóbbi szól Pászthoryhoz; az első címzettje ismeretlen, s a közlő tévedésből vette a másik kettőhöz.)
3. Beszéde gróf Teleki József ugocsamegyei főispán beiktatásakor. Magyar Hirmondó, 1782. 95. sz. (Megjelent u. akkor önállóan is.)
4. *Wieland Agathonnyának utolsó könyvéből* (1778). Kassai Magyar Museum I. (1788—1789) 204—211. l.

¹ A Fehér tatárok országáról írt műve kéziratban maradt, s kézirata is elkallódott.

5. Fels. Katharina Orosz Császárné' Törvény-könyvéből. (Fordítás.) U. ott 356—358. l.
6. B. Orczy Lőrincz bútsuzása Abaujvármegye rendeitől. Orpheus, 1790. II. k. 225 s k. lk.
7. Két francia levele Pétzeli Józsefhez: 1784. szept. (?) 19; ápr. 27. IK. 1915 : 219—221. Közli Baranyai Zoltán.
8. Levele Kazinczyhoz 1785. nov. 5. U. ott, I. 140—143. l.
9. Levele Kazinczyhoz 1786. nov. 1. Új M. Muzeum, 1853. I: 504—505. l.
10. Levele Pétzeli Józsefhez Sz. András hava 20. Magyar Musa, 1788. 3. sz.¹

II. Források.²

A) Életrajzok.

1. Toldy Ferenc: *Báró Orczy Lőrincz*. M. költők élete, I. k. (1870) 172—174. l.
2. Ballagi Aladár: *B. Orczy Lőrincz*. A magyar királyi testőrség története (1872) 39—87. l.
3. Péchy Imre: *Orczy Lőrincz*. Figyelő, 1876. 8—10. sz.
4. Kassai Lajos: *Orczy Lőrincz emlékezete*. Szombathelyi főgimn. ért. 1888/89. 3—39. l.
5. Széchy Károly *A megújulás kora. I. Francziás iskola cz.* 1893 óta a kolozsvári, majd a pesti egyetemen ismételtén tartott előadásai. (Könyomatban ugyanazon cz. alatt Budapest, 1904—05: 368—401. l.)
6. Böhm Dezső: *Orczy Lőrincz élete és költészete*. (1909) 94. l.

B) Életrajzi adatok.

1. Pressburger Zeitung, 1765. 28. sz.
2. Barcsay Ábrahám levele Orczyhoz 1772. okt. 11. Kisf. Társ Évl. XXI. (1887.) 280—281. l.
3. Barcsay költői levele Orczyhoz, kelet nélkül (1772), *Bessenyei György Társasága* (1777), 64—67. l.
4. Bessenyei György három költői levele Orczyhoz: 1773. máj. 1., kelet nélkül, 1774 decz. 15. U. ott 11—14., 39—40.
5. Kazinczy levele Orczyhoz kelet nélkül (1784 okt. és 1785 nov. között). Orpheus, 1790. I. k. 138—139. l.
6. Révai Miklós nyolcz prózai és egy verses levele Orczyhoz: 1786. febr. 10.; júl. 24.; 1787. máj. 1.; jún. 23.; júl. 16.; 1788. márcz. 23.; kelet nélkül; 1788. ápr. 24.; jún. 17. Figyelő, XIII. (1882) 311—316., 347—355. l. Közli Szilágyi István.
7. Pétzeli József négy francia és egy magyar levele Orczyhoz 1786. szept. 18.; 1787. márcz. 7., 13.; ápr. 18.; 1788. szept. 1. U. ott, 135—139. l. Közli Szilágyi István.

¹ Levele Ráday Gedeonhoz 1778. júl. 18. Kéziratban a dunamelléki ref. egyházkerület levéltárában.

² Az összefoglaló irodalomtörténeti munkákat, s az írói és egyéb Lexikonokat nem emlitem.

8. Batsányi János öt levele Orczyhoz; 1787. aug. 20.; okt. 22. 1788. ápr. 15., 22.; aug. 9. Figyelő, VII. (1879) 314—319. Közli Szilágyi István.

9. Batsányi levele Orczyhoz 1788. Kassai Magyar Museum I. (1788—89) 38—40. l.

10. Kazinczy levele Orczyhoz 1787.¹ szept. 12. Figyelő, XI. (1881): 134—135. l. Közli Szilágyi István. (Ez a levél Kazinczy levelezése Váczy-féle kiadásának I. k.-ból hiányzik.)

11. Egy ismeretlen levele Orczyhoz 1788. decz. 31. (Szebenből). Figyelő, XIV. (1883): 238—239. l. Közli Szilágyi István.

12. Kreskay Imre levele Orczyhoz 1789. Sz. Jakab hava 20. Kassai Magyar Museum, II. (1792) 96. l.

13—17. *Nekrológok*. Magyar Kurir, 1789. 58., 61., 63. sz. — Hadi és más nev. Tört. 1789. I: 104. l. — Ung. Nachr. 1789. 63. sz. — Orpheus, 1790. I: 80. — Mindenés Gyűjtemény, 1790. 17. sz. (Pézteli Józseftől).

18. Kazinczy Ferencz sok apró, jellemző adatot őrzött meg Orczyról műveiben — főként a *Pályám Emlékezetében* — följegyzéseiben és leveleiben (*Kazinczy levelezése*, Váczy kiadása).

19. Nagy Iván, *Magyarország családai*, VIII. (1861) 238—241. l.

20. K. Gy. H. (Károly György Hugó): *Orczy Lőrincz báró, abauji főispán bucsuzása megyénk rendeitől*. Kassa és Vidéke, 1875. 16. sz.

21. Petrovai György: *A báró és nemes Orczy-család eredete, leszármazása és története*. Turul, 1887: 21—28., 60—65. l.

22. Igen sok adat Csaplár Benedek négy kötetes Révai életrajzában (1881—1889).

23. Illésy János: *Adalék báró Orczy Lőrincz életéhez*. Figyelő, XXVI. (1889) 318—319. l.

24. Császár Elemér: *Orczy és a Tisza-szabályozás*. Századok, 1908: 29—48., 105—122.

C) Emlékezések, méltatások, jellemzések.

1. Baróti Szabó Dávid epigrammja: *Orczy Lőrincz generális úrról*. Szabó *Verskoszorú* cz. művében 1786.

2. Baróti Szabó verse Orczyról *Méltóságos báró Orczy Lőrincz generális úrról* cz. Kassai Magyar Museum (1788) 28—29. l.

3. Baróti Szabó Dávid ajánló verse Milton-fordításához: *Méltóságos Báró Orczy Lőrincz generális úr ő nagyságához*. Szabó verseinek 1789-es kiadásában.

4. Alexovits Basilius: *Halottas beszéd ... néhai Orczy Lőrincz' emlékezte*. Pest, 1789. 4-r. 25. l.

5. Baróti Szabó Dávid emlékverse: *Orczy Lőrincz' halálára*. Önállóan, 1789.

6. Fehér György verse Orczyhoz, Mindenés Gyűjtemény, 1789.

¹ Sajtóhibából 1788-ról keltezi a közlemény.

7—8. Révai Miklós két emlékverse 1789-ből; az egyik czímtelen, a másik czíme: *A' Magyar' Keszerve*. Közli mindkettőt Csaplár Benedek. Figyelő, XV. (1883): 290—292. 1.

9. Kreskay Imre verse Orczyhoz *Botsánát* cz. Kassai Magyar Museum, II. (1792): 116. 1.

10. Batsányi János költői levele Orczy Lőrinczhez: *Egy philosophusnak érzékenységei 1792. esztendőben*. Régi okiratok, 1906. 7—8. sz. Közli Kardos Samu. — Ez az adat téves: a levél nem Orczyhoz szól (hiszen az már három évvel korábban meghalt), hanem »Dicsőült Orczymnak érdemes barátjára«-hoz, azaz Barcsay Ábrahámhoz.

11. Kazinczy Ferencz: *Báró Orczy Lőrincz tábornok és abauji főispán*. Hazai Tudósítások, 1806. 47. sz.

12. Katona István: *Historia Critica*. Tom. XXI. Ord. XL. (1810) 711. 1.

13. Kazinczy Ferencz: *Báró Orczy Lőrincz emléke*. Erdélyi Muzéum, III. (1815) 174—176. 1.

14. M. Hazai Vándor, II. (1832) 9. sz.

15. Greguss Ágost: *Orczy Lőrincz*. Pesti Napló, 1855. 59. sz.

16. Arany János írói arcképe: *Orczy Lőrincz*. Koszorú, 1863. 13., 14. sz. (Összes művei V. k.-ben is a 215—231. l.)

17. M. P. Koszorú, 1863. II. 13—14. sz.

18. Fővárosi Lapok, 1868. 7. sz.

19. Szász Károly. Vas. Ujs. 1868. 29. sz.

20. Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 19. sz.

21. Bodnár Zsigmond: *Csendes emberek*. Pesti Napló, 1876. 83. sz.

22. Abafi Lajos: *Báró Orczy Lőrincz*. (Kazinczy Ferencz levelei nyomán.) Föv. Lap. 1877. 76. sz.

23. Ralovich Lajos: *A hanyatlás korának lyrai triászja*. Figyelő, XII. k. (1882) 1—25. 1.

24. Zlinszky Aladár: *Idegen elemek Orczy költészetében*. EPhK 1889: 625—650. 1.

25. Beöthy Zsolt Orczyról a *Poetika* cz. egyetemi előadásának könyvomatossá íveiben 1890—1891: 232—235. 1.

26. Török Konstant: *Orczy és Boethius*. Adalék Orczy fordítói működéséhez. IK. 1893: 167—183. 1.

27. Török Konstant: *Br. Orczy Lőrincz költészetének ethikus természeté*. Bajai főgimn. ért. 1895—1896. 1—29. 1.

28. Kocsis Vincze: *Orczy költészetének hatása Bacsányiéra*. Kalazantinum, 1911. 4. s. k. számok.

29. Szigetvári Iván: *Orczy és Thomas*. IK. 1911: 187—192. 1.

30. Kristóf György: *Barcsay és Orczy*. EPhK. 1914: 785—791. 1.

ADATTÁR.

LATIN ELÉGIA ZRINYI A KÖLTŐ HALÁLÁRÓL.

A Zrinyi-család hősi nagysága erősen hatott a latin költészetre. A szigetvári hősről Schesaeus írt epikus költeményt, melyet volt alkalmam az *Analecta Recentiora* (1906.) cz. kötetben közzétenni. Ugyane kötetben nyilvánosságra hoztam mindazokat az elogiumokat, epitaphiumokat, epigrammákat is, melyeket az esztergomi káptalan könyvtárában található kézirati gyűjteményből másoltam le (321—356. lapokon).

Zrinyi a költő gyászos halála szintén megpendíté a latin költők lantját, sőt a német költészetre is nagy hatással volt.

Dr. Bleyer Jakab *Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ről* cz. alatt e folyóirat 1900. évi folyamában igen érdekes költeménysorozatot ismertetett két ösnyomtatvány alapján, melyeket a Nemzeti Muzeumban őrzött két füzetben talált az Andreas a S. Theresia meztlábos karmelitának Münchenben 1664 decz. 6-án mondott halotti beszédét tartalmazó füzettel kapcsolatban egyesített nyomtatványok között. E költemények közt kivált a Schilling Florentinus barnabita szerzetes *Poetische Klage*-ja válik ki. Ez 23 kilencsoros versszakból áll. Költői lendület ömlik el rajta, és a valódi elegia hangját rezdíti meg lelkünkben. A műszerkezet a humanista műszerkezet szokott útját követi, melyet Horatius »circa vitem patulumque moratur orbem«-mel oly találóan jellemez, de azért a közvetlenség melegét is érezni rajta.

Zrinyi haláláról Mencsik Ferdinánd is tett közzé a *Történelmi Tár* 1902-ik évf.-ban *Két költemény Zrinyi Miklósról* (387—394.) cz. értekezésében egy latin elegiát, melyet Harrach bíboros prágai érsek hátrahagyott iratai őriztek meg számunkra. A költemény borítékjára az érsek a következő címet írta: *Canzionetta una latina supra la morte del conte de Serin 5. Decembre 1664.*

Mencsik e költeményt közli egy más költemény kíséretében, mely 30 nyolcsoros rimes versszakra terjed, és Mencsik a költemény utolsó két sorából, mely így hangzik:

et Martiros viros
duc in Bosniam

a költemény eredetét a szentgotthardi csata előtti időre helyezi, csodálatos ellenmondással. Ugyanis a költeménynek — címe: *Cantus*

in victoriosum Nicolaum Zrinyi — végén ez áll: Finis. Aug. 1664. holott a szentgotthardi csatát 1664. aug. 1-re teszi (i. h. 388. l.). De minket e helyen a Zrinyi halálára írt elegia érdekel. A költemény címe: *Cantus funebris illustrissimi comitis et herois fortissimi Zrinyi a Zrinio 1664.* Mencsik a költemény szövegét közli minden észrevétel nélkül, pedig meg kellett volna legalább azt a *három* hibát jelölni, mely a szövegben előfordul. Így a 18 versszakban ez a sor:

sicne tu *eadis* hominum spes una, sola, tantum,

a 20. versszakban:

Valete et vos cineres *plui* millies colendae,

a 22. versszakban:

in victoriis Macedonem, in *partiis* dices Jovem

érthetetlen szókat találunk, holott az első kettőt egy tollvonással ki lehetett volna javítani: *cadis, plus*. A harmadik érthetetlen voltát jelezni kellett volna; bár alighanem *Tartaris* és a Titánok feletti győzelemre vonatkozik. E költemény érdekessége abban áll, hogy a nibelungi vers formájába páros rimekben van írva és 24 négysoros verszakra oszlik. A Zrinyicsalád sorsát jellemző módon foglalja egybe a 6-ik versszak:

Hoc Zriniorum siquidem est proprium commune pugnare, stare, vincere, Turcicae reniti Lunae; sic Avus, et sic Proavus se strenue gesserunt, alterna mors, alterna sors, alterna fata tradunt.

Természetes, hogy a vadkantól elesett Zrinyi végzete felett feljajdul. A vers üres és lapos; a XVI. század szellemében a classikus mythologia allegorikus, színtelen, élettelen fölfogását tükrözteti vissza. Ez a kifejezés: *pede calcavit Lunam*: a félholdat jelképezi. E ponton szorosan kapcsolható egybe azzal a költeménnyel, melynek ismertetését és szószerinti közzétételét tűztem ki feladatombul.

A költemény elegia; keletkezésére nézve fölvilágosít a költemény rubrumának következő helye:

piis lacrymis prosequuntur

Rhetores Collegii Societatis Jesu Vallencenis

MDCLXV.

Tehát a valencei jezsuita iskola retorika osztályából keletkezett 1665-ben. Kiadták Kölnben Petrus Hélden nyomdájában. Eredetije a bécsi császári és királyi titkos levéltárban van meg a Zrinyi-iratok közt. Takáts Sándor barátom hívta föl rá figyelmemet és volt szíves hű másolatáról gondoskodni.

A költemény feloszlik egy elegiára, mely 212 sor (= 106 distichon) és egy terjedelmes, 41 sorra terjedő epitaphiumra.

Az elegia e sorokkal kezdődik:

Hős szív vágya, reménye, nemes fők éke, jutalma
 Pannonföldi babér, Mars diadalmi jele,
 Mért haloványult el zöld lombod, fénye hová tűnt?
 Gyászt jósol minékünk sápadozó leveled.
 Jólátod íme betelt: ciprus-fát vágnak a fejszék,
 Készül, hős Zrinyi, már készül a máglya neked!

Elesett a magyarok Hektora. Ki annyi vitézi tettet vitt véghez, nem érte a harcmezőn a dicső halált. Zrinyi urnájára e sírirat illik: *Vicit aper* (legyőzte egy vadkan).

E rövid expositio után következik a rokokóízü allegoria. Luna fájlalta az ő népének, a *félhold* hőseinek, pusztulását. Láta a Dráva, a Duna hullámain úszni a török holttesteket, pajzsokat, kardokat, turbánokat.

Látja, hogy Zrinyi vadászatra készül, tehát az ő vadjai ellen is támad. Ezt nem tűrheti. Ha nem mehet a csatasorba, tehát az erdőbe megy.

Hogy ha tilos nyílt harczi mezőn ő ellene szállnom,
 Ott van az erdő még, leshelyet ott lelek én.
 Ott a vadaknak bős csapatát ő ellene küldöm,
 Menni ha nem merne ő maga szembe velük.
 Ott agyaras vadkan van elég, van medve, oroszlán,
 Van párducz, farkas szembe rohanni merész.

Örömmel látja meg Luna, hogy Zrinyi vadászatra készül. Luna az aetherből leszáll, hogy társaihoz menjen. Ezután részletesen leírja a költő a vadászatra való fegyvereket, szerszámokat. A Száva egy szigetét írja le: a melyen sűrű berket alkottak a szilfák, a fenyők. A folyópart mentén állítják föl a hajtó vadászok övét, hogy a sebesült vad ne ugorhassék a vízbe, hogy visszameneküljön.

A költő leír egy pár vadászjelenetet. Diana egyesül a faunokkal, mint bacchansnő őrző. Kezdetben nyílt támadásra gondol; de azután jobbnak tartja a csel, az orvtámadást. Az allegorikai felöltöztetés e ponton jut tetőponjához: Oh, ha találna egy vadkant, olyant, a milyen Adonist ölte meg!

Eszébe jut, hogy Hercules ajándékba adta annak a vadkannak aludt vérét, melyet a Maenalus hegyén buzogányával sujtott le. Ezzel a varázsszerrel indul el. Ott egy magányos sziklaüregben talál egy vadkant. Ezt szemeli ki boszuja eszközeül. Szelenczéből előveszi a mérget, háromszor megkeni a vadkan agyarát, száját és varázsigéket mond reá. A vadkan kezdetben még nyugodt, de a mérreg velőkig hat. Felbőszül. Megindul. Vissza nem riasztja semmi, sem a kutyák éktelen csaholása, sem a kürtszó. A csel sikerül. A hajtóvadászok övén áttör és megiramodik. Zrinyi utána. Így rohan végzetébe. Kifáraszt a vadkan mindenkit, ki el akarja érní. Zrinyi utána vágat tajtékzó lován. Végre eléri a zsákmányt. A vadkan a sűrűbe vonul. Zrinyi utána törtet.

Gyorsan száll le lováru, elétör, eléri a végzet;
 Győze Diana, a csel teljesen így sikerül.
 Fölhasította szívet agyarával ottan a vadkan,
 Luna mosolyg, ezalatt nyomtalan eltün a vad.

Ezután a költő ismét ellentétes képekben szembeállítja Zrinyi diadalmas hősi pályáját azzal a gyászos véggel, mely utolérte:

Nem győzé le Erény, orvul elejti a Csel.

Ekkor a költő prosopopoeiával él.

Míg panaszkodik, jön Mars, panaszától visszhangzik az erdő. Jön Pallas, nincs kezében gerely, földön nyugszik a pajzsa, zilált fűrtökkel jajong.

Hősök kórusa jön, letevék a babérkoszorúkat,
Melyeket harczy tusán nyert el a bajnoki tett.

Megjelen a szigetvári hős, meg Zrinyi György, a Skanderbég, Bouillon Gotfried, Strozzi árnya, résztvesznek a temetésen. Egy fára metszék föl a hős nevét, halálának okát, mely majd érzemléken lesz megörökítve. Önkénytelenül feltör ajkamon a kérdés: hol van az érzemlék?

Végzik a gyászszertartást. Mondják, hogy fájdalmasan vonítottak a molossus-ebek. Eljutott a hír Zrinyi testvéréhez és fiához. Ezek jönnek és siratják a hőst. Mondják, hogy Lipót arcán is könnyzáró omolt alá. Ausztria sasa is vijjogott fájdalmában. Ezután a költő festi a törökök ujjongását. Diadalmi ének zeng Bizanczban, Székesfehérvár tapsol, örömjaj hangzik Budán, Esztergomban. Ismét a síremlékre gondol a költő. Szobrárt nem meri bántani a török. Még márványszobra is félelmet költ.

Az utolsó négy sor így hangzik.

Csillagként tűntél föl az ős Rómába, te Caesar,
S áhitatos hittel tisztele téged a nép.
Most a keresztyén Róma emeljen szent diadaljelt
S vésse örökre föl ott hős Zrinyi a te neved!

Az *Epitaphium* ritmikus, különböző hosszúságú sorokban van írva. A szerkezet tele szellemes ellentétekkel, csupa szónoki sallang. Kiemeli Zrinyi nagyságát: ő az Erény csatlósa, a Szerencse vezére volt. Az Alkalom üstékét elől ragadta meg, sohasem kopasz tarkóját. Fabius eszélyessége, Nagy Sándor szerencséje egyesült benne. A törökök Sámson erejét érezték benne. Pécs, Eszék, Kanizsa látták hőstettét. Előtte haladt a török. Hogy az övéi ne féljenek, félelmet az ellenségben keltett. Félelmetes az ellenségnek, kedves az övéinek. Az egyház benne Machabaeust látott, a mohamedán Skanderbéget. És ezt a hőst egy vadkan ölte meg. Így szegényíti meg az Isten az emberi nagyságot, hogy a legnagyobbaknál is nagyobb legyen az ő nagysága. Az epitaphium utolsó négy sora így hangzik:

Ne mondd, hogy
Adonis végzete érte el azt, ki Hektor harczait vívta,
Békésen hunyt el,
Hogy a mennyekben jobban élvezze a nyugalmat, mint a földön.

E rövid ismertetés után, közlöm magát az egész költeményt hű másolatban:

DIGNOS IMMORTALI GLORIA MANES

FORTISSIMI HEROIS

NICOLAI ESDRINI

COMITIS A SERINO,

AB APRO INTER VENANDUM OPPRESSI
DIE XVIII. NOVEMBRIS, ANNO M. DC. LXIV.

piis lacrymis prosequuntur

Rhetores Collegii Societatis Jesu, Vallencenis.

M. DC. LXV.¹

ELEGIA.

- PANNONIDES lauri, generosae gloria frontis,
Heroum merces ardua, Martis honos,
Quis subito pallor foliis morientibus haesit?
Omen habet laevum decolor ille color:
5 Omen habet: vidi caesas ad busta cupressos;
Nempe parata tuis ligna, Serine, rogis.
Pannonides lauri, fato jacet Hungarus Hector!
Quem timeat vel sic Turcica turba, jacet.
Heu jacet et nullus caedem decoravit Achilles,
10 Post toties meritam Martis ab ense, necem.
Magnifice periisse, juvat; victoque decorum
Nomen, victoris dextera saepe facit:
Non habet hanc laudem lacrymabilis urna Serini;
Scribitur in tristi marmore: VICIT APER.
15 Saeva soror Phoebi fertur rea funeris hujus:
(Quis Superis tantum fellis inesse putet?)
Vidit in adversos pugilem concurrere Thracas
Luna, movet nobis bella SERINUS, ait:
Hei mihi, Lunigerae vertuntur retro phalanges,
20 Sanguineas volvunt Dravus, et Ister aquas.
Scuta, togae, cidares, ludibria fluctibus errant
Deque meis praedas Hungarus hostis agit.
Quid? quod turba meos circumdare perfida saltus
Audet, et immunis per mea regna gradi.
25 Ergo petor? sunt tela mihi: conflare nervo
Novimus, in celeres novimus ire feras.
Gens odiosa mihi, non me ridebit inultam;
Non patiar, Lunae signa sub hoste premi.
Si tamen explicito decernere Marte, negetur,
30 In nemus ibo: dolis nam patet ille locus.
Inde rebellantum ducam metuenda ferarum
Agmina, si timidus differat ire pugil.

¹ Eredetiye a bécsi császári és királyi titkos levéltárban, a Zrinyi-iratok között.

- Sunt mihi falcatis armati dentibus apri,
 Ibit in arma leo, pardalis, ursa, lupo.
- 35 Tutius hac acie, quam militis impete vincam:
 Funestos pariet pugna iocosa iocos.
 At quis adest? quae turba procul? venabula cerno?
 Fallor? an in sylvas jam meus hostis abit?
 Nosco viros: ipse est: non fallimur: astra secundant:
- 40 Nosco tubas, nosco retia, nosco canes.
 Dixit, et e gemino spirans incendia cornu,
 Advolat ad comites Aethere lapsa suas.
 Roscida jam primo Tithonia fulserat ortu,
 Adductura novum, non sine nube, jubar.
- 45 Decidua calles sordebant, fronde, pruinis
 Antra, decus sylvis quale November amat.
 Nescius heu fati virides ESDRINUS in agros
 Prodit, et ESDRINO turba futura comes.
 Percutit iratum venaticus Aethera rumor,
- 50 Arva ferit, passu quadrupedante, sonus.
 Ille plagas portat, pariles¹ habet ille numellas,
 Carnivoram pugno sustinet alter avem.
 Ille pharetrarum sub pondere curvus anhelat:
 Pone, canes lituo turba pedestris agit.
- 55 Altera pars arcu, pars dimicat altera glande:
 Pars peda, pars hastas, pars cava scuta gerit.
 ESDRINUS reliquum longe praeit arduus agmen,
 Praecipitantis equi suspiciendus eques.
 Spes hominum caecae domino globus ille parentat:
- 60 Exequias ornat credulus ipse suas.
 Non procul a Velica gemino fluit, agmine Savus,
 Qua nemus est alnis, ilicibusque frequens.
 Parva quidem surgit, sed amoenis inclyta ripis
 Insula: fors illuc impetus ire fuit.
- 65 Finitimas amni cingunt indagine sepes,
 Saucia non latas ne fera tranet aquas.
 Iam clanxere tubae: par omnibus aestuat ardor:
 Jam cava latratu vertagus antra quatit.
 Illos dama tenet, ramosior occupat illos
- 70 Cervus: amat celeres agmen equestre lupos.
 His profugae pariunt innoxia gaudia vulpes:
 Hos lepus, et pretii praeda minoris habet.
 Accipiter (rara qua clarior arbore lucus)
 Nititur in teneras praedo cruentus aves.
- 75 Iamque suos Phoebe convenerat invida Faunos,
 Nec secus, ac Baccho percita Maenas, erat.

- Sic memorant, olim furiosa mente vagatam,
 Cum proprios pavit corpus herile canes.
 Ambigit, an Marti se credere praestet aperto;
 80 Imperium dominae vulgus agreste manet.
 Iam Satyris thyasos, jam cornea spicula Nymphis
 Dat furor: at satius fraude videtur agi.
 Imbelles haec arma decent: (sic fata Diana
 Creditur, infandum sic fuit orsa nefas)
 85 Si mihi torvus aper, quo vindice caesus Adonis,
 Nunc foret, in pavidam sat foret ille manum.
 Maenalio restat mihi munus ab Hercule missum
 Sanguis apri, nemorum qui prius horror erat,
 Hunc ferus Alcides clava domuisse trinodi
 90 Fertur; apri rabiem fert cruor ille sui,
 Dixit, et umbrosum, Fauno duce tendit in antrum.
 Clausa frequens vasto bellua monte latet.
 Nulla fremit, siluere minae: reverentia tangit
 Ipsa feras: Superis supposuere caput.
 95 Incola rupis erat, setis aper hispidus atris,
 Ore ferox, vastus corpore, dente minax,
 Apta dolo species. Pestem Dea pyxide prompsit:
 Sanguine te: dentes, torva ter ora linit.
 Addidit et magicum, quod non licet edere, carmen:
 100 Iussa dat: ad dominae jussa moratur aper.
 Hactenus innatam retinet tractabilis iram
 Bellua, sed sensim gliscit in ossa lues.
 Mox, velut erepto mater lea pignore, frendet
 Pernicies nemori, finitimisque gravis.
 105 Irruit insano per devia tesqua furore,
 Qua loca venantum proximitate sonant.
 Non tuba, non streperi¹ pavidum fecere latratus:
 Inde viros morsu territat, inde canes.
 Ast ubi se cingi circumspicit, agmina velox
 110 Rumpit, et inde procul (sic Dea jussit) abit.
 Vincit equos cursu: sequitur meliore SERINUS
 Fretus equo: reliquum jam procul agmen abest.
 Antra sonant: cursu certatur: anhelus anhelus
 Instat eques: profugit bellua: vincit eques,
 115 Assequitur praedam. Videt haec de rupe Diana,
 Bella geri: dubiam spesque, timorque tenet.
 Spicula vitat aper, repetitis undique gyris
 Aut timet, aut simulat doctus ab arte metum.
 Hic erat aestivo non undique nudus honore
 120 Dumus, et in dumo fecerat umbra cavum.

¹ Újképzésű szó *stapoból*.

- Haeret aper: volat hasta: rubum subit ille: SERINUS
 Urget: aper latitat: non tulit ille moram:
 Desilit acer equo. Superi voluere; Diana
 Vicit, et eventu non caruere doli
- 125 Desilit, et validam dum cominus impetit hasta
 Ipse feram, validae praeda sit ipse ferae.
 Sternitur heu: dens icta fodit praecordia. Servi
 Accelerant: ridet Luna: recedit aper.
 Actum est profuso manat quoque sanguine vertex
- 130 Et coma sub lauro docta virere, rubet.
 Tuta sub hostili fuit haec coma fulmine quondam,
 Dum pavet ad lauros fulmen inerme sacras.
 Crudeles sylvae, vestrisque simillima monstis
 Monstra, quid intactum post scelus illud erit?
- 135 Quem non Thrax jaculo, non Tartarus ense superbus,
 Non hasta Macedo, non sude vicit Arabs,
 Quem Bellona suis praefecerat Hungara turmis,
 Quo duce Caesareae praemia fertis aves,
 Quo duce perfectum, ne Turcica compleat orbem
- 140 Luna, vel ingrato Roma sub hoste gemat,
 Crudeles sylvae, pugilem rapuistis: et armis
 Quem nequii virtus frangere, fraude perit:
 Dum queror, extremis testem vocat aethera verbis:
 Labra rigent, livent lumina, vita fugit.
- 145 Advolat abjectis agmen miserabile telis,
 Verba fremunt passim, qualia funus amat.
 Venit inornatus, detracta casside, Mavors:
 Audierat gemitu personuisse nemus.
 Hungara Pallas adest, cultu referente dolorem:
- 150 Dextra caret jaculo: parma quiescit humi:
 Ingemuit male stricta sinus, male culta lacertos,
 Et male lota genas, et male pexa comas.
 Hic chorus Heroum, positus de fronte coronis,
 Adstitit, in Turcam quotquot iere duces.
- 155 Fortis Avus, quo stante, negant periisse Zigethum,
 Affuit, et nato non minor, ipse parens.
 Dat gemitus ad busta graves BULLONIUS HEROS,
 Et Scandebergi nobilis umbra pares.
 Spargit aquis tristem commilito Strozzius urnam,
- 160 Quem modo par virtus dispere morte tulit.
 Pro tumulo ponunt viridi de cespite metam.
 Dum struat aeternum marmoris ara decus.
 Figitur occiduis laurus quoque pallida baccis,
 Et nigra funereo taxus ab imbre madens.
- 165 Herois nomen, causam necis, arbore signant,
 Quae fabra magnifico sculpet in aere manus.

- Tum vaga dilapsi geminant per lustra querelas:
 Fertur ad infaustos corpus inane lares.
 O fatum! o pompae species! o funeris horror!
- 170 O vice mutatas deteriore vices!
 Turba comes circum Domini modo funus, inermis
 Heu! redit, aut versa cuspidē, tela trahit.
 Prae luctu reduces, dicunt, ululasse molossos;
 Et sessore carens pectora planxit equus.
- 175 Pertulit ad fratrem tristissima nuntia rumor.
 In lacrymas toti natus, et uxor eunt.
 Illa virum, gemit ille patrem; gemit illa salutis
 Praesidium, vitae perdidit ille ducem:
 Ambo suo sibi morte rapi testantur amores,
- 180 Ambo domus columnen, stemmatis ambo decus.
 Frater in amplexu (vocem dolor impedit) haeret:
 Fida cohors comitum posthuma vota jacet.
 Quin frontem sulcasse etiam Leopoldē, serenam
 Diceris, et satis ingemuisse viri.
- 185 Austriades Aquilae, moestum clauis; avarus
 Thrax sua dum toto gaudia splene legit.
 Luna dolos jactat: passim volat una per urbes
 Fama suos gaudent interiisse metus.
 Visa fuit flammis ornare Canisca triumphum,
- 190 Et Bizantina clangor ab urbe dari.
 Alba sonat plausu, claris opulenta sepulchris.
 Murmur idem Budam, Strigoniumque replet.
 Aemula gens, vestrum jocus arguit ille timorem,
 Ille jocus pugili plaudit, et ille timor.
- 195 Fama memor, factis aequalia busta parabit,
 Et super e saxo stabit imago minax,
 Nec petet haec Thracum quisquam monumenta; timori
 Marmoreus vobis nempe Serinus erit.
 Hic solido surgent dites adamante cylindri,
- 200 Hic obeliscus erit, pyramidumque decus.
 Stabit ad auratos crystallina lamina postes,
 Ut queat a populo vota ferente, legi.
 Illa geret palmas, nec longo carmine dicet,
 Quis jacet hic, quare, quantus, et unde fuit.
- 205 Addet et Herois minimam sub marmore partem
 Esse, decus nullo marmore posse tegi.
 At vos, Egregii Manes, loca fortibus ausis
 Debita, et Elysias, ite subite domos.
 Roma potens olim magno de Caesare, sidus
- 210 Fecit, et aeterno jussit honore coli.
 Christiadam pariter vobis nova Roma trophaeum
 Ponit, et in fastis imperat esse suis.

EPITAPHIUM

NICOLAUS COMES SERINUS

Hic est.

Qui animos in pectore, victoriam in nomine,
 Fulmen in manu, serenitatem in vultu,
 Prudentiam in Consiliis, foelicitatem in armis
 Quacumque gressus tulit, circumtulit.
 Virtutis Comes, Dux Fortunae:
 Illam sociam semper habuit, hanc ducem: nunquam
 Passus est, ut caecam sequeretur:
 Unde belli tam serius in agendo fuit,
 Quam domi in pace Serenus;

UBIQVE SERINIUS

Nunquam serus in negotiis:
 Quam a fronte semper occupavit occasionem
 Calvam expertus est nunquam:
 Prudentiam Fabii habuit sine cunctatione,
 Fortunam Alexandri sine temeritate:
 Eum experti sunt Turcae
 In igne Sampsonem,
 Ad quinque Ecclesias, ad Pontes Esseccianos
 Quae flammis donavit.
 Tartari in aquis Moysen
 Quos ad Neo-serinium in flumen egit:
 Cujus illi verticibus maluerunt perire
 Quam illius acinacis fulmen experiri.
 Canisam, quam metu sui cinxerat,
 Aliorum metu reliquit:
 Quorum ut terga fugientium tegetet, recessit;
 Virtute sua securus.
 Ne sui metuerent, metum in hostes misit:
 Ut sequerentur in periculis, praeiuit,
 Ut vincerent, hostes suis apte consiliis impediuit.
 Tam metuendus hosti, quam suis carus.
 Ecclesia suum Machabaeum credidit:
 Redivivum Schanderbegum Ottomanus timuit:
 Hunc maximum nōstri saeculi Heroem,
 Aper ignobilis prostravit.
 Sic rebus mortalibus illudit DEUS,
 Ut maximis majorem se ostendat.

NE DICAS

Adonidis fato periisse; qui Hectoris bella gessit:
 Confecta pace obiit,
 Ut melius in caelo otia ageret quam in terris.

PROGRAMMA.
 ANAGRAMMA.
 IN MEMORE OCCISA SALUS,

COLONIAE AGRIPPINAE,
 Imprimebat Petrus Hilden.

Közlő: HEGEDŰS ISTVÁN.

LATIN ELÉGIA BUDAVÁR BEVÉTELEÉRŐL.

Varjú Elemér szívességéből jutottam egy latin elégia másolatához, melynek eredetije a kassai domonkos-rendiek könyvtárának egy ősnymotatványában az előzéklapon található. A felfedező e verset 1902-ben másolta le. A vers 22 distichonból áll. Írója e szavakkal tesz tanúságot magáról: *Frater Michael de Suran predicatur [így!] o. p. predicatorum Chassavie* 1. 5. 4. 2. Tehát Surányi Mihály domonkos-rendi szerzetes írta. Az elégia becsét ez a név adja meg; mert Surányi Mihály tősgyökeres magyar név. A vers az első fölajdulás hangja, melyet Budának cselszövény útján történt bukása váltott ki a költő kegyes lelkében. Szerző latin nyelve darabos, verselése több helyt hibás. Mindjárt az első sor eltolódás útján került e helyre, mert ha a kezdő *Hew*-et töröljük, pentameter jön ki. Jelen alakjában nem hexameter. Mint pentameter a második sorba illik. A stilisztikai szerkezet is azt kívánja, mert mint a második distichon relativ mellékmondatlal kezdődik, így kellett kezdődnie az első sornak is. Íme maga a költemény. Pontosan adom át a nyilvánoságnak, de jegyzeteimben a lehető legtöbbet megteszem a javítására:

Elegia in Budam per fraudem Turcorum captam.

Hew¹ nunc superata dolis inclita Buda ruys
 Que super astra caput toto prius orbe levaras
 Que victor medius fueras dominata per hostes
 Imposito probes² [?] colla superba iugo
 Sepe reportabas claros ab hoste triumphos
 Nunc de te spolia per fidus³ hostis habet
 Que solus antiqua reges pietate tenebas
 Ecce nunc tuas sedes impius ille teneth.⁴ [így!]

¹ Az első két sor így javítandó: *Quae super astra caput toto prius orbe levaras, Nunc superata dolis inclita Buda ruis.*

² *probes* helyett *praebes*.

³ *per fidus* = *perfidus*.

⁴ Ez a sor tőrhetővé lesz ily alakban: *Nunc tuas sedes impius ille tenet.* Megjegyzem, hogy vagy az első sor *hew*-ja, mint itt az *ecce* mértéken kívül gondolva, maradtak. Ilyenforma az aeol hexameter alkotása, de a szerző biztosan nem öntudatosan járt el! Ügyetlenebb és képzetlenebb verselő annál. De lehetne a *nunc*-ot törölve jó pentametert kapni.

Jwra dabas populis prefectos sorte legebas
 Nunc Turce pateris impia iussa ducis
 Grata deo templis faciebat vota precesque
 Hew patitur templis gens scelerata tuis.
 Splendida tu fueras multis ornata tropheis
 Hew nunc inculta splendida Buda iaces.
 Dum fortuna fuit letam te widimus omnes
 Perpetuis hew nunc fletibus ora rivas.
 Nescio quid dicam aut quibus te patria plangam
 Hew ruit Wngarie gloria prima domus.
 Te populi, cuncteque gentes defleant omnes
 Que fueras nostrý perquam decusque solý¹
 At deus omnipotens rerum cui somma [így!] potestas
 Tocius orbis adhuc te dominum facit. Amen.

Közli: HEGEDŰS ISTVÁN.

A »MAGYAR FAUST« ÉLETRAJÁHOZ.

Hatvani alakja ma is inkább a mondák, mint hiteles élet- és korrajzi adalékok tükrében áll előttünk, a minék oka a babonás dolgok szívósabb természetén kívül főleg abban keresendő, hogy e híres férfi pályáját érdeklő forrásaink máig felette egyoldalúak, sőt töredékesek. A mit eddig róla itt-amott elmondva találunk, jobbára ismert biographiai vonások, melyek tudományos érdemeit alig érintik, vagy ha igen, akkor sem annyira magukért, mint inkább a hozzájuk tapadt ördögös elemekért. Ezek forrása és természete pedig Imre Lajos és Heinrich Gusztáv dolgozataiban ma már jórészt tisztázottnak vehető. — De Hatvani sokoldalú és jeles tudós volt; nemcsak a debreczeni kollégiumnak, hanem magyar korának is tiszteletreméltó alakja, a ki ha ifjú korában külföldön marad s kedvezőbb viszonyok között fejlődhetik, talán a tudományok egyetemes történetében is számottevő szerepet játszik. Ám hanyatló fájának szeretete, mint annyi más neves kartársát, őt is mihamar visszaszólitotta, mert »jobban szerette — úgymond — gyászos helyzetben levő egyházát és a csekély jövedelmű tanári hivatalt hazájában, mint Hollandia virágzó szabadságát és dúsgazdag tanári fizetését«. Oly nagy és fennkölt gondolat, mely az Apáczaiak és Bessenyeiek pályájával rokon, s melynek szent hevében annyi fényes elme és magasravívó szív hamvadt el közöttünk, ... nemzeti művelődéstörténetünk egyik tragikai vonása. Mellözve alacsony sorsból felküzdött voltát, hosszabb svájci és németalföldi iskolázását — miközben két egyetemet, a marburgi és leydeni, ajánlja föl néki tanszékét — elég, ha azt említjük, hogy mint egy Bernoulli és Musschenbrock tanítványa s a magyar eredetű Hell Miksa barátja, egyesíti magában a korabeli tudósok szinte minden kiváló vonását. Megvan benne a fanatikus tudománysszeretet és elmélkedő-hajlam, az örökös kutatóvágy és kitartás az észlelésben, s nemcsak a tanszékén,

¹ E sorban a *perquam* a pentameter második felében tűrhetetlen. Itt egy trochaeicus szónak kellene állani, lehetne: *gemma*.

a hol új, kísérleti alapokra fekteti a természettudományok tanítását, hanem még inkább azon kívül. A kollégiumban végzett vegyi és meteorológiai vizsgálatait, a melyekről a külföld legjobb folyóirataiban ad számot, nemcsak rá, hanem a debreczeni főiskolára is soká méltó fényt vetettek s nevét a francia, holland, svájci, német, olasz és pétervári tudósok körében is ismertté tették.¹ A mellett messzeföldön keresett orvos és nemes emberbarát, úgyhogy majdnem azt mondhatnók rá, a mivel Faguet jellemzi oly szépen Buffont, hogy »ő sem akart egyéb lenni és ez majdnem sikerült is neki, mint örökkévaló dolgokkal foglalkozó tiszta értelem, mely azokat szemléli s azokat felfogni iparkodik«. Egy bizonyos — és ez örök érdeme, úgyszólván dicsősége — hogy korán elhunyt lángeszű tanára, Maróthy mellett, a kiből mintegy kinőtt (és Sinayval együtt) a XVIII-ik századbéli debreczeni kollégiumnak egyik legkitűnőbb szelleme, a kinek példája hosszú időre irányt mutat, tanításaiban és tanítványai-ban pedig részesévé lesz annak az úttörő munkának, mely Debreczent a magyar természettudományok bölcsőjévé avatta.

Ez alkalommal, alábbi végrendelete nyomán, Hatvani jellemének egy olyan vonását óhajtom kiemelni, a mely nemcsak ördögös hírének szolgál méltó czáfolatul, hanem egész egyéniségét újabb, pozitív világításban tünteti fel. Mély és buzgó vallásosságára czélzok, mely kora hitbeli vívódásai középett, a mikor magán az »Isten« szón is annyi mindenfélét értettek az emberek: meg tudta őrizni nemcsak szigorúan krisztusi, hanem örökölt dogmatikai felfogását is egyszersmind; hogy az életet és feladatait valami magasabb harmóniában látta s az ész vallása mellett híve maradt az érzelem vallásának is. — Ifjabb korában, már mint a mértan és bölcsélet tanára, soká megtartja papi jellegét: prédikál és úrvacsorát oszt; később meg, a mint orvosi gyakorlata mindjobban leköti, legalább egyháza sorsát kíséri éber figyelemmel, és hogy a félreértések ellenére is mily buzgó odaadással, legszebb bizonyosága ép e hő vallomásokban és áldozatokban gazdag testamentuma. Szinte előttünk áll komoly, tisztes alakja, a mint élte alkonyán, az ó-év hangulatai közt magába mélyed s pályafutását áttekintvén, végrendelezni kezd. »1000 Rhénes Forintokat hagyok — úgymond — a Debreczenben levő Reformátusok Collegiumának az én jó Istenemhez való háládatosságomnak, avagy csak valami részben való megbizonyítására és az ő ditsőségének terjesztésére, s' Anya Szent Egyházának lehető épületire.« Ez a vezető gondolata, ezt emlegeti megható intelmül azon esetre, ha gyermekei talán kevesellenék a rájuk hagyott örökséget. Hiszen ő rá meg annak idején semmi sem maradt, mindössze a retorikáig tanították szülei, és mégis eleget adtak, mert az istenfélemben kívánták nevelni. »Igy én is elhittem magammal — folytatja tovább — hogyha az én gyermekeim az Úr Istent félik és igazán szeretik, tehát nagyobb kintsek marad és lészen, mintha én

¹ Például: pontos csillagászati számítások alapján meghatározta Debreczen földrajzi fekvését (1757); az 1769 augusztusában feltűnt üstökös pályafutását, majd az 1770 január 18-iki éjszaki fényt tette tanulmánya tárgyává a mellett, hogy mint a debreczeni gyógyszerárak felügyelője számos vegyi és orvosi vizsgálatot végzett.

őnékiek sok pénzt vagy falukat hagyhatnék.« Még eladásra szánt könyvei közül is csak azokat kívánja megtartani, a melyeket kiskorú fia esetleg »manualisokul« használhat, aztán a »magyar bibliákat, magyar énekes és imádságos könyveket és a vallásra tartozókat, — különösen a kegyesség gyakorlására. Ezeken osztozzanak meg gyermekeim magok között.«

De becses adalékokat nyújt ez a testamentum, ha már Hatvani levelezése, iratai, szinte egész szellemi hagyatéka elkallódott: az ő családi és vagyoni helyzetének, sőt széles orvosi praxisának eddig alig ismert viszonyaira. Látjuk, hogy még a külföld legelőkelőbb köreiben is akadtak betegek, a kik »gyakran álltak kúrája alatt«. Ez magyarázza meg jórészt azt a feltűnő jelenséget is, hogy a különben szerény jövedelmű kollégiumi tanár olyan kedvező anyagi körülmények közt hagyhatta hátra családját... Magasabb hitbéli és emberbaráti gondolkozását mutatják azok a nyilatkozatai, a melyekben pl. a két protestáns felekezet unióját érinti (»melyet adjon az Ur Isten már valaha«) s hogy ő, a szintén sokat küzdött, idősebb testvér, mint taníttatta, támogatta »gyermekségétől fogva egész megházasodásáig« Mihály öcscsét (később debreczeni szenátort), vette föl a saját költségén s fáradozásai árán megerősített nemességük birtokosai közé. Sőt »idegeneknek is, a kiket soha nem ismert, nevelője, tanítója és tutora volt«, s még legbensőbb természetű reliquiáit, a feleségétől kapott jegyajándékokat, (egy arannyal varrott fehér keszkenőt, hálósüveget, egy aranygyűrűt valami rubinttal) is eladatni rendeli, hogy árukat egy újabb összeggel kikerekítve majd a városi árvák sorsának enyhítésére fordítsák. Mind, mind oly szép és nemes lélekről tanúskodó bizonyságok, a melyek után joggal mondhatjuk Heinrich szavaival: hogy »alig érthető, hogy e szent hivatású és életű Hatvani Istvánból hogyan lett halála után — az ördöggel szövetkezett és pokoli hatalommal fölruházott magyar Faust?« Végrendelete¹, melyet 1780 december 31-én kezd papírra vetni s később (1782—84—86-ban) az egyes pontokhoz tett megjegyzésekkel ki-kiegészít, a debreczeni városi levéltár birtokában van s szó szerinti másolatban így hangzik:

Copia 2015.

a. o. d. 31^a Decembr. Anno. 1780.

Hatvani Istvánnak Testamentom tétele.

Meg-emlékezővén az én utolsó végemről, még most az Ur Istennek különös kegyelméből elmémnek ép és csendes, 's testemnek egészséges állapottyában; az én utolsó dolgaimról, előre kívántam rendelést tenni ekképpen:

1° Minthogy engemet az én jó Istenem, a' porból és ganéjből méltóztatott fel-venni, és ingyen kegyelméből fáradságos tanulásom által, még gyermekségemtől fogva mindenkor adott annyit, hogy nem tsak magam sorsához képeest volt valami kevés, hanem néhánkor másoknak

¹ Mivel az eredetije (vagy talán csak az első fogalmazványja) rendkívül nehéz olvasású, telestele kihúzásokkal, betoldásokkal és utalásokkal: mi itt alapul az u. ott található gondos, *hiteles másolatát* vesszük.

is, a' kik szűkölködtek adhattam keveset, tehát én is, az én jó Istenemhez való háládatosságomnak, avagy csak valami részben való megbizonyítására, és az ő ditsősségének terjesztésére, 's Anya Szent Egyházának lehető épületire, az én kevés vagyonomból, hagyok a' Debreczenben lévő Reformatusok Collégiájának Ezer \approx 1000 Rhénes Forintokat, ilyen meghatározással:

1° Ezen Ezer Rhénes-Forintokból bejövő hét száz Forintoknak az Interesse, Premiumul adattassék minden Esztendőben annak a' Togatus Deák Ifjúnak (míg Togatusok lesznek) a' ki három közzül leg-jobb Dissertatiót fog írni.

2° Offeraltassék a' Dissertatio irás háromnak a' Seniortól fogva, a' négy Esztendőös Deákokig, vagy harmadikig, azoknak tudnillik, a' kik a' Deákok közzül Tiszt. Professor Uraiméktól, legalkalmatosabbaknak ítéltenek; ha ki pedig extra ordinem et Denominationem azon Argumentumról jobb Dissertatiót ír, azé légyen a' Premium.

3° A' Dissertatio Argumentumát magok adgyák ki Tiszteletes Professor Uraimék, meg edgyezett akarattól, még pedig úgy, hogy első Esztendőbe a' Dissertatio Argumentuma légyen Theologica, vagy lehet Theologico-Critica-is, úgy hogy belőlle a' Zsidó és Görög nyelvbe való Crisis is meg-tessék. Második Esztendőbe, légyen Philosophica ex Ethica vel Jure-Naturali, non exclusa Doctrina de Spiritibus, seu Anima Humana et Brutorum. Harmadikba ex Physica, vel Mathesi mixta, idest Astronomia, Chronologia aut Geographia Generali etc. A' negyedikbe ex Historia Ecclesiastica Critica, és ha lehet 's 'telik, a' Magyar-Országéból is, melyből a' tiszta és szép Deákság is kitessék.

És az a' rend fordullyon elől, minden negyedik Esztendőbe.

4° Az Ezer Forintokból el-maradott három száz Forintoknak Interesse, a' hét száz Forintokén felyül légyen a' Tiszteletes Professor Uramké egyaránt, a' rendes fizetések felett, a' Capitalisnak ki adásáért, gondviseléséért; ismét a' Dissertatiok Argumentuminak ki-adása, a' meg irt Dissertatioknak meg olvasása, és fontos 's jó Lélekkel való meg-itélléséért. Tsekély leszen a Sportula, de nagyobb leszen az öröm, midőn Tanítványik előmenetelit fogják magok látni. Érték pedig itt Reformatus Professorokat, 's Deák Ifjakat, vagy is Helvetica-Confession lévőket, és nem másokat: míg a' Reformatusok a' Lutheranusokkal nem unialtatnak, vagy egy Ecclésiát nem tesznek. Mellyet adjon az Úr Isten már valaha!

5° Ha a Capitalisból valami el-vész: tehát suspendáltassék mind addig a' Beneficium kiadása kinek-kinek, míg a' mi elveszett, egészen ki pótolódik.

2° Míg az én hűséges és jó Feleségem Csatári Mária özvegyen marad: tehát mind addig minden keresményem, és így minden ingó és ingatlan Jóságom: az ő gondviselése és igazgatása alá hagyom; míg elméje épségébe meg marad hólta napjáig: úgy hogy azoknak szabados birásába, ötlet egy gyermekem sem háborithattya meg, sem a' Debreczeni Péterfiai Házamba, sem a' Monostor Pályiba, 's ehez tartozó minden ott való Possessoriumomba; akár a' Faluba, akár a' Falun kívül; mivel mind a' Debreczeni Ház, mind pedig ezek, tsupán a' magam keresményim.

Úgy mindazáltal, hogy sem ingó sem ingatlan Jóságimat, gyermekeinek meg edgyezése nélkül, sem másnak nem ajándékozhattya, sem költsön nem adhattya, sem tserélésképpen, vagy másként el-nem adhattya.

Értem pedig itten kivált a' két Leányim Máriát és Juliánnát és Vejeim T. Paxi András és T. Milesz Józseff Uramékat: mert hogy ezekbe Hatvani Pál Fiamtól függön: semmiképpen nem akarom. Sőt jó léssen, ha egyéb dolgaiba is; a' Vejei 's Leányi tanátságából fog valamit tselekedni. Istvánka úgy is még most tizennégy Esztendő gyermek. Die 23^a Decembr.

3° Mivel pedig a gyermekeim között legkissebb Hatvani István, nevelten lévén; így még az ő tanulásinak és neveltetésének sok hujja vagyon: annakokáért hagyok néki a' kész pénzűl, a' magam tulajdon keresményéből öt száz ~ 500 Rhénes forintokat, úgy hogy ez léssen az ő részén felyül, mely néki a' közönségesből fog-jutni a' több atyafiaival edjütt. Még pedig ez az akaratom, hogy ezen Ötszáz Forintok, mindgyárt az én halálom után Istvánka számára valamely Városnak, vagy Helységnek, és nem magános Embernek, ámbár kisebb Haszonra is, ki adattasának. Így ennek különösen vegye hasznát Istvánka mindgyárt. Ezt fogja az édes Annya ki adni, Tiszt. Professor Uramék tanátságából, és a' Leányim 's Vejeim megedgyezéséből. Jól tselekeszi a' Feleségem, ha az Interestből is a' fiának Capitalist tsinálhat addig, mig reá szorúl, és itt a' hazába Tanulását el-nem végezi. Hogyha pedig az édes Annyának halála történik 's árvaságra marad: így ebbe a' történetbe kérem Tiszt. Debreczeni Professor Uramékat, az öt ~ 500 forintból álló Capitalissát vegyék a' magok gondviselése alá, és adgyák ki bátorságos helyre, és az Interestét adgyák Esztendőnként Leányom Hatvani Mária Paxi Andrásné kezébe, hogy ez fordítsa István Fiamnak szükségére. Mikor pedig 25. vagy 27. Esztendő léssen, akkor adódjon a' Capitalis is a' kezébe és nem előbb. Ha pedig ezen Esztendők előtt István meg-halna: ebbe a' történetbe, légyen a' Capitalis a' több gyermekeimé, és osztozzanak vele az élők, a' kiket az Isten meg hagyánd közzülök edgyaránt; vagy is a' három gyermekeim, úgymint Mária, Juliánna és Pál, és ezeknek maradéki.

Emlékezzenek meg arról Tiszt. Professor Uraim, a' kiket az Úr Isten fog adni, hogy az én szorgalmatosságom és szoross vigyázásom által is lett az a' többek között, hogy a' Collegiumnak kevés vagyonotskáját 1750. Esztendőtől fogva 1780^{nadik} Esztendőig, az Úr Isten tizannyiból, száz annyivá tette. Tekintsék meg a' Collegiumnak Ratioit, és megláttják ezen írásnak igaz voltát, holott az alatt sok és terhes Költségeket tettünk. Éppen nem a' Vejeimhez való diffidentiából irom ezt, midőn T. Professor Uraimat kérem; hanem hogy sem itt nem laknak, sem pedig hivataloktól távol létek miatt erre nem érkeznének. Reménylem, testvér Ötsém Sénátor Hatvani Mihály Uram is, meg fog arról emlékezni, gyermekségétől fogva egész meg házasodásáig, mint neveltem, tanítottam, és miket cselekedtem vele; ezeket maga legjobban tudgya, azért többet arról nem is szóllok. Hogyha Tiszt. Professor Uraméknak, ez terhes vólna, így a' mitskéje marad szegény fiamnak, conscribaltatván a' Ns' város árvái Inspectorá gondviselése alá adják tsekély capitalisotskáját

a' Testvérei és T. Professor Uraim, hogy abból tápláltassék, tanítottassék és ruháztassék. Én az idegennek, kit soha nem ösmértem: nevelője, tanítója, és minden jószágának Tutora lettem ingyen, mellyet Nemes Bihar Vármegye jól tud: nem kétlem, hogy Ötsém Uram, mint Istenfélő, vér szerént való Atyafi, szívére fogja venni, ezen gyámoltalan fiamnak sorsát, és azon igyekszik, hogy a' kegyességben neveltessék, a' jó tudományokban úgy tanítottassék, hogy valaha hasznos Ember lehessen belőlle. Sőt elhittem magammal azt, hogy mind Feleségemet, ki Anyja helyett való Anyja volt sok Esztendőkig, mind pedig többi gyermekeimet, bajos dolgaikba, hasznos tanáttsáival fogja Ötsém Uram segíteni, és hogy kivált a' két fiamnak tsekély vagyonszájok conserváltassék, 's el-ne vesztegetődgyön azon fog igyekezni.

4° Halálom után, hogy az én könyveim, tsak kevés idő múlva mindgyárt eladattasanak, ezt akarom; ki vévén azokat, ha mi manualis könyvek kellenek Istvánkának, és a' Magyar-Bibliákat, magyar Énekes 's imádságos könyveket, és a' Vallásra tartozókat 's különösen a' kegyesség gyakorlására. Ezeket osztozzanak meg gyermekeim magok között.

Minden Manuscriptumim pedig, vagy is kezem írásai maradvanyanak a Familiámnál 's conserváltassanak, míg azokhoz tudó Ember léssen közöttük. Érttem itt a' férjfi ágat és így Pált. Az ő halála után pedig Istvánra maradvanyanak minden írásim, akár be-kötve, akár kötetlenek légyenek, úgy a' Levelek is. Ha pedig ezeknek maradékik között azokhoz tudó nem léssen; ellenbe pedig a' Hatvani Mihály ötsém Uram gyermekei között arra született ember léssen, a' vegye minden Manuscriptumimat keze alá, 's tartsa meg. Ezt az edgyet kivévén, ha az én fiaim, vagy ötsém Uramé Vallásokat változtatnák (melytől őket az Úr Isten óltalmazza) így Hatvani Mária Leányomra, 's maradékira szállyanak 's néki adódgyanak; vagy az ő halálával Juliánnának és ennek maradékinak maradvanyanak. Ha ők hozzá nem tudnak, ajándékozzák a' Debreczeni Reformatum Collegium Bibliothecájának, ha ott azoknak helyet adnak.

5° Nem akarom hogy edgyik gyermekem is az édes Anyját legkissebben is meg-háborítsa mind azokba, valami tsak én róllam áll és marad; hanem hogy azokat egész jussal bírhasssa, mint már a' második Punctumban fel-tétetődött. A Mester-Uttzai Kerti Szöllött, mely bigettsével edjütt négy kapa Szöllő vólna, még életébe nekem adta b. e. Ipam Csatári István Uram sok fáradságomért; ez még akkor tsak gyenge palant volt, és többet felénél én magam rakattam bé szöllővel, mivel gyep volt a' fákát is nagyobb részint én ültettem. A Kólyi Szöllőnek is felét Csatári János Uramtól én vettem pénzenn, ott Házát és Pinczét csináltattam, 's a' Pesten folyt Perre is Gróff Dietrichstein ellen én költöttem, 's a' Leveleket is kezemhez pénzen váltottam 's a' Prókátornak én fizettem: Csatárba is a' Szöllőbe, a' Házát, Konyhája 's borházával én csináltattam. A' Csatári két darab Szöllő, a' feleségemre édes Attyáról maradt; de itt is a' vén Szöllőt én vettem ki parlagos állapottyából: a' veres dombon való parlagos Szöllőt oda hagytuk. A' Hatvan-Uttzai két nyilas kerti Szöllő is Attyáról maradt a' Feleségemnek, mely az előtt a' nagy Anyyáé volt Jóna Katáé, Csatári János

feleségéé. A' három Malmok is Péterffián, a Csatári János Uram Háza előtt, melyeket most ketten birnak, édes Attyokról valók; de én azokra is és az ott lévő Házak építtetésére sokat költöttem, igen csekély haszonért, gyakran csaknem semmiért. Az édes Attyok Házát Péterffián a' Malmokkal által ellenbe Bátyya Csatári János Uram magához váltotta és a' feleségemet belőlle 1500. Magyar Forintokkal ki fizette. Ennek ezer két száz vagy is ezer Rhénes forintya ma is meg van, és N. Debreczen Várossának Interesré adta; a' három száz forintokat pedig az Attya Ura reá maradt adósságiba fizette, némely részét el-is költötte, úgy hogy én a' magaméból pótoltam a' nálla meg-maradtot pénzt ezer rhénes forintokra.

6°. Jól fogja tselekedni a' Feleségem, ha mind a' Lovakat, mind a' Marhákat, sertéseket etc. mindgyárt halálom után el-adja, és magának két tehénnél többet meg nem hágy; nem özvegynek való a' Majorkodtatás, sem a' Hegyi-Szöllő tartás. Tartsa meg magának a' két kerti Szöllőt, míg egészséges léssen, adja fiainak és Leányinak a' Hegyi Szölleit hadd műveltsék, ha nekik tetszik, míg rajtok meg osztoznak az Anyok halála után.

Ha pedig edgyik sem akarja a' gyermekei között műveltetni, adja el az Anyok a' Szöllőket 's velek ne bajoskodgyék. A' Kólyi Szöllőt adgya valakinek gyermekei között műveltetni, oda engedvén egész hasznát, a' meddig ezt a' Szöllőt tarthattya, tartsa mind házastól, mivel ez ügyis öröke a' gyermekeinek, és attól még több is fűghet idővel. Így tsendessebben élhet.

7° Hogyha az én Feleségemnek halála után is ingó vagy ingatlan Jóságok maradnak; azokkal az én két fiaim Pál és István 's úgy két Leányim Mária és Juliánna mind edgyaránt osztozzanak. A'mely jegy ruhát énnékem adott vala Feleségem; tudnillik egy arannyal varrott fejer Keszkenőt, ismét egy fejer arannyal varrott háló Süveget, egy arany gyűrűcskét valami rubintal: ezeket mindgyárt halálom után adgyak el, és ezeknek árrokhöz tegyenek található kész pénzből huszon-öt Rhénes-Forintokat; és mind ezeket adgyák a' fiúi és Leányi oskolákban tanuló árva gyermekek számára, a' Venerab. Reformatum Debreczeni Consistoriumnak a' kezébe: hogy azon Esztendőben, melyben kézhez adódik, vegyenek azoknak szükséges Könyvetskéket 's ruhátskákat, semmit ezen Summátskából le nem tévén Capitalisnak.

8° Ezenkívül azt akarom, hogy a' Nemességünkről való Leveleket, úgy a' Familiára tartozókat 's egyéb Litterale Doumentumokat 's Acquisitionalisimat, Obligatoriakat, Contractusokat a' Feleségem mint gyermekeimnek Természeti Tutrixá conservallya: úgy is sok költségeimbe állott az énnékem, hogy Kis és Nagy-Hont vármegyéből Testimonialisokat vegyek ki Nemességünkről, 's ezen felyül, hogy Bihar Vármegyében is publicáltattam 's Testimonialist vettem, melyben fiaim 's Testvéreim neveket is bele tettem. Mindezekért én magam egyedül költöttem 's fáradtam, azért ezt is rendelem a' Familiam diszére, hogy akárminémű irásim, Manuscriptumim osztályra ne mennyenek a' gyermekeim között; hanem maradgyanak a' Feleségem keze alatt, az ő halála után pedig a'

fiam Hatvani Pál keze alatt, a' Nemességrül 's Familiánkról való Levelekkel edjűtt. Hasonlóképpen, im e' következendő apróságok se osztassanak el: Egy arany pixis, aranyakat nyomó, melyet Méltóságos Gróffné Károlyiné Ő Nagysága édes Anyja M. Báró Haruckerné egy benne lévő Levéllel Bétsből nékem küldött; ismét két Numisma, második Jóseff Római Császár Ő Felsege házassága emlékezetire verettettek, edgyik arany, másik ezüst, ezeket Anhalt Berneburg fejedelem egy Levéllel ajándékba küldötte emlékezetnek okáért, mivel Curam alatt vólt kétszer is. Ismét egy fából petrificalt 's aranyba foglalt Pixis, ezt M. Báró Vétsei Jóseff ajándékozta vólt más drága kövekkel, mivel gyakran Curaltam. Ismét egy nagy vastag Nummisa ezüsből, mely 5. német' Forintosokat nyom. Nem különben Néhai Felseges Mária Therésia meg-koronáztatása emlékezetire verett ezüst pénz: úgy hasonlóképpen a' Szent István Király-Ordójának felállítása emlékezetére F. Mária Therésia Királyné által verettettek egy tallérnyi nagyságu ezüst pénz; mindezek a' Levelekkel, Irásokkal edjűtt emlékezetnek okáért, a' nagyobbik atyafinál gyermekeim között conservaltassanak, de a' nagyobbik a' gyermekeim között számadással tartozik a' több atyafiaknak valamikor kívánniak, hogy lássák azt, hogy semmi belőlök el nem idegenitődött. Mikor utólsó szükségre jutnak maradékim, akkor azután adgyák el, és azoknak árokkal edgyaránt osztozzanak.

Hogyha pedig az én gyermekeimnek idegen dolognak fog tetszeni, és reménységek ellen fog esni, hogy róllam ő reájok olly kevés marad, tudgyák meg, hogy az én szüleimről én reám semmi nem maradt, hanem ez az egy, hogy édes Szüleim a' Rhetorikájig tanítottak, és a' kegyességbe 's Isteni félelembé kívántak nevelni. Így tehát énnékem eleget adtak. Én el-hittem magammal, hogy ha az én gyermekeim is az Úr Istent félik, és igazán szeretik, tehát nagyobb kintsek marad és léssen, mintha én önekiek sok pénzt, vagy falukat hagyhatnék, úgy kinek kinek közzülök fog az Úr Isten annyit adni, a' mennyit böltsnek és szükségesnek fog látni a' meg elégedésig, és a' ki én reám gyermekségmentől fogva a' semmiből gondot viselt bőven, úgy hogy nem tsak árva atyámfiainak, hanem más szűkölködő szegényeknek is mindenkor még eddig adhattam valamit, hasonlóképpen ő róllok is kegyelmessen gondot fog viselni, a' kikre talám én általam több fog maradni semminél, ha az Úr Istén addig én töllem is szabadossan mind el-nem veszi.

9° Minthogy pedig a' nagy Familiák is el-fogynak 's egészlen is kihálnak, ha az én Ágam mind fiúi, mind Leányi ágon ki halna, tehát ebbe a' történetbe, a' magam tulajdon keresményem ez három oskolákra maradgyon; tudnillik Debreczeni, Losontzi és Rima-Szombati oskolákra, mivel tanulásimat itt kezdettem, abba gyakorlottam, az elsőbe végeztem, illy meghatározással, fele minden keresményemnek légyen a' Debreczeni Reformatum Collegiumé az én Manuscriptumimmal edjűtt, a' mellyek bekötte találtathatnak, és tétessenek a' Bibliothecaba emlékezetül, ha erre méltóknak íteltetnek; fele pedig keresményemnek légyen az említett két Oskoláké edgyaránt, ha ezekben Alumnus Deákok tartatnak; de ha Rima-Szombatba tsak valami falusi forma, vagy Vernacula oskola léssen,

melybe Syntaxison felyül Rhetorica, Logica's Theologia, vagy Hejdelbergai Catechesis nem tanittatik; így ide tsak Száz Rhénes Forint adódjon, melyet a' Rima-Szombathi Tiszt. Praedikátor az Ecclesia Curatorával edjütt a' legnagyobb szükségére fordítsák az oskolának. Jó lenne Capitalisul ki adni, és az Interesséből Examen alkalmatosságával a gyermekek számára classicus Könyveket venni és a' legjobb igyekezetű, de jó erkölcsű gyermekeknek, kiket a' Praeceptor is commendalna, Tiszteletes Praedikator Uram által ki osztogattatni, ugyan ott publice az Examenbe.

Ebbe a' történetbe tehát kivéven az én keresményemből a' száz Rhénes Forintokat, a' többinek három negyed része légyen a' Debreczeni Reformatum Collégiumé, egy negyed része pedig a' Losontzi oskoláé; ezen egy negyed rész Interesséből, ha telik, tartassék egy Alumnus a' Losontzi oskolába, a' ki szegény, de jó erkölcsű és jó igyekezetű, kit a Rector deminályon (sic!), és mások is némely részbe esmernek, adjanak Tiszteletes Predikátor Uramék és Tekéntetes Ecclesiae Curator Uram tizen-nyólc Rhénes Forintokat Esztendőnként a' kezébe, vagy a' Convictusába az Alumnusoknak ő helyette fizessenek tizen-nyóltz Rhénes-Forintokat; ha mi a' 18 forintokon felyül marad az Interestből, abból premiumnak való könyveket vegyenek, és Examenkor osztogassa ki publice Tiszteletes első Predikátor Uram a' leggjobb Speciment adott, de jó erkölcsű Iffjaknak a' könyvet, mely kinek kinek Studiumihoz való, ha ki pedig meg bizonyíthattya, hogy az én Atyámfiai közzül való: erre különös tekintettel lesznek reménylem Tiszteletes Professor, Predikátor és Tekéntetes Curator Uram. Ha a' Capitalisból valami el vész; suspendalassék addig a' Beneficium kiadása, míg lassan helyre pótolodhatik.

A' mi illeti pedig a' Debreczeni Collegiumnak jutandó három negyedrészt, ennek Interesse fordíttassék a' Professorok Sallariuma fizetésére mostani Sallariumok fizetésén felyül, és ezt a' Collegium Perceptorától magok Commissiója mellett ki vehessék: úgy is csekély lévén a' Sallariumok. Ugyan ez jussok leszen Tiszteletes Professor Uraimnak a' Deákok számára rendelt hét száz \approx 700. Rhénes, és a' magok számára hagyott három száz \approx 300. Rhénes forintok Interesséhez, hogy magok Commissiója mellett kivéven ezenn említett Ezer Rhénes-Forintok Interestét a' Collegium Perceptorától, a' Premiumot magok adgyák annak a' ki legg jobb Dissertatiót irtt, a' három Száz Forint Interestével pedig osztozzanak edgyaránt. A' most említett három negyed rész eventuale Interusurium is T. Profésor Urak között edgyaránt osztassék akár hányan legyenek, de az fenn említett Dissertationak való Studiumokat a' Togatus Deákoknak tanítsák. De ha Esztendőnként való rendes Sallariumok Tiszteletes Profésor Uraiméknak hat száz Rhénes Forintokra nevelkedik, az aprólékos és eddig szokott Sportulákon felyül, akkor azon csekély eventuale Legatumomból való Interest légyen a' Debreczeni Reformatum Collégiumé, ennek Interesse oda fordíttassék, a' hová Tiszteletes Professor és Collegium Curator Urak meg edgyező akarattal szükségesnek itélik, akár Alumnosok Tartására, akár Bibliothécará, akár a' beteg Deákok és beteg szolgáltskáknak orvosoltatására, de akár

mennyire nevelkedjen a' rendes Sallariumok, mindenkor az első Articulus szerint T. Professor Uraim a' háromszáz Forint Interessét az ott megirt mód szerént percipiállyák; ide ertem azt, hogy ha az én Atyamfiai közöttül szükölködő léssen, a' ki hozzám 's feleségemhez való atyafiságát meg-bizonyította, erre Tiszteletes Professor Uraiméktól különös gond léssen, hogy az Alumnumi vagy más ehez hasonló jótéteménybe részesüllyön; úgy is Tiszteletes Professor Uraimékat rendeltem fő Dispositoroknak ebbe a' dologba, a' mely nézi a' Premiumoknak rendelt ezer Rhénes forintokat, és az három negyed rész eventualis Successiot illeti. Hogyha pedig Tiszteletes Professor Uraimék a' Dissertationnak való Argumentumot vagy Matériát ki nem adgyák a' Deákoknak, sem meg nem olvassák, mellyet Istenfélő hűséges Tanítókról fel sem kell tenni (ha tsak ő Klmeket a betegség, Hadakozás, Pestis és ezekhez hasonlók meg nem akadályoztattyák) így azon Esztendőre eső hét ~ 7. száz Rft Interesse, Tiszteletes Professor és Collegium Curator Uraiméktól adattassék a' legg szegényebb Deákoknak vagy Exspectansoknak Alumneumul, a' következő Esztendőbe pedig fordittassék ismét Praemiumnak, és Tiszteletes Professor Uraimék vegyék hasznát a' 300. forintoknak, a' mint van sub Puncto 1°.

A' nyóltzadik szám alatt megnevezett arany Pixis pedig, és ott felírt Nummismák, a' Nemességre tartozó Levelekkel edgyütt, maradjanak Testvér Hatvani Mihály Uram fiaira, úgy a' Mester-Uttzai Szöllös Kert is pajtájával edjütt; a Kólyi Szöllő pedig mind töllem építettett Házával és Pinczével Csatári Istvánra Feleségem Testvérjétől való Ötsére, vagy ha ez mag nélkül meg halna, említett Hatvani Mihály Ötsém Uramra s fiaira maradgyanak, kik mind addig birhassák míg a' Csatarianusok azon Portión fekvő Summákat, Perre tett Költségeket és épületeknek árát le nem teszik. A' Mester Uttzai Kerti Szöllő pedig, és a' Kólyi Szöllő hozzá tartozókkal, úgy maradnak Hatvani Mihály Ötsém és Csatári István Sógor Uramra: ha az én fiaim Pál és István, vagy Leányim is Mária és Juliánna maradék nélkül meghalnak.

Hogyha pedig az Úr Istennek szabados és bőits tettzéséből, a' Debreczeni Reformatum Collegium egészen el-töröltetik, tehát ezen történetre, a' Venerabilis Tiszán innen lévő Reformata Ecclesiák, Ecclesiasticus Curatori, vagy is Tiszteletes Superintendense, Professorok és Esperestek, a' Secularis Statusból meg maradott egy vagy két Curator Urakkal közölvén a' dolgot, olly Collegiumra vagy oskolára fordítsák (jó Lelki esmérettel meg-fontolván a' dolgot) azon Legatumomat egészen, melyről az első Punctumban szóllottam, sőt azon Eventualis Successiot is, melyről közelebb a' 9^{dik} Punctumban emlékeztem, vagy is ezen Legatumomnak másuvá lelegendő által tétetését; a' hol az Úr Isten ditsőssége elő mozdítását, a' Krisztus Evangeliumi Országának terjesztését meg edgyező akarattal legg szükségesebbnek itélik; Jól tudván hogy átkozott az a' Szolga, a' ki az Úrnak dolgát tselekeszi restül, vagy tsalárdul.

Jussa léssen pedig az én Successorimnak vagy maradékimnak 's Legatariusimnak azt Tiszt. Professor Uraiméktól meg tudakozni, mint administraltatik azon csekély Fundatio? sőt kedves dolgot fog cselekedni

az én maradékimnak az a' Deák Iffju, a' ki a' Praemiumot el-fogja nyerni, ha Esztendőnként tudtára adja avagy tsak a' Litterarum Conservatornak, vagyis idősb Atyafinak az én gyermekeim között, hogy Tiszteletes Professor Uraiméktól, most ő néki adjudicaltatott a' Praemium, a' mely ennyi vagy annyi Forintokból áll.

A' Juhoknak pedig ama Fő-Pásztora az Ur Jésus Kristus maga visellyen gondot a' nyájra, melyet tulajdon vére által keresett magának, és az ő Anya Szentegyházát a' földnek utolsó határáig terjessze, az ő Szegényeinek Gyülekezetét, mint az ő Szemeinek fényét, úgy őrizze és tartsa meg. És ugyan ez az egy fő Mester a' Szent Lélek által küldgye ki szakadatlanul a' Debreczeni Reformatum Collegiumból a' Pásztorokat és Doctorokat, a' kiknek munkájok által Sok Tanítványok gyűjtessenek, sok fiak születessenek az Úr Jésus Kristusnak, szivessen kívánom.

Én pedig midőn illy gondolatokban és munkában végezem el ez fáradságos és nyomorúságos Esztendőt is; adja az én Fő Mesterem az Úr Jésus Kristus, kinek gyermekségemtől fogva engedelmes Tanítványa kívántam lenni, ez az én edgyetlen egy Meg-váltom 's Idvezítőm, kinek érdeméhez egyedül folyamodom 's bizom, hogy ő nálla és ő általa kegyelmet és irgalmasságot talállyak ama naponn az én Istenemnél és Atyámnál, hogy midőn a testi halál által nem sokára újj életre tétetem által, derüllyön fel énnékem a' Jésus Szent Vérében való Hitnek általa, ama bóldog újj Esztendő az egekben az ő Szent Attyának országában: holott ő néki az Attyával és Szent-Lélekkel vég nélkül mind Lelkimmel, mind testemmel szolgálhassak a' Szent Angyalokkal, és az én kedves gyermekeimmel edjűtt, kiket már magam előtt el-eresztettem, és kik az Úrnál vagynak, sőt minden megdītsőült Szentekkel edjűtt, mind örökké Ámen. Igy irtam és így rendeltem Debreczenbe 31^a Decembr. Anno 1780. Hatvani István mk L. S.

A' Kilenczedik Punctumhoz ezt hozzá tészem: Mivel az Asszonyi állat, ha az ő Férje el-aluszik, szabadcs hogy el-mennyen Férjhez a' kihez akarja; tehát ebbe a' történetbe, hogy ha más férjhez megyen, azon naptól fogva semmi Jóságom kezébe nem maradhat: hanem a fiaim és Leányim vegyék által minden Jóságom mind Debreczenbe, mind Monostor-Pályiba 's Kólyon is, tudniklik a' Debreczeni 's Pályi Házaimat, a' Kólyit is én csináltattam Pinczéstől. A' Csatári Szőlő egészben és Kólyinak is fele Attyáról való a' Feleségemnek (mert ennek felét Csatári János Uramtól én meg vettem: nem különben a' Hatvan Uttzai Szőlő is nagy Annjáról való, úgy a' más fél malom is Atyai jussa. A' Péterfiai el-adott Ház árából a' mi meg maradt, azt én pótoltam Ezer Rhénes forintokra; ez ki van adva Contractusra, de ez is mind el-ment volna, ha én nem takargattam volna. Mi fog maradni Contractusokon töllem ki adott pénz? ezt a' Levelem és Jedzéseim meg mutattyák: mi marad ismét kész pénzü? az is felvayon papirosra jegyezve és az Iskatulába téve, most közelebb 20° Augusti jedzettem fel, maga legg jobban tudgya, de gyermekei is tudgyák, hogy azok az én keresményim; a' ki adott, ezer forintyának Interestét is oda fordította ebbe az Esztendőbe is, a' hová magának tetszett, ambar most 4. Esztendő alatt a' Malmokra és ott

lévő béres Házakra, többet költöttem 200. Forintoknál, meg lehet látni a' Jedzéseimet; a Mester-Uttzai Szöllő is az enyim, mint a' mellyet nagy részént magam építettem, rakattam, 's sok fáradságimért adták. Külömben mind a' meg maradt özvegyet, ha az a reámaradt Jóságot el idegeníteni kezdi, mind a' Férjhez mentet a' Hazánk Törvényei bőltsen meg határozták és környülrták, mely szerént a' gyermekek Szüleik eránt élhetnek: mert allaturája a' Feleségemnek a' ruháján és ágy némünn kívül semmi sem vólt, Szülei halála után pedig, mi maradt reája, a' Transactio Bátyya Csatári János Uram és Csatári Mária között megmutatya. Signatum Debreczini d. 25^a Augusti 1782. Per me Stephanum Hatvani mpr. L. S.

a. w. Epigramma in Effigiem propriam. Cui juxta ponitur Mensa, in hac jacet Crux Christi, hujus medio impositus cernitur Calix Sangvine Christi plenus, in extremo autem Crucis videtur Cranium humanum, cui imposita S. Biblia, manibus tenet ipsa effigies. Horum Symbolorum explicatio haec est:

Corpus et ossa scio, Mors vis tua dira resolut
 Quae modo sunt junctim, cespitis umbra teget.
 Numinis hanc poenam meruit foedissima labes
 Haec mentem pariter polluit ipsa meam
 Poenitet ex animo Scelerum DEVS oro trementi
 Da Veniam misero, linquaue, corque petit.
 At tuus in Crucem diffusus Sangvis Jesu
 Eluat oh sordes, quas habet iste reus.
 Respice quem fracto pascebas Corpore Vivum
 Et Calicem plenum soepe cruore dabas
 Tu Mediator enim es unicus, Tu Victima Mundi.
 Flecte Patrem precibus, mens animusque rogat.
 Cum meus ergo Cinis sparsim volitabit in Auras
 Ultima tunc menti, jungat utraque dies.
 Tunc quem nulla potest Chironis reddere dextra
 Credo dabit vivum Mors Tua Christe sola
 Hanc spem me docuit Christi Sanctissima Coena
 Vox simul: ut tradunt Biblia Sacra Dei.

A' Testamentom 5^k Articulussára ezt jegyzem meg: mivel a' Csatári János Uram halála után adósságiért a' Malombeli fele része exequáltatott, az adóssokat az Ekklésia adósságán kívül én fizettem ki, és a középső Malmot, mely le rogyott vólt az executio előtt; én tsináltattam ujonnan, 's az előtt is sokat költöttem reájok, de a' mellyeket soha sem bonificalt Csatári Uram, így a Malmoknak fele az enyim, mellyet pénzen vettem; kinek mit fizettem meglátszik az Exequens Bírónak Relatoriájából, de dato 22^a Martý 1783. mellyet a' Protocolumból kivettem, és a Creditorok Quietantiája reá vagyón írva, a' három Malmoknak fele része a feleségemé, mely édes Attyáról maradt reá, feléért pedig én tettem le a' Convictiva Summát a' Creditoroknak. A Debreczeni Ecclésia részére Senátor Mihályházy János Uram akarta exequálni a'

Csatári János Uram adósságáért valamely részit a' Malmoknak, legalább a Malmokra akarta investálni, de én Prókátoromat oda küldvén Sáróy István Uramat Contradicáltam, és soha e' mái napig az Ecclesiát ususába nem eresztetem, és ezt azólta soha senki nem tentálta, sem elő nem hozta, sem rólla szót nem tett, mivel a Malmokra tett köcsségekért még életében Csatári János Uramat Törvénybe citáltam vólt, de soha tett kölcségeimet sem maga, sem felesége ki nem fizették nékem, az 21^a Marty 1783^k Esztendőbeli lett Executio után is, a középső le-rogyott Malmot egészen én állítottam fel ujjonnan, a' Molnár Házát is a mult Esztendőbe ujjonnan építettem egészen. Signatum Debreczini die 25^a Juny 1786. Per Stephanum Hatvani mpr.

A' második Articulush végéhez ezt tészem: A' gyermekeim az Annyokat semmi módon arra nem kényszeríthetik, hogy hóltom után vagy a kész pénzt, vagy a Contractusokat ossza fel közöttök, mert mindezeket is az ő gondviselésére hagytam haláláig, ekkor marad ő reájok s nem elébb; mindazáltal csendessen meg-tudhattyák az Annyoktól, mi maradt kész pénzül a' kezénél, és ez az Iskatulába bézárt papiross-jegyzésbe, magam kezével felvan írva, a Contractusok is a' kiadott pénzről, mind az elzalogosított Jóságokra, mind Interesse, egy tsomóba vagynak kötve, de a Jegyző könyvembe is felvagynak írva. Ezeket írtam 's rendeltem mint Codicillust, a' fellyebb die 31^a Decembr 1780 és die 25^a Augusti 1782 már feltett Testamentumomhoz, midőnn a' Felsőes Király Parantsolattyából az oskolák dolgába Bétsbe kellett mennem, hozzá adtam és tettem. Signatum Debreczini d. 5^a Novembr 1784. Per Stephanum Hatvani mpr. L. S.

Hatvani Pál tartozik a' Monostor-Pályi Ház árát 210. idest kétszáz tiz Forintokat, mellyeken Drávetzky Miklós Uramtól zálogba vettem a Teleket, a' tesvérjeinek kinek kinek rátáját belőlle idejébe osztálykor ki fizetni. d. 8^a Novembr Debreczenbe 1786. Hatvani István mk.

Apert. et Publicat. in Senat 20^a Novembris 1786. in praesentia Domini Francisci Szőke, Electae Communitatis Jurati, qua per Titt. Dnam Viduam pro Exauditione Testamentariae hujus Dispositionis Specialiter requisiti. Signat. A^o die ut prius. Per Jur. V. Notar. G. Komáromy mpr.

Collatum cum Suo Originali in Archivum Cittis reposito, eidemque conforme repert. Debr. 28^a Novembris 1786.

Per Jur V. Notar.
Georg Komáromy.

A kép, a melyre itt az epigramma hivatkozik, a sors szeszélyes jóvoltából máig megvan, s talán mindjárt a végrendelező halála után a debreczeni kollégium birtokába jutott s ma annak nagy tanácstermében, abban a díszes galériában látható, melyben a magyar protestáns egyház egyházi és világi nagyjainak: fejedelmeknek és államférfiaknak, püspököknek és főgondnokoknak, kitűnő tanároknak és jótévőknek arcképe tekint ránk a falakról. Mintegy 83 cm. széles és 110 cm. hosszú alapon, életnagyságban ábrázolja Hatvanit, a mint parókásan, fekete orvosi talárban dolgozószobája asztalánál áll és figyelve ránk tekint.

Az asztalon egy feszületnélküli, lapos fakereszt, ezen egy barokk-serleg, mellette emberi koponya, melyekre a tudós professzor balkeze áldó mozdulatával mutat, míg a jobbájában levő Biblia Sacrát a koponyán nyugtatja. A kép felső háttérét nehéz, sötétzöld függöny takarja, míg szét-húzott szárnyai közt egy könyvespolczra esik tekintetünk, lent pedig, az asztalhoz támasztva, középtűt, Hatvani nemesi czimere tűnik elénk.¹ A kissé élesen rajzolt, sötét tónusú kép élete virágjában, 36 éves korában (1755) ábrázolja Hatvanit; a ki már ekkor hatéves tanár, elismert nevű tudós és messze földön keresett orvos hírében áll. Minden bizonynyal kartársai példájára, meg az önbecsérzet tiszteletreméltó gondolatában határozhatta el magát, hogy képmását megörökíti, ő, a ki szerény családjában elsőnek emelkedik ki a »porból és ganéjból«, mint végrendelete elején oly megkapó realitással hangsúlyozza. Bár testamentumában e képről külön nem rendelkezik, (lehet, hogy már előbb a kollégiumnak ígérhette) de hogy mily meleg érdekléssel tekintett rá még élete alkonyán is, mutatják azok az ihletett distichonok, melyekben egész mellverő hittel s bölcselő lélekkel magyaráztatja a képén ábrázolt symbolumok kapcsán a bibliai bűn miatt ránk szállt emberi nyomorúságokat és végességünket, (jele a koponya) melyet csak a Krisztus keresztfán kiontott vére (a kereszt jelében) moshat le rólunk és a könyörgőről. Ezért esedezik Hozzá szinte a középkori hymnusok sajátos hevével, hogy engesztelje meg mint »egyedüli közbenjáró« s »e világ váltságáldozata« az Atyát az ő számára is, a mikor majd az utolsó napon »a légürben szerte röpdőső pora lelkével egyesül«. Legalább erre a reménységre oktatta őt — mondja — Krisztus szent vacsorája (a pohárban), egyszersmind az ige, a mint azt az Isten »szent bibliája« hirdeti. — E jelvények tehát eddigi természetesenek tetsző, de téves magyarázatainkkal szemben (L. Heinrich: *Faust*-jának 248. l.) Hatvaninak tisztán hitbéli felfogására utalnak, míg tudós voltának hármassal: theologus, bölcsész és orvosi körét inkább a kép háttérében levő könyvek jelzik, melyeknek szerzői sorban: Josephus (Flavius), Justinus Martyr és Irenaeus, ókori írók és bölcselők; Hippokrates és Aristoteles meg az ó-görög orvosi és természettudományokat képviselik.

És mégis ez epigrammákban kifejezett forró hitvallás ellenére mi is azt hisszük, hogy a híres professzornál megfordult patienssek s a jövőmenő diákság naiv képzelete előtt ez a *halálfejes kép* is oka lehetett azoknak az ördögös mende-mondáknak, melyek már Hatvani életében megindultak, halála után pedig lassanként a »magyar Faust«-tá avatták minden különösebb ok és alap nélkül. Hiszen, ha szabad egyéni reminiscenciákra hivatkozunk, ma is élénken él e sorok írójának lelkében, hogy mint körösi kis diák társaival együtt minő szent borzalommal nézett az iskola múzeumában őrzött emberi csontvázra, vagy tán még inkább egykori öreg tanárára, a ki előadása alatt-után minden rettegés nélkül tudott bánni

¹ E több tekintetben figyelemreméltó arckép tüzetes leírásába itt nem bocsátkozhatunk; ezt majd másutt más alakban ejtjük meg. Külömben két igénytelen reproductiója révén (Vasárnapi Ujság 1871. 6. szám és a debreczeni reform. kollégium millenáris értesítőjében.) úgysem egészen ismeretlen.

e zörgő csontreliquiákkal. Bizony hajlandók lettek volna őt is holmi boszorkánysággal megvádolni, ha ez ellen különben túlonúl igénytelen egyénisége nem tiltakozik. Mindehhez vegyük hozzá a XVIII. századbéli Debreczennek és kollégiumának kisszerű viszonyait: sok, ma már alig érthető dolog természetesnek és világosnak fog feltűnni előttünk. Csak képzeljünk például egy Hatvani korabeli fizikai előadást a régi főiskola szűkes, alacsony és homályos termeiben, melyekben 50—60 főnyi különféle korú és rendű szilaj ifjúság szorong. Az előadások egy része, a mint még Csokonai, Kölcsey, sőt Arany idejében, télen is a kora reggeli órákra esik. A terem sötét, jobbra-balra álmos diákok bóbiskolnak, mert a magukkal vitt vékony faggyú-gyertya, melyet saját levébe ütve raknak szét a padokon, felette gyér világosságot szór közzéjük. S most e kísérteties félhomályban — belép a tanár... »A suhógó fekete öltöny, halkkal seper végig a földön,« s miként szokása, megint a természet titkairól kezd lassan prelegálni. Majd műszereihez nyúl: egyszerre minden szem oda tapad. Valóban, ilyen csodás instrumentumokat még nem látott az öreg kollégium. És sorban előkerülnek az esetlen baro- és thermometerek, a magdeburgi mester híres félgömbjei, alig nagyobbak mint az öklöm, de ha a Reverendissime — a mint mutatja is — a levegőt kikergeti belőlük, 8—10 markos legény se bírja szétválasztani őket. Aztán jönnek a különféle kisebb-nagyobb prismák, henger- és kúp-alakú tükrök, a melyek vagy a belenéző arcát torzítják el ördögi módon, vagy az alájuk tett ákombákomokat varázsolják pompás emberi alakokká. Ám mindez hagyján, de a mikor végre működni kezd a hirhedt »machina electrica«: még a légyzugás is meghallik a népes teremben. Pedig ugyan igénytelen alkotmány, alig 3—4 suknyi az egész, de mikor üvegtányérja forogni kezd: pattog, szikrát hány maga körül s »ha hozzá érsz, megüt a menykő.«¹ Nem, ez már valami megfoghatatlan, nem emberi, hanem magikus mesterség. Csoda-e hát, ha e naiv és erős képzeletű diákság Hatvani kísérleteit egyre rendkívüliebbeknek érzi és látja; hiszen odahaza is folyton kormos edényei között kotyvaszt a professzor, esténként meg a csillagokat vizsgálja, s még képmása alá, a kereszt mellé is halálfejet festet. S ez apró mende-mondák egyre színesednek, nemsokára már kint, a nádas tetejű polgárházakban is suttognak róla, de nem »a lenézett civisek megrézfálására«, hiszen ösmerik őket is a csodadoktort, naponkint hallanak híres gyógyításairól... Tudják, mennyire keresi szegény-gazdag,

¹ Az itt felsorolt fizikai eszközök korántsem légből kapottak, hanem mint Hatvaniról maradt taneszközök, ma is megvannak a ref. főgimnázium természettani múzeumában. Az a híres »machina electrica« azonban, melyet H. 1776 májusában Gaffur Péter és Béza dr. olasz kereskedőktől vásárolt 100 rhénes forintért, jóval igénytelenebb az Aranytól leírtánál. Két részből áll: egy üvegorongot övező mágneses ívből, mely apró asztalával együtt se nagyobb egy méternél, s egy kisebb, villa-alakú conductorból. Azonban ismervén Arany mindig valami reálishoz tapadó képzeletét, mely akarva sem nagyít alaptalanul, azt kell hinnünk, hogy itt alighanem egy más e nemű gépre gondolt. Valóban, a kollégium épen az ő diáksága ideje táján (1831) jutott »egy nagy electromi machinához, mely egy öl hosszú és félöl széles padon álló, 4 láb tartja, hozzá tartozó készülékkel,« a mint Sárvári prof. leírja. Erre ráillik a »nagy bálvány« kifejezés is. Sajnos, hogy ez ma már nincs a főiskola birtokában.

a minap is egy külföldi fejedelem állott kúrája alatt két egész álló hétig. — Ilyen környezetben és hatások alatt vajjon mi állhatta útját, hogy önállóan is kerekedjenek bizonyos Hatvani-mondák, mikor a deák- és polgári elem akkor (s még igen soká) valami, ma alig érthető meleg, patriarchális viszonyban élt egymás mellett. A diák a »civis honestus«-nak, mint a korabeli írás nevezi őket, nemcsak szívesen látott lakója, családi ünnepein mesélő és borozgató társa, hanem mint jól szervezett »tüzoltósereg« vagyoni jólétének is soká egyetlen sőt hősi védelmezője volt. Mennyi megkapó, kedves jelenetnek, adomának, deáki történetnek lett mindez melegágya, melynek hervadó virágaiból még Jókai is sietett összeszedni egy marékravalót.

De visszatérve: az eredeti Hatvani-mondák nyomozása vagy pláne összeállításja természetesen ma már felette nehéz, csaknem lehetetlen, de hogy támadt és élt jelentékeny anyag itt a helyi talajon is, azt Révész és Szilágyi föltevésén kívül bizonyítja Hatvaninak a nép ajkán ma is élő emléke. »Hatvani professzor mágyikás ember volt«, mondogatják máig az öregebb civisek s szavaik hitelül apáik elbeszélésére hivatkoznak; a minthogy a Kazinczi Sámuel-féle constructio is jórészt azért támadt, hogy egy meglevő babonás hiedelmet gúnyoljon, de a mig gúnyol, itt-ott maga is népi elemeket csillogtat. Arany pedig, a kinek epikai hitéletben nem lehet kételkednünk, határozottan jelzi, hogy »népmonda után« dolgozott.

PAP KÁROLY.

SZENTMIKLÓSSY ALAJOS LEVELEI.

(Második és befejező közlemény.)

VI. Levelek Toldy Ferenczhez.

Toldy előbb levéllel kereste fel Szentmiklóssyt, majd egy verset intézett hozzá. (*Szent-Miklóssyhoz*. Hebe 1823, 192. l.) Szentmiklóssyt, nem lévén vezérszerepet játszó író, Toldy figyelme kellemesen lepte meg, és sietett a fiatal író barátságába fogadni. Szentmiklóssy alábbi levelei a M. Tud. Akadémiában őriztetnek. (M. Irod. 4°. 113. sz.)

1.

Schedel Ferencz Józsefnek szíves viszont-idevzetletét

Primóczi Szent Miklóssy Alojz.

A' milly véletlenül olly gyönyörrel leptek meg kedves soraid. Egy szent hévre gyult, szép, tiszta érzésű lélek festi magát azokban, mely ellenállhatatlanul bájol vissza ama' múló boldogabb korbá, melyben én is úgy érzettem, úgy égttem, úgy hevültem, mint Te most. Fogadd el ölelésemet a' távolból! Kétszeresen örvendek ismeretségednek, résszerint, mert rajtad *kenetet* látok; résszerint, mert izléseinknek egyezése rokon érzést hagy sejtennem. Verseim közül Neked Khloe' Ajaka tetszik leginkább, megvallom, hogy az nekem is legkedvesebb darabom minden

dolgozásaim között. Egy ifjú kebel' első fakadozásainak virága. Berzsenyi mindjárt akkor megjövendőlte, hogy soha annál érdekesebb dalt zengeni nem fogok, 's a' Koszorús Költőnek igaza volt. Gróf Mailáth János némely más verseimmel együtt németre fordította. 'S minthogy Anthologiájának megjelenéséhez nem egyhamar lehet reményünk, ide írom a' szerencsés fordítást némünemü mulatásodra:

[Itt következik Majláth *Chloes Lippen* cz. fordítása, mely megjelent a *Magyarische Gedichte* (1825) 225—6. lapjain.]

Élj szerencsésen! Leveleidet mindenkor örömmel veendem. Légy állhatatos hazafiúi dicséretes igyekezetedben. A' szép' Géniusza vezérelje minden lépteidet. Öllelek!

Erdő-Tartsán. Aug. 12-kén 822.

* * *

E levél után következnek az 1822 nov. 2-i és 26-i levelek, melyek Toldy néhány érdektelen verselményére vonatkoznak. Csak a második levél következő megjegyzése bir érdekel:

»A' mi Szépemhez irt dalomat illeti, az azon Szellemben vagyon adva, mellyben Lessing szerete költeni. 'S én örömemet találok abban, ha dolgozásaimba többféle tónt hozhatok-be, hogy az egészből az egyformaság' monotoniáját kizárjam, jól tudván azt, hogy a' szépség a' sokfélének öszvehangzó egységében áll. — Verseim kiadásával nem akarok hirtelenkedni, követvén e' részben is a' Nagy Mester intését: ut nonum prematur in annum.«

2.

Kedves Barátom!

A' milly örömmel vevém szíves új évi szerencsekivánásodat, olly hévvel viszonzom azt. Engedje az ég, hogy élted, mellyet a' hazának szentelni kívánsz, örökké a' szép', 's jó' Géniuszától vezéreltessék. Légy boldog, hogy művelhess, 's ha a' szerencse üldözni kezd, ne engedd magadat leverni csapásai által, hogy példád által a' gyengék erősödjének.

Verseghy' elhunytát sajnos érzéssel értettem meg, mert jóllehet a' mi izléseink, 's érzelmeink igen különböztek egymástól, 's többnyire ellenkező poláris pontokat követtek, én őtet mégis mint vasszorgalmú munkás Tagját a' Nemzetnek igen becsültem. Hogy hibás principiumai mellett való makacs megátalkodottsága nyelvünk' menetelét el nem akaszthatta, 's nem is hátráltathatta, örömünkre a' mindennapi tapasztalás, 's az újabb idők legszebb jelenetjéi Auróra, és Hébe eléggé bizonyítják. Béke hamvainak!

A' mi közlött költeményedet illeti, az igen szép magában, 's valóban nem kis kellemmel bir, de megengedj, czímjének tellyességgel meg nem felel. Egy jól elkészült Heroidenek fő tulajdona az: hogy az illető személyek' caractereit, 's kölcsönös viszonyait egymás eránt a' felfogott szív- 's elmeállapothoz képest híven, 's a' legérdeklőbb vonásokkal fesse, 's terjessze elő; ehhez képest örömeztöbb választja az az elegiának lágyan olvasható hangját, a' lyra' magas csapongásainál. Ezeken felül megkivántatik még az is, hogy évkorának Szellemétől mintegy áltlehelve

légyen. Hogy ezen kéreményeknek verszettedben egyike sincs kielégítve magad is könnyen beláthatod. Ennél fogva ohajtánám, hogy czímjét egyszerűsítvén, azt Heroidenek ne neveznéd. Mint lyrai darab gyönyörrel fog minden hozzá értőtől olvastatni. Még némely észrevételeket a' vers: alkat, 's szószerkesztetés éránt: Az első sorban hiba van a' metrum ellen, 's hol a' hosszabb időszűnet miatt megnyujtott szótagnak kellene állani, rövid áll, de a' mellyen könnyű segíteni, ha »*megunt*« helyett »*meg-íná*« tétetik. Az utolsó versszakaszban hibás ezen sor: »*Majd a' midőn a' csendű vidék elint.*« Lehetne ugyan így »*Majd hogy ha a' mély csendű vidék elint.*« De minthogy már feljebb a' táj említetik, nehogy ugyan azon képzetnek többszöri előfordulta egy olly kised költeményben az ideákban való bővség' híjánosságát elárulni látszassék, jobbnak vélném ha a' csendes vidék, a' csend gyénjével vagy istenével cseréltetnék-fel. Miként Schiller teve a' Resignatióban

Der stille Gott, o weinet meine Brüder,
Der stille Gott taucht meine Fackel nieder
Und die Erscheinung flieht.

Több észrevételeim elő nem fordulnak. Éljj szerencsésen! 's szeress!
Erdő Tartsán Dec. 24-kén 822.

ölelő barátod
Sz. Miklóssy.

* * *

Ismét elhagyunk két rövid levelet 1824 márcz. 12-éről és aug. 19-éről. Az elsőben megköszöni Toldynak, hogy megküldte neki *Haramiáit*, a másodikban közli vele, hogy atyja 1824 júl. 29-én meghalt.

A 3. számú levél Szentmiklóssy életrajzának legfontosabb forrása. Toldy *Handbuchja* számára írta. A levélben említett verses mesék nincsenek a levél mellett és a Koszorú sem hozott ilyeneket Szentmiklóssytól.

3.

Erdő Tartsán Nov. 4-kén 826.

Kedves Barátom!

Biographiai datumokat kívánsz tőlem, ámbátor kevésbé vagyok hiú, mintsem hogy magamat festésre méltónak higyjem, baráti ohajtásodat mindazáltal tellyesítés nélkül hagyni nem akarom.

Én a' Sajó' partján születtem Gömör Vgyének Királyi nevezetű Helységében 1793-dik eszt. October 12-dikén. Az atyám László Cs. Kir. Tanácsnok volt, az anyám született Szlavniczai Sándor Krisztina Néhai Sándor Pál' szinte Kir. Tanácsos' leánya Brúnóczról Nyitra Vgyéből. Gyermekek éveimben, a' kik ismerték, azt vallják, hogy csupa tűz, 's elevenség voltam; de hogy pajkos dévaj tetteimért gyakran lakolnom kellett, arra magam is emlékezem. Kisebb oskoláimat Rosnyón, Pesten; a' Humaniorákat Nagyszombatban, Gyöngyösön; a' philosophicus cursust a' Váczi Püspöki, a' juridicust pedig az Egri Érseki Lyceumokban végezém. A' magyar literatúra kedvelése, 's a' poézishoz vonzódás még Nagyszombatban szálla-meg. Eleinte holmi apró verseket késziték Faludi, 's

Ányos' manierjaiban majd egy több ívre terjedő Románt irék prózában illy cím alatt: Az állhatatos Szeretet' Jutalma, de melyet később Kazinczy tanácsára a' tűzbe vetettem, hasonló sors érte a' többi említett verseimet is. Az igazi literátori pálya, ha ugyan annak nevezhetem, mert én különben mindég csak diletans voltam, és az is maradok, tulajdonképen Egerben nyílt-meg nekem, midőn ott a Törvényt hallgattam. Levelezés által ismeretséget szöve Kazinczyval, ez szokott hazafiúi készséggel nyujtá azonnal vezérkarját felém, 's mindeneket elkövette, hogy mellyemben az ébredő szikrát lobogásba hozhassa. Neki köszönhetem nagyobb részént azon szerencsém is, hogy a' Haza jelesebb Tudósaival megismerkedvén, őket már akkor barátim koszorújában tisztelhetém. A' hadi szerencse' változó kénye több fogságba esett Francia katona Tiszteket vete Egerbe kik közül némellyekkel egy szálláson lévén, hogy az akkori nagy történetekről velők szóllanom, 's szenvedett viszontagságaikra nézve kíváncsiságotat kielégítenem lehessen, egészen a' francia nyelv tanulásának feküdvén, 's attól fogva szüntelen francia classicusokat olvasgaték, mellyeket a' Megyebeli gazdag Könyvtárban könnyű vala feltalálnom. A' francia stylus elegantiája különös bájjal hatott reám, melly környüállásnak hogy későbbi írásmódomra nem kis befolyása volt, azt Szemere barátom megjegyzéseiből húztam ki. — Ekkor akadtam Sallustiusnak Baranyai Decsy János által készült 's 1596-dikban Szébenben kiadott, 's mindaddig az egész nemzet előtt ismeretlen magyar fordítására, 's azzal hála- 's tiszteleti adóm' lefizetéséül Kazinczynak, mint azon koszorús Római Történetíró újabb fordítójának kedveskedém. (Erdélyi Muzeum. III. Füzet. 176. lap.) — Azon időben az Egri tanuló ifjuság a' nevendék papságnak is ide értésével résszerint Ivánszky Antal' a' Magyar Nyelv', 's Literatúra' Tanítójának hazafiúi serkentései, résszerint az én csekély példám által is gyulasztva különös hévvel kezdé buzogni a' magyar literatúra' virágzatjáért, melly szép tüzet hogy annyival inkább éleszthesse B. Szepessy Ignátz akkoron Egri kanonok, most Erdélyi Püspök Ö Excellentiája a' tanuló ifjuság számára egy magyar olvasó boltot akara felállítani, de melly dicséretes hazafiúi szándékában az akkori Érsek B. Fischer István Ö Ext.-ja által azon oknál fogva, hogy azt legfelsőbb engedelem nélkül eszközölni nem lehetne, megakadályoztatott. A' tisztelt nagylelkü Méltóságról Dacia' újabb fényéről lehetetlen elhallgatnom nemes characterének még azon gyönyörű vonását, hogy midőn oskolai pályám' végeztével tőle búcsúznám, önként, 's meglepőleg ajánlotta, hogy vele levelezést folytassak; újabb csalhatatlan jele annak, hogy a' való nagyságnak elválhatatlan társa az alázat, 's szelid leereszkedés. — Törvényes praxison Szent Miklóssy József Bátyám-nál Gömör Vgye akkori Fő Jegyzőjénél voltam, 's ez az ideálok aranyvilágában élő ifjat a' való életbe kezdé beavatni. Ugyan akkor t. i. 1815-dik eszt.-ben Néhai Klobusiczky József Borsod Vgye Fő Ispánja Ö Excellentiája nem annyira személyem, mint inkább nemességem eránt viseltető figyelemből azon tisztelt megye' Táblalibrájává nevezett ki. Ezek után a' Királyi Törvényes Táblához Jegyzőül felesküdvén, Néhai Vay József septemvir vón maga mellé, 's ezen nagy férjfiúnak nem kis

dicsőségére válik, hogy tapasztalásainak, 's ismereteinek gazdag kincseit nem zárá fősvényen magába, hanem azokat mindenkivel, 's különösen az ifjakkal örömost közlötte. Elfelejtethetlen marad előttem, a' mit az atyámnak monda, midőn először nékie bemutatott: »Tartozunk nevelni ifjainkat, mind azért, hogy legyenek kikben holtunk után is éljünk, mind pedig azért, hogy legyenek, kik gyermekeinket nevelhessék; az ifjainknak adott nevelés unokáink számára elocált capitalis.« — A' prókatori censurát szerencsésen kiállván a' törvénytudomány eránt viseltető különös vonzataból, mellyet Georch Illyés' Honnyi Törvényének a' Tudományos Gyűjtemény' 1822-, 5-dik, 's 1823-diki szinte 5 kötetjeiben megjelent Recensiojából is kivenned lehetett, eleinte Tabularis Prókátor kívánék lenni, 's e' végre a' hires Stettner akkor Királyi Fiscalis, most a' Kir. Ügyek Al-Igazgatója már fel is fogada magához Adjunctusul, de később szándékomat megváltoztatván, Nógrádban kezdém-el polgári pályafutásomat, 's Koronpai Gróf Brunsvik József Ország Birája, 's Fő Ispán Ur Ö Extja által 1817-dikben Honorarius Notáriussá, 1818-dikban Táblabíróvá, 's 1819-dikben actualis Második Al-Jegyzővé nevezetvén, ezen tisztemet jelenvalólag is egész gyönyörűséggel folytatom. Dicsekedhetem tisztelt Fő Kormányozóm' különös kegyelmével, 's pártfogásával, 's úgy hiszem a' Megyebeli Rendek sincsennek idegen érzéssel erántam. — 1824-dikben Julius 29-dikén az atyámat vesztém el, 's ez nagy változást tett életem rendjében, mert ki elébb a' mezei gazdaságot soha sem folytattam, 's abba magamat nem is elegyítém, azolta mindezekről magam gondoskodni kénytelenitetem. Következő esztendőben ismét az anyám hunyt-el, a' mi tetézte gyászomat, keserűségemet. — Tiszti foglalatosságaim, nemzetségem' több rendbeli ügye, állapotjainak elintézései, 's csekély mezei gazdaságom' szorgalmatos folytatása noha állandó munkásságban tartanak ugyan, de egyszersmind kevés időt engednek, hogy a' Múzsáknak áldozhassam. A' hazának, nemzetségemnek, 's a' barátságának vannak most szentelve minden napjaim. Volt olly idő, hogy a' szerelem' kis istene is kezdé nyughatatlanítani keblemet, a' minthogy *A' Kedves Táj, a' Titok kinyilatkozása, 's Lejt bája* való érzéseket, 's situációkat festenek; de most már az ifjúi érzélgést férjfiúi eszmélet váltá fel. Szenvedelmeimben változó kényem mit fog szólni, azt csak a' jövendő határozhatja meg. — Ez idén minden elfoglaltságom mellett a' meseköltés erre ismét megindult bennem: 's nevezetes számmal szaporitám apologjaimat. Némelyeket közülök próbálék Knittel versekbe önteni, hogy ezáltal is uj rést nyissak a' literatúra' mezején. Ide rekesztve közlöm azokat Veled olly végből, hogy a' Szép-Literatúraí ajándékban, melly legtöbbektől olvastatik, közre eressed. Meg lehet, hogy olly követóm akad, ki szerencsésebb próbatételeivel literatúrának ezen hijányát is be fogja tölteni. — Élj szerencsésen. A' közelgető Orsz. vásárra szándékom vagyon Pestre bemenni, 's akkor reméllem ölelni foglak

hív barátod

SzMiklóssy Aloyz.

U. I. Igyekezni fogok, hogy Munkádra minél több előfizetőket, vagy subscribenseket gyűjthessek.

4.

Erdő Tartsán Febr. 21-kén 828.

Kedves Barátom!

Hogy a' TudGyűjt. Redactióját Vörsmarty vette-által igen örvendek. Thaisz alatt az, de legkivált a' Szép Literatúrai Ajándék olvashatatlan volt, 's ez okozta, hogy néhány év óta nem tartottam. — A' Koszorúban kedves darabok leptek meg. Kisfaludy' vig játékában valóságos Moliéri kellem lebeg, 's némelly fordulatiban még tónja is szerencsésen vagyon felfogva. Bajza' költéseit szelíd lágy érzés 's édes folyamat teszik kedvesekké. Ő poézisunknak sokat ígér; Múzája egy gyönyörű ártatlan leányka szépségének legkecsesebb fejlődő bimbójában. Csaba gazdag erőtellyet hágy sejteni. Ki az? Nem Vörösmarty rejtetik e ezen álnév alatt? A' többi darabokról hallgatok, nehogy azon gondolatra jó (sic), mintha a' recensensi hangot akarnám tőled eltanulni. Te e' részben valóban Mester vagy, 's a' haza nem kis hálával tartozik Neked, hogy az Auróra igaz becsének ismeretére vezetted.

Dolgozataimmal tedd azt, a' mit legjobbnak fogsz ítélni. Teslér' dala nem fogna illeni az Aurórába, melly csak egészen kielégítő darabokat fogadhat el; mert bár mi szép is az magában, de sokat veszti interesszéből az előtt, ki tőlem a' kedves tájt nem olvasta. Figyelmeztetésül erre állhat a' Koszorúban, a' mi ennek különben is czéljai közé tartozik.

Köszöntsd vissza Kisfaludyt nevemben, ide rekesztve küldök általad némelly apróságokat almanachja számára. Egyszerű mezei virágok azok, mellyek csak színvegyíték, 's árnyalat végett vétethetnek-fel pompás floráriumba.

Vörösmartynak már küldék némelly gúnyos szeszben irt darabokat Szerényi név alatt, az ide zártakat szinte add-által neki baráti idvezletem' jelentésével, hogy a' több közül könnyebben választhasson.

Nagy' képét, ezen előttem igen becses hazafiai ajándékot személyesen akarom Tőled elhozni, ha Pestre menendek, hogy általa avattassam rég ohajtott ismeretségedbe. Addig is élj boldogul, 's szeress!

hív barátod
Szent Miklóssy Aloyz.

U. I. A' tulsó lapon még egy dalt küldök Himfy' manirjában azt is ha akarod oda adhatod az Aurórába, de Szerényi név alatt.

* * *

Teslér Lászlónak itt emlegetett verse sem az Aurórában, sem a Koszorúban nem jelent meg. Az 1829-es Auróra Szentmiklóssy két versét hozta (*A fürdő lányka*, *A lúd és a tyúk*), a Koszorú meg sok epigrammáját. A levélhez csatolva van *A szerelem kora* cz. verse, mely sem az Aurórában, sem másutt nem jelent meg.

A Bajzával való összeütközés miatt megszakadt Toldy és Szentmiklóssy bizalmas levelezése. De úgy látszik, azért volt közöttük valami érintkezés, mert Toldy értesülve van Szentmiklóssy későbbi sorsáról is. Szentmiklóssy halála után Toldy ki akarta adni a költő összegyűjtött

munkáit. Ez ugyan nem sikerült neki, de Toldy hagyatékából jutott a M. Tud. Akadémiába Szentmiklóssy kéziratának legnagyobb gyűjteménye. (M. Irod. 4° 23. sz.)

VII. Levelek feleségéhez.

Szentmiklóssy 1832 szept. 23-án vette feleségül Erdőtarcasai Fejér Antóniát, Fejér László és Zsehonszky Erzsébet leányát. A házasságból két gyermek született: Etelka, később Meskó Miklósné (sz. 1839 szept. 24. † 1888 decz. 10.) és a ma is élő Ida, özv. Dabasi Halász Mózesné (sz. 1843 szept. 22.). Fejér Antónia a költő halála után sógorához, Niczky Pálhoz ment feleségül és 1882 okt. 28-án hunyt el.

Az alább közölt két levél eredetije özv. Halász Mózesné úrnő önagsága birtokában van Csányon, Heves megyében. A levelek, különösen a második, igen rossz írással vannak írva. Tartalmuk nem nevezetes, de a költő családi életéről és utolsó éveiről csak innen tudunk meg valamit. A 2. számú levélben érintett Pestre való költözésből semmi sem lett, a költő Erdőtarcán halt meg 1849 ápr. 6-án.

1.

Kedves Tónikám!

Küldöm érted az alkalmatosságot, igen sajnálom hogy veled együtt tisztelt édes anyád, kedves Napám' örvendetes nevenapján jelen nem lehettem, 's iránta viseltető szíves indulataimnak személyesen kijelenteni szerencsém nem lehete, légy olly jó ezen érzéseimről Őt kézcsokolásom jelentése mellett tudósítani; az Örök Mindenható malasztjainak árját terjeszsze ki a' legjobb anyára a' kit valaha esmertem. Igen elgyöngülve lévén jelenleg Neked többet nem irhatok, de holtig tartó legszívesebb szeretetemről ezennel bizonyossá teszlek, melly magában fölösleges, minthogy esmervén angyali szívedet, te arról eddig is soha sem kételkedtél. A' mit a' házhoz szükségesnek gondolsz hozandóknak arra való pénzt küldök. Egyébiránt több tekintetnél fogva itthon léted szükséges, nehogy valami kedvetlenség mindkettőnket érni találjon, több tartozásaink levén kielégítendő, most a' jó Ipm olly szíves gondoskodni házamról, nehogy republica detrimentum capiat. Éljj szerencsésen, midőn a' Napám iránt tartozó tiszteletemet, 's őszinte szerencse kívánásomat megújítanám, 's kedves testvéreidet hazám jó reményü növendékeit szeretett Pistámmal Mari, 's Lottival együtt ölelném, csókolnám, maradok igazán szerető férjed

Erdőtarcán nov. 1838.

Szent Miklóssy Alajos.

Kívül:

Tekintetes Szent Miklóssy Alajosné született Fejér Antónia aszszony-
nak kedves hitvesemnek szeretettel

Váczon

2.

Budán aug. 23. 1848.

Kedves Tónim!

Alig indultam el hazulról, az atyád malma mellett egy vizmosásban elakadtam, alig tudtunk tovább haladni. Besnyőnél az első utól ért 's a' házak előtti fák' árnyában találtunk menedéket. Gedellőn sokáig várakoztunk míg a' borulatok szétszakadoztak; de alig értünk a' hercegnő kertje végéhez, midőn a' zápor egész Kerepesig vert. Később kitisztult, s' tiszta verőfénynél érkeztünk öt óra felé Pestre. A' hattyu 's veres ökörnél szállást nem kaphatván, a' Zrinyibe szálltunk, hol a' pogyász fölhordása alkalmával az inas' kalapját ellopták. Különbén igen olcsó vendéglő. Egy napi ott mulatásom alatt az ebédet vacsorát is ide értve nem fizettem többet 6 ft egynehány krajczárnál vban. A' buza pesti méreje 10 ft 30 kr. vban kelt el. A' (olvashatatlan) fizettem 70 pengőt, a' takaréktűzhelyért az előlegezett 5 pfton felül 95 pftot a' pakolásért 2 pftot. A' lovak csak nem indulhattak, Pokorny a' takaréktűzhely elpakolásával előbb el nem készülhetvén, még néhány ftot akart zsarolni rajtam, de nem engedtem. Szállásom jelenleg ott van, hol Fráternének volt, az udvarra nyíló ablakkal. Kérlek, holnap gyertek be 's pénzt hozass be, mennyit csak lehet, két eladó házat szemlélttem meg: egyik a' statio utcában kérnek érte 12 ezer váltót, fundusa nagy, csinos kerttel 's vize fejedelmi; a' másik a' hársfa utszában 7 ezer pengőért szinte kerttel, de csekélyebb becsü. Én egyezkedésbe eljöveteledig nem bocsátkozandom. Ujság képen irhatom, hogy Sz. Tamásnál nagy ütközet volt, a' mieink a' római sánczokba is betörték, de mint hallatszik a' katonai parancsnok, vissza vonulást rendelt 's így a' ráczok kiirtása nem eszközölthetett. Urunk, a' nádor, királyi teljes meghatalmazását vissza hozta, mit a' magyar Ministeriumra 's országgyűlésre nézve (? sokan nem) a' legjobb előjelnek tekintenek.

Élj szerencsésen, Idát minden esetre hozd be, hogy az orvos mikint létét meg vizsgálhassa. A' szállásért naponként fűzetek 1 f 15 k. vb.

Csókollak, öllellek mindnyájotokat. (olvashatatlan) égve váró
szerető hív férjed
SzMiklóssy Alajos.

U. I. A' pecsétnyomómat kérlek hozd be.

Kívül:

Tekintetes Sz Miklóssy Alajosnő született Fejér Antónia asszonynak, kedves nőmnek szeretettel
Erdőtarcán.

Közli: SZÜCSI JÓZSEF.

SZIGLIGETI SZEREPEL.

Szigligeti nagyterjedelmű írói munkásságával szemben a kutatás szerencsés helyzetben van. Igen könnyen rekonstruálhatjuk ugyanis azt a szellemi milieut, melyből művei fakadtak. Egy félszázad színházi élete áll drámái mögött, s csak összegyűjtésre vár az a számtalan adat, mely e

drámákhoz elvezet. Ilyen biztos támasztó-pontokat nyújtanak azok a színművek, a melyekben ő maga is szerepelt. Föltehetjük, hogy szerepei nyomot hagytak drámáiban.

Erre találkozott is már példa. Így a *Rózsának* forrására Szigligeti egyik szereplése elég pozitív bizonyítékot szolgáltat (Weber Arthur EPhK. 1910. 556. l.). Hasonló megerősítést nyerne Szigligeti szerepeiben azok a föltevésék, melyek a *Struensee* (v. ö. EPhK. 1913. 730.) és a *Szökött katona* (EPhK. 1914. évf.) keletkezéséhez nyújtottak magyarázatot.

Szigligeti forrásaival újabban többen is foglalkoztak. Rakodczay Pál (IK. 1914. évf.) egy terjedelmes tanulmányt tett közzé, melyben Szigligeti tizenhét színművének forrásaihoz gyűjtött össze bő adalékokat. Hogy az említett idegen darabok közül melyik volt kétségtelenül ismeretes Szigligeti előtt, az a Szigligeti szerepeinek alábbi összeállításából kitűnhetik. Ezuttal csak Rakodczay azon megjegyzéseihez szeretnék néhány szót fűzni, a melyek a *Struensee* és a *Szökött katona* forrásaira vonatkoznak.

Rakodczay, azt hiszem, félreértette, hogy én mit akartam a *Szökött katonáról* kimutatni.¹ Célom — a mint egyik bírálóm (Király György, IK. 1915. 125.) helyesen fölismerte — az volt, hogy szét-szedjem a *Szökött katonát* elemeire és ismertessem az így kapott tényezők történeti fejlődését. Ezért kerestem egyrészt a romantikus elemeket és ezért igazoltam tárgy történeti alapon, hogy Szigligeti egyes alakjai (nem mindegyik) egyenes folytatásai a polgári dráma közkeletű típusainak. Ilyen maga a szökött katona alakja is, melynek velejárója a színpadon egy cselekvény-schema volt: a halálraítélt szökevény kegyelmet nyer, mert kiderül, hogy rokona az ítélkezőnek. Távol állott tőlem az a lehetetlen gondolat — melyet Rakodczay (i. h. 309. l.) tulajdonít nekem — hogy Szigligeti előtt mindaz, a miről szólottam, ismeretes volt. Csak azokat a műveket jelentettem ki kétségtelen forrásainak, melyeket Szigligeti szerepeiből igazolni lehetett. Rakodczay a *Szökött katonát* közvetlenül a Szigligeti *Rontó Páljából* és a Melesville *Bourgmestre de Sardam* cz. vígjátékából származtatja.

Ha a Szigligeti saját (azóta elveszett) darabját vesszük is föl egyik forrásnak, ez megint csak visszamutat mintájára: Gvadányira, a kit magam is említettem (i. h. 39. l.). A Gvadányi *Rontó Pálja* (1793) azonban nem olyan szökevény mint Korpádi Gergely. Őt nem vasvillával vitték el, hanem a maga jószántából állott katonának. Mikor aztán csínyei miatt megszökik (Gergelyt szerelme készíti erre), a kegyelmet egy tőle teljesen idegen grófkisasszony humanus közbenjárása hozza meg számára (I. rész, 6. cikkely). Hiányzik itt tehát a tárgyaltam típus (Mercier, Beil, Kotzebue stb.) lényeges motívuma: a halálraítélt és az ítélkező közötti rokonság, a mi a deserteur-drámákban oly hatásos technikai eszköznek bizonyult. A *Sardami polgármester* megint nem a deserteur-darabok sablonos cselekvény-vázlatát mutatja, a mint magából a Rakodczay

¹ V. ö. *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei*. Adalék a drámatípusok történetéhez. Kny. az EPhK. 1914. évf.-ból. Bpest 1914. — Itt legyen szabad főleg a 40—44. és 51. lapon közölt összefoglalásokra hivatkoznom, melyeket Rakodczay, cikkének megjelenésekor, még nem ismerhetett.

tartalomelmondásából is kitűnik. Az itt szereplő szökevény és a vigjátéki keret csak mellékhatása a fősemának, mely valamely képviselőjében kétségkívül ismeretes volt Szigligeti előtt. Rakodczay hozzávetései tehát — minthogy az alábbi adatok részben csakugyan hitelesítik — csak megnövelik a Szigligeti forrásainak számát, de egyáltalán nem érintik azt a tényt, hogy a *Szökött katona* alap-vázlata Szigligeti előtt, a deserteur-típus története folyamán, sokszor került földolgozásra.

Kádár Jolán fölszólalása (EPhK. 1915. 355.) — a mennyiben a »külföldieskedő«-típusnak dolgozatomban (7—18. l.) összeállított történetéhez kíván adalékot szolgáltatni — tárgyitalan. A Nestroy *Lumpazivagabundus* cz. darabjának Zwirn szabója azért nem szerepel a dolgozatomban külföldieskedői között mert — nem külföldieskedő. Valamikor járt Triesztben, s midőn egyszer egy olasz hirdetés megfogalmazására volna szükség, segítség híján ő maga hoz össze pár komikus olasz szót: ennyi az egész. Nem tekintve ezt, a *Lumpazivagabundus*nak — a mint a Szigligeti szereplései is mutatják (l. alább) — csakugyan van köze a *Szökött katonához*. Zwirn szabó a henczegő, könnyelmű és sokszor parvenű uracs típusába tartozik, épúgy mint Szigligetnél Korpádi Lajos. Erről a típusról, mely gyakran olvad össze a Jean de France alakjával és a Szigligeti körüli drámákban számtalanszor előfordul, talán még lesz alkalmam bővebben szólni. A mi a külföldieskedő-típust illeti, legyen szabad jeleznem, hogy dolgozatomban a következő újabban talált adalékokkal tudnám kiegészíteni: Kotzebue, *Die Indianer in England*; Jünger, *Das Ehepaar aus der Provinz*; Vulpius, *Liebesproben*; Eberl, *Die Wirtin*; Lafontaine, *Die Tochter der Natur* stb. A típus értékére vall, hogy még napjainkban is sikert arat föltámasztása (Knoblauch, *Önagysága ruhája*).

A *Struensee* forrásaira vonatkozólag — mindama párhuzamok ellenére, melyeket Beer hasonló című darabjából forrás gyanánt közöltem (EPhK. 1913. évf.) — Rakodczay kijelenti (i. h. 399. l.), hogy »Szigligeti *Struensee*ja nemcsak teljesen független Beerétől, de hasonlíthatatlanul fölötte áll«. Hogy Szigligeti független volna Beertől, azt hiszem, fölösleges czáfolnom, elég ha utalok kérdéses cikkemre. Maga Rakodczay is elismeri pár sorral alább, hogy Szigligeti egyik jelenete »Beer tervére vall«. Szigligeti előtt volt a Beer darabja, melyet át kellett dolgoznia a Nemzeti Színház számára, de úgy, hogy a Meyerbeer-féle zene használható maradjon hozzá. Lehetőleg önálló akart lenni és csinált minden különösebb szubjektivitás nélkül egy gyorsan lepergő, színszerű darabot, hol fő a mozgás, de sovány a pszichológia. Munkáját mindössze háromszor adták, a Beer tragédiája ma is költői olvasmány. A Kürschner-féle »Nationalliteratur« Beer munkái közül, mint legkiválóbbat, a *Struenseet* vette föl kiadásába.

Rakodczay utal még a *Közhaszú Esméreték Tára* (1836) *Struensee*-cikkére, mint a Szigligeti történeti forrására. Ez nem dönti meg azt az állításomat, hogy Szigligeti »föltétlenül használt valami kimerítő történeti munkát« (i. h. 741. l.). Thott grófról például, a ki Beernél nem szerepel, fogalma se lett volna, ha csak a magyar lexikont használja. — A mi a Rakodczay »*Struensee*-ujságait« illeti, magam is megszerezhetem néhányal:

F. Gaillardet (1833); H. J. Schimmel (holland, 1848); E. A. Löbedanz (*Narren des Glücks* 1856).

*

Áttérve a Szigligeti szerepeire, erre vonatkozólag maga Szigligeti is nyújt némi tájékoztatást azokban a visszaemlékezésekben, melyeket a *Fővárosi Lapokban* közölt (*A budai játékszín idejéből*. 1873. évf. 86. s. köv. sz.). Itt elmondja, hogy Nagyváradon, 16 éves korában, pajtásaival egy színtársulatot szervezett és a kocsiszínbén előadták a *Kemény Simont* (Kisfaludy Károly) és az *Embergyűlölés és megbánást* (Kotzebue). Mikor 1834-ben feljön Pestre, a Grillparzer *Ósanya* c. darabja oly »mély hatást« tesz rá, hogy színésznek áll.

Szerepeinek *hiteles* adatait a Nemzeti Múzeumban levő Fánccy-féle gyűjtemény színlapjai őrizték meg. Szigligeti — különben is csak egy-két darabról szóló — visszaemlékezései nem mindig egyeznek ezekkel az adatokkal, azonkívül több olyan darab szerepére is emlékszik vissza, melyről a színlap névsora nem tudósít; lehet, hogy ezekben a darabokban csak mint statiszta, néma szereplőként, lépett föl.

A Fánccy-féle gyűjtemény, a fővárosi színházra vonatkozólag, sajnos nem teljes. 1835. jan. 1-től 1836. máj. 14-ig hiányoznak a budai színlapok, s az egész gyűjtemény az 1844. évvel bevégeződik. Ez a hiány azonban csekélyre olvad le, ha meggondoljuk, hogy a műsor másfél év alatt akkor alig változott s ha közben merültek is föl új darabok, azok (főleg a nagyszámú fordítottak) rendszerint még évek múlva is színen maradtak. A későbbi éveket illetőleg pedig — a mikor Szigligeti már, mint rendező, hivatalból ismerte az összes darabokat — fennmaradt Szigligeti két összefoglaló előterjesztése (az 1868 előtti és az 1869/70. évekről), melyben felsorol összesen 217 darabot, megjelölve, hogy melyik mennyi előzetes próbával adható, illetőleg melyiket tudja próba nélkül is eljátszani a személyzet. A forráskutatás szempontjából ezekre a drámákra is fölhívhatjuk a figyelmet. Szigligeti előterjesztései a Nemzeti Múzeum kéziratárában találhatóak a *Színház és egyéb cz.* »1149. Fol. Hung.« jelzésű kéziratkötet 36. és 22. levelén.

Az alábbiakban szerzők szerinti betűsorban közlöm a Szigligeti szerepeit. A cursiv rész a színdarabokat jelenti, maguk a szerepek zárójelbe vannak téve a szereplés dátuma után. A hol a dátum után nincs kitéve a szerep, ott mindig az előző utolsó szerep értendő. Egyes darabokban néha két, sőt három szerepet is játszott Szigligeti. Pusztán az adatok közlésére szorítkozom, csak előmunkálatot szolgáltatva Szigligeti színészi működésének megvilágításához. Annyi már eleve föltűnhetik ezekben az adatokban, hogy Szigligeti nem játszott főszerepeket, és kedvelt szerepei a festő, a játékos, a gavallér, uracs típusai voltak.

*

ALBINI [= Albin v. Meddlhammer]: *Hét leány közül a legritább*. 1838. X. 18. (Born festész), 1839. I. 22., 1840. I. 15., VII. 28., 1841. VII. 22., 1843. III. 9. — *Mivelttség és természet, vagy A képmutatók*. 1837. III. 3. (Bárá Hegyi), XII. 4., 1838. IV. 26., 1839. VI. 12., 1840. III. 27., 1841. VIII. 3., 1842. IX. 23., 1843. X. 17., 1844. V. 28. — *Veszedelemes nagynéne* (ford. Szigligeti). 1838. VI. 18. (Süszhain), 28., IX. 14., XI. 10., 1839. VI. 15., IX. 19., XI. 15., XII. 31., 1840. VI. 23., VIII. 7., XI. 26., 1841. III. 11., XI. 30., 1843. IV. 27., 1844. V. 10.

- ANGELY, Louis: *Tizenhárom leány formaruhában.* 1834. X. 19. (Vilmos). — *Tizennyolcz évű ezredés.* 1842. IV. 27. (De Blancay Henri hadnagy), V. 7., 1843. XI. 22. — *Utazás közös költségen.* 1837. XII. 27. (Sonnenwald), 1838. III. 7., V. 1., 1839. X. 2., 1840. V. 11., 1842. IV. 14.
- ARAGO, Étienne: *Ördög naplója.* (Társszerzője: VERMOND.) 1842. XI. 7. (Cerny gróf), 15., 24., XII. 26., 1843. I. 15., III. 17., VI. 3., VII. 31., VIII. 11., IX. 29., XI. 24., 1844. I. 22., IV. 25.
- BABO, J. M. J.: *Két férj felesége.* 1837. I. 10. (Brown).
- BALOG István: *Ludas Matyi.* 1838. XII. 27. (Tündérkirály), 30., 1839. X. 25., XI. 10., XII. 26., 1840. VIII. 2., XI. 3., 1841. III. 14., X. 17., 1842. II. 13., X. 30., 1843. II. 3., VI. 14., X. 23.
- BANKS, John és Henry JONES: *Essex.* 1836. IX. 6. (Sir Walter Raale), 1837. III. 9., 1838. IV. 20. (Southampton), 1839. VII. 3.
- BÁRÁNY Boldizsár: *Sajdár és Rurik.* 1837. X. 22. (Ivánka), 1839. XII. 30. (Halász), 1837. I. 19. (Ivánka).
- BARBIERI: *Olga, a moszkvai árva.* 1841. IV. 12. (Kiovi vajda), 30.
- BARHDT, J. F.: *Sírhölgy, vagy Gusztáv Adolf Münchenben.* 1837. IX. 25. (Altringer gróf).
- BÄUERLE, Adolf: *Ál-Catalani.* 1836. X. 23. (Áron zsidó). — *Mátyás napja Soroksáron.* 1837. II. 19. (Hanz, paraszt ficzkó).
- BAUERNFELD, Eduard von.: *Csalódások, vagy Könnyelműség szerelemből.* 1836. VII. 28. (Báró Dombi), 1838. II. 17., 1841. X. 22., 1842. XII. 7. — *Vallomások.* 1842. VII. 1. (Bitter titkár), IX. 20.
- BAYARD, Alfred (és M.-E.-G. THÉAULON): *Az agg-színész és leánya.* 1841. II. 18. (Rendező), 1843. VII. 23.
- BEAUMARCHAIS, P.-A. Caron de: *A sevillei borbély.* 1836. VII. 21. (Jegyző), VIII. 7., 29. — *Figaro lakodalma* (Jünger átdolgozása szerint). 1834. X. 16. (Doppelhand irnok).
- BEAUVOIR, R. de (és A.-H.-Jos. MÉLESVILLE): *Saint-Georges lovag.* 1841. VII. 12. (La Morlière), 24., VIII. 1., 24., 30., XI. 10., 1842. III. 2., V. 2.
- BECHSTEIN, Ludwig: *Lázadó zsidók, v. Gyűlölség és szerelem harcza.* 1838. III. 10. (Hauschild, fertálymester).
- BECK, Heinrich: *A sakkgép.* 1841. XI. 17. (Wendheim, volt hadnagy), 24.
- BIRCH-PFEIFFER, Charlotte: *Bársony czipő.* 1834. X. 30. (Viadalbíró), 1836. V. 29. (Cancellár), 1837. XI. 27. — *Hinko, a hőherlegény.* 1834. IX. 4. (Sebald), 1838. VII. 15. (Gottschalk), VIII. 14., 1839. XII. 15., 1842. VIII. 7. — *Mézeskalácsos Rózsai, v. A frankfurti nagyvásár.* 1836. X. 18. (Selm Berg), 1838. I. 24. (Vitéz). — *A Notre-Dame toronyörje.* 1837. III. 7. (Peppo; cigány), 11., 14., XI. 11. (Czigány; Játékos), 1838. I. 15. (Czigány), VIII. 19. (Czigány; Etienne Lamartine), XII. 28. (Phöbus de Chantepers), 1839. VII. 18. (Pierre Gringoire), X. 15., 1840. I. 6. (Czigány; Gringoire), II. 21. (Gringoire), VII. 13., X. 27., XII. 31., 1841. III. 1., 1842. V. 1., 1843. X. 22. — *Szápári Péter, vagy Budavár visszavétele.* 1834. X. 1. (Zerind aga), 1836. IX. 1. (Achmet), XII. 19., 1837. II. 24. (Forgács György gróf), VIII. 26. (Aga), 1838. V. 3. (Forgács). — *Walburg éjje, vagy A búvös tulipán.* 1834. IX. 14. (Márton, asztalos), 1836. X. 13. (Lélek), 1840. VII. 19. (Henrik herceg), 1843. X. 3. — *Waldemár álma.* 1834. IX. 10. (Császári kapitány).
- BLUM, Karl: *Két Brittus.* 1836. XII. 20. (William), 1838. VI. 29. — *Zsib-árúsné, báró és csizmadia.* 1842. IV. 3. (Liliomvölgyi, arcztestő), 24., VIII. 21., 1843. II. 1., VI. 13.
- BON, Francesco-Augusto: *Semmi rosszat!* 1841. II. 28. (Lőrincz, inas), IV. 27., 1843. I. 13.
- BOTH, J. W. (angol után): *XII. Károly Rügen szigetében.* 1834. IX. 20. (Dukkert tábornok), XI. 13., 1838. I. 9. (Reichel kapitány), XI. 5., 1841. XI. 29., XII. 10., 1843. VI. 27., 1844. V. 3.
- BOUCHARDY, M. J.: *Gáspár halász.* 1843. V. 29. (Richard). — *Lázár a pásztor.* 1841. VII. 31. (Galeotto), VIII. 4., 10., 28., XI. 11., 1842. II. 23., XI. 27., 1843. VII. 2., XII. 11., 1844. IV. 29., VII. 16. — *Szent Pál-torony harangozója.* 1842. VI. 25. (Albinus német orvos).

- BÖRNSTEIN, Karoline: *Siklósi leányok, vagy Zsigmond király álma.* 1836. IX. 11. (Ország, főnemes), 1840. I. 1. (Bubek Imre auraniai perjel), 5., III. 15., XI. 8., 1841. V. 23., 1842. I. 30.
- BRUNSWICK [=Léon Lhérie]: *Házasság dobszónál.* (Társszerzője: Adolf de LEUVEN.) 1843. IX. 16. (Dufлот kapitány), 24.
- CALDERON, Don Pedro — de la Barca: *Az élet álom.* 1836. XII. 12. (Asztolf arragoniai herczeg), 1838. IV. 28. (Vezér), 1842. IX. 15. (Asztolf). — *A zalameai bíró.* 1842. IX. 30. (Juan), XII. 19.
- CASTELLI, Ignaz Franz: *Constantia és Calais János.* 1834. IX. 30. (Elsőtiszt). — *Péter és Pál.* 1837. II. 14. (Lefort).
- CHAMPILLI után KACZÉR: *Pervonte a Lämpás-szigeten.* 1834. IX. 29. (Tu-Yeng kínai tánczos).
- CLAUREN, H.: *Mexikói völegény.* 1834. X. 23. (Pedro, szerecsen szolgál), 1837. III. 1., 1839. IX. 20. (Báró Eberbach), 1840. XII. 16. — *A wibourgi hotel, vagy A gyapjuvásár.* 1837. XII. 14. (Schrót zászlótartó), 1838. VII. 7. 1839. IV. 23., 1840. IX. 1.
- COGNIARD, Frères: *Pénz, dicsőség és nők.* (Társszerző: Michel DELAPORTE.) 1842. IX. 25. (Marquis), X. 2., XI. 20., 1843. IV. 6.
- COLLIN, Heindr. Jos. von: *Horatiusok és Curatiusok.* 1838. II. 2. (Tullus), 12., 1841. II. 3.
- CSATÓ Pál: *Fiatal házások, vagy Megházasodtam.* 1837. III. 4. (Báró Felleghy Hector), VIII. 27. (Szabó), 1838. I. 13. (Fiatal úr), IV. 16., XII. 13., 1839. VIII. 1., 1841. II. 5., VII. 9., 1843. IX. 19. (Báró Felleghy), 1844. VII. 12. — *Ligeti kastély* (németből szabadon). 1836. VI. 26. (Bencze), VII. 4., XI. 21., XII. 15., 1838. II. 26., XI. 22., 1839. X. 7., 1840. IV. 9.
- CUNO: *Királyi korona, vagy Angyalvár omladéka.* 1836. IX. 24. (Sir Robert), 1837. II. 2. (Gróf Edmund), 1838. III. 5.
- DEGRE Alajos: *Iparlovag.* 1844. II. 12. (Vértey, iparlovag).
- DEHAY, Timothée (és Frédéric SOLIE): *A száműzött.* 1840. XII. 14. (Nimois, komornok), 17., 1842. VII. 7.
- D'EPAGNY, J.-B. Viollet (és Jean-Henri DUPIN): *Dominique, vagy Az ördög czimborája.* 1837. I. 22. (Georges, szolgál), XII. 17. (Morvilliers), 1838. II. 6., IV. 19., 1839. II. 12.
- DES ARNOULD, A. (és N. FOURNIER): *Vasálorcza.* 1836. VI. 29. (Pompignan), 1837. XII. 9. (Királyné bátyja), 1839. II. 5., IX. 16., 1842. IV. 21., 1844. VII. 9. (Saint-Mars), XII. 13. (Louvois).
- DESSOIR, Ludwig (francziából): *Szeretletni vagy meghalni.* 1840. X. 12. (Bonivet ügyvéd), 1843. III. 29.
- DIÓSY Márton (angol eszme után): *Vén arszlán és fia.* 1844. I. 18. (Jámbori).
- DÖME Károly: *Köcsmei sárkány.* 1843. VIII. 12. (Lorentello sárkánykirály), 13.
- DUCANGE, J.: *Harmincz év egy játékos életéből.* 1836. XII. 4. (Albert kapitány), 1836. VI. 27. (Wirkheim Rudolf), X. 29., 1839. V. 10., 1840. I. 23., 1841. V. 21., VII. 8., 1843. II. 16., 1844. VII. 17.
- DUGONICS András: *Báthory Mária.* 1836. VIII. 16. (Gyiloki), 1837. I. 7. (Báthory Miklós), 1838. III. 1. (Szepelek), 1839. VI. 17., 1840. II. 14., 1842. VII. 10.
- DUMAS, Alexandre (père): *Antony.* 1840. II. 8. (De Lussan), 12., III. 17., VII. 10. (D'Hervilly), XI. 12., 1841. I. 28., X. 7., 1843. IX. 28. — *Belle-Isle Gabriella.* 1839. IX. 23. (Chamillac), 26., X. 4., XI. 27., 1840. I. 8., VII. 23., 1842. X. 6. (D'Auvray hadnagy). — *Caligula.* 1838. XII. 10. (Sabinus), 17. — *III. Henrik és udvara.* 1837. I. 1. (Nogaret de la Vallette), XII. 7. (Du Halde), 1838. V. 9. 1841. X. 13. (Saint-Luc, királyi kegyencz). — *Kean, vagy Könnyelmiség és lángész.* 1838. II. 16. (Dávid színész), 18., IV. 17., VII. 2. (Pistol), 9., VIII. 29., XI. 20. (Dávid), 1839. II. 2., IV. 9., VII. 16., X. 31., 1840. I. 20. (Pistol), IV. 6., 1841. I. 2. (Tom színész; Pistol), VI. 18. (Tom), 1842. IV. 13., 1843. I. 21., VIII. 3. — *Korona és vérpad, vagy Az álomital.* 1836. V. 21. (Kapitány), VII. 31., 1837. III. 12., IX. 1., 1838. I. 22., VI. 25., X. 26., 1839. VI. 13., XI. 14., 1840. IV. 10. — *Lorenzino.* 1842. VI. 20. (Corsini), 22., VIII. 25., 1843. I. 12., VI. 26., 1844. I. 16. — *Monaldeschi* 1837. X. 23. (Don Pimentelli), XI. 20., XII. 2., 1838. IV. 18. (Steinberg Alfréd kamarás úrfi),

VIII. 7., 1839. XI. 5., 1841. X. 2. (Károly Gusztáv), 1842. VII. 13., 1843., IX. 4. — *Szaraczen*. (Ford. Heinrich Schmidt után Szigligeti.) 1836. VII. 2. (André íjász), XII. 1., 1838. V. 1.

DUVEYRIER, Charles (és MELESVILLE): *Tudtán kívül kém*. 1842. II. 11. (Crussac Gyula), III. 3., V. 20., VI. 21., XI., 28., 1843. I. 9., VII. 26., X. 27., 1844. VII. 2., XII. 5.

FÁY András: *Régi pénzek*. 1836. VI. 4. (Gróf Kahlberg), 1837. XII. 31. 1838. IV. 22., 1840. X. 22. (Tallósy).

FEDERICI, J. B. C.: *Capriciosa, vagy Ne kérdezd a hölgy éveit*. 1841. I. 20. (Lőrincz, szolgál).

FENTZEL: *Bübbajos fegyver*. 1834. XI. 16. (Baturin, kozák).

FRANZ, J.: *Az álomélet, vagy A párisi szép himuvarrónő*. 1840. II. 26. (Delmore).

GAÁL József: *Ecsedi tündér*. (JÓSIKA Miklóssal). 1839. VIII. 17. (Zsadányi). — *Király Ludason*. 1837. III. 18. (Báthory Zsigmond erdélyi vajda), IX. 2. (Fukardi), 1839. IX. 15., 1842. V. 16. — *Pazar fősvények*. 1841. IV. 18. (Földy János), VII. 29. — *Peleskei nótárius*. 1838. XI. 1. (Tiszafüredi bíró; Kecsei, gavallér Pesten), 18., 1839. I. 1., II. 1., III. 10., V. 4. (Sugár Laczi; Halmi), 20. (Sugár Laczi; Kecsei), VI. 28. (Kecsei), VIII. 23., XI. 4. (Szegefű Bandi; Kecsei), 22. (Tiszafüredi bíró; Kecsei), 1840. I. 12., III. 26., V. 19., VIII. 5., 24., IX. 10., XI. 29., XII. 27., 1841. I. 24., II. 21., V. 31., IX. 5. (Othello), XI. 14., 1842. II. 6., VI. 12., XI. 3., 1843. II. 26. (Halmi), III. 13., V. 28., IX. 3., XII. 31., 1844. VI. 16. — *Szerelem és champagnei*. 1838. V. 16. (Szamosi), VII. 12. (Dengelegy Samu), XII. 18. (Zsadányi László). — *Szvalopluk*. 1839. II. 23. (Hiador magyar vezér). — *Tatárfulás*. 1839. XII. 3. (Nyiri Bertalan). — *Vén sas*. 1843. X. 20. (Korgó).

GARAY János: *Bátori Erzsébet*. 1840. VIII. 29. (Tenke, pór), IX. 5.

GERLE, Wilh. Adolf és HORN: *A gyámság*. 1837. XI. 18. (Doctor Schmidt), 1838. I. 8., VII. 10., 1839. IX. 3., XI. 29., 1841. III. 21.

GLEICH, Jos. Alois: *Doctor Pipitér és szolgálja, vagy Négy vötevény és egy menyasszony*. 1837. II. 11. (Rigó Máté, paraszt). — *Kecskeméti család Bécsben* (ford. Láng Ádám). 1838. VIII. 13. (Wilhelm).

GOLDONI, Carlo: *A házasságszerző*. (Accidente curioso). 1834. IX. 7. (Inas), XI. 16. — *Két úr szolgálja*. 1837. I. 11. (Ignác), 1841. III. 24., 1842. XII. 2. (Aranyosi Ignác).

GOZLAN, Leo: *Jobb és bal kéz*. 1843. III. 16. (Wilhelm báró).

GRILLPARZER, Franz: *Az özanya*. (Még színészkedése előtt nagy hatással volt rá.) 1836. VIII. 13. (Walther, közkatoná), 1842. VIII. 5. (Kapitány).

GUTZKOW, Karl: *Savage Richard*. 1840. V. 12. (Winchester lord), 25., 1842. X. 13.

HALM, Friedr.: *Griseldis*. 1836. XI. 19. (Percival első szolgálja), 28. (Keneth, lovag), XII. 9., 1837. VIII. 24. (Gavin), X. 21., 1838. I. 31. VI. 6., IX. 3., 1839. III. 11., X. 6., 1840. II. 16., V. 14., X. 10. (Artus király), 1841. XI. 1., 1842. II. 7., IX. 10., 1843. II., 7., XII. 13. — *Vadon fia*. 1843. III. 11. (Ambivar), IV. 17. (Massaliai Timarch), VI. 17., VIII. 14., XI. 23., 1844. II. 8., VI. 5., VIII. 21., XII. 31.

HASSAURECK: *Lengyel király házassága*. 1838. V. 18. (Henrik).

HAZUCHA Ferenc: *Halley üstököse*. 1839. III. 7. (Rimfaragászi), 18.

HENSLER, K. F.: *Mind formaruhában*. 1838. XII. 29. (Csillag, órnagy).

HIRSCHFELD: *Tündérkastély Magyarországon, vagy A hála ünnepe*. 1836. IX. 18. (Gróf Vámbázi Lajos), XII. 15., 1838. V. 11., IX. 20. 1839. XI. 7.

HOLLIK Márton: *A valkói amazon*. 1834. IX. 2 (Hamsabég).

HOLBEIN, Franz von: *Frigyesi Elek*. 1842. VIII. 10. (Rotti várnagy).

— *Havasi rózsácska, patens és schawl*. 1836. IX. 22. (Jakab, grófi szolgál), 1838. V. 2. (Reeman), 1839. VIII. 13., 1840. VII. 30. (Orosz tiszt). — *Kétalakú*. 1836. VI. 19. (Helman, katonatiszt), VIII. 26., 1837. VIII. 31. (Éji őr), XI. 5., 1839. X. 23. (Horst), 1841. I. 6., 1842. I. 23. — *Kronsteini harczeit*. 1837. XI. 26. (Langen Prokop), 1838. VI. 23. (Bátori Miklós), 1842. IX. 28. (Langen Prokop). — *Szerelem mindent teher* (szabadon Shakespeare után). 1837. II.

9. (Doktor Dolf), XII. 12., 1838. I. 23., X. 25., 1840. V. 7., IX. 7., 1841. III. 5., 1843. X. 9., 1844. VII. 18.
- HOLBERG, L.: *Politikus csizmadia*. 1839. XI. 26. (Oplítán), XII. 1., 1840. I. 13., 1841. V. 9., XI. 28., 1843. IX. 17.
- HOLTEI, Karl von: *Babérfa és koldúsból, vagy Egy köllőnek három tele* (ford. Szigligeti). 1839. VI. 3. (Freundlich úr), 9., 1840. V. 20., 1841. VIII. 7., 1842. I. 27. — *Leonóra, vagy Menyasszony a sirban*. 1837. I. 3. (Oskolamester), XII. 13. (Günther prédikátor).
- HOPP, Friedrich: *Aranykirály*. 1836. V. 17., (Orion), 26., VI. 5., VIII. 28., XI. 27., 1838. VI. 5. (Aureolus), VI. 11., VII. 1., IX. 9., XII. 16., 1839. V. 26., IX. 29., 1840. I. 19., III. 8., 1841. I. 3., V. 2., IX. 12., 1842. I. 2., 1843. VII. 16. — *Kalapos és harisnyatakács, vagy Ósanya a falu pajtájában*. 1839. V. 2. (Chevalier Bijou), 9., VI. 2., VIII. 4., X. 8., XII. 29., 1840. IV. 28., VII. 14., XII. 15., 1841. II. 23., 1842. VI. 26., 1843. IV. 3. — *Négy huszár és gyermek-harisnya*. 1842. III. 7. (Rózsás Bandi), 13., VI. 19.
- HORSCHL: *Arlequin mint garabonczás diák*. 1834. X. 26. (Lőcsláb), XI. 2.
- HOUWALD, Ernst von: *Bartholomeo Caramanno*. 1838. X. 23. (Badoero), XI. 8., 1839. XII. 27.
- HUGO, Victor: *Angelo*. 1836. VI. 21. (Anafesto Galeofa), IX. 13., XI. 25., 1837. VIII. 30., 1838. VIII. 4., 1842. X. 10. (Homodei). — *Hernani*. 1841. X. 19. (Don Garcie Suarez). — *Borgia Lukréczia*. 1836. V. 28. (Oloferno Vitellozzo), 1837. I. 13. (Apostolo Gazella), X. 26. — *Tudor Mária*. 1836. VI. 11. (Gardiner lord), 13., VIII. 30. (Clinton lord), XI. 4. (Gardiner).
- IFFLAND, Aug. Wilh.: *Játékosok*. 1834. XI. 11. (A generális hadi segédje). — *Ügyvédek*. 1837. II. 17. (Gernau), IX. 9. (Konrad inas), 1839. VIII. 30. (Gernau), 1841. IV. 24.
- JAKAB István: *Zsarnok apa*. 1836. V. 24. (Vidák), VI. 7.
- JOANNOVITS Demeter: *Viszonyok hatalma*. 1834. X. 15. (Wallmann), XI. 5.
- JÓSIKA Miklós: *Adorjánok és Jenők*. 1838. V. 12. (Keme), 1839. II. 15., 1841. I. 31. — *Két Barcsay*. 1844. VIII. 27. (Sajóvári), XI. 6., 13., 24., XII. 8.
- JÜNGER, Joh. Friedr.: *Hölgyrablás*. 1836. VIII. 9. (Palkó, inas).
- KACZÉR Ferenc: *Zürzavar a vargaműhelyben*. (Némajáték.) 1834. XI. 23. (Szolga).
- KATONA József: *Bánk bán*. 1836. XI. 1. (Simon bán). — *István, a magyarok első királya*. 1834. VIII. 19. (Pázmán, Szigligeti első szerepe). — *Lucza széke*. 1841. III. 3. (Tót diák), 13., 1844. XII. 21. (Mártonka).
- KENNEY: *Hogy lehet pénzt szerezni*. 1843. VI. 24. (Fainwoud).
- KIND, Friedrich: *Bűvös vadász*. 1836. V. 31. (Vadász), VI. 6., VIII. 14.
- KISFALUDY Károly: *Csalódások*. 1837. I. 5. (Elek), 1840. V. 13., 1841. V. 28., 1842. XI. 17., 1843. VII. 6. — *Három egyszerre*. 1839. XII. 13. (Fülöp), 1840. III. 18., VII. 12. (Ferus). — *Hűség próbája*. 1840. XII. 26. (Upor László), 1843. III. 29. (Endre), VI. 16. — *Ilka*. 1843. I. 1. (Salamon király), III. 12. — *Kemény Simon*. 1838. VIII. 22. (Mohai). — *Kérők*. 1837. II. 12. (Wilhelm). — *Nem mehet ki a szobából*. 1838. VI. 22. (Egyed). — *Pártütők*. 1837. I. 8. (Palkó), X. 24. (Elősdy), 1839. I. 2. 1842. VII. 5. — *Stibor vajda*. 1836. VI. 25. (Keledy), 1837. IX. 13., 1842. V. 5. (Szolga), VIII. 23. (Gáspár, jobbágy). — *Széchy Mária*. 1836. IX. 26. (Farkas, alvezér).
- KLEIST, Heinr. von: *Heilbronni Katinka*. 1834. X. 25. (Szénégető), 1836. VII. 19. (Ottó gróf).
- KLINGEMANN, August: *Faust*. 1839. VIII. 19. (Wagner).
- KOTZEBUE, August von: *Béla futása*. 1836. X. 2. (Mogol). — *Bujdosó Ámor, vagy A gyanakodó házások*. 1838. V. 26. (Rózsás), 1842. IX. 16. (Gusztáv, orvos), 1843. VII. 3. — *Burgundi gróf*. 1834. VIII. 27. (Brúnó), 1838. VI. 15. (Wertenbergi Hugó gróf), 1839. I. 23. — *Eduárd Skócziában*. 1837. I. 17. (Első tiszt). — *Ezüst menyegző*. 1836. XII. 8. (Zahn). — *Feledékenyek*. 1840. XII. 29. (Károly kapitány). — *Frigyesi Elek, vagy A vashámorba menetel*. 1836. XII. 31. (Stefkó). — *Gyűlölség és szerelem bosszuállása*. 1834. XI. 27. (Sancho). — *Indiánok Angliában*. 1836. XII. 13. (Strussel). — *Intermezzo, vagy a falusi úrfi a városban*. 1834. X. 21. (Kém), 1838. II. 20. (Üstfoltozó), X. 21., 1839.

- V. 23. — *Jegyzőkönyv.* 1837. I. 31. (Segéd). — *Legjobb az egyenes út.* 1841. VIII. 21. (Wahl Fridrik), IX. 3., 14., XI. 19., 1842. V. 28., 1843. I. 30., VII. 20., 1844. IV. 19., VII. 8., XII. 11. — *Lepecsével polgármester, vagy A babonás szekrény.* 1837. II. 7. (Bokert), 1838. II. 13. (Vilmár), IX. 6., 1840. II. 5., 1841. III. 27. — *Montfaucon Johanna.* 1834. VIII. 22. (Romuald). — *Nagy rokonság.* 1837. XII. 20. (Max). — *Nevelés formálja az embert.* 1837. II. 23. (Ferencki). — *Octavia, vagy A nőnem tükre.* 1836. X. 11. (Geminus). — *Pajkos pesti jurista* (= Pagenstreiche). 1838. I. 14. (Mezei), 21., V. 21., XI. 21., 1839. IV. 18., X. 9., 1840. I. 22., IX. 3., XII. 9., 1842. XI. 8., 1843. II. 8., 1844. II. 7. — *A quäkerek.* 1839. III. 8. (Tábornok segédje). — *Sokat tudó.* 1836. VI. 12. (Sebesházi). — *Spanyolok Peruban.* 1836. X. 20. (Valverde). — *Talált gyermek.* 1837. II. 20. (Tisztesi). — *Veszedelemes szomszédság.* 1837. II. 13. (Hollmann), 1840. XII. 21., 1841. V. 13. — *Vörösközpönyeges.* 1837. I. 15. (Van der Goes), X. 29. (Braun), 1838. III. 11. 1839. I. 3., 1842. I. 9. (Lützelberg). — *Zseb-könyv.* 1837. IX. 6. (Segédtsizt). — *Zürzavar.* 1836. XII. 16. (Selicour), 1842. VII. 14. KOVÁCS Pál: *Nemesek hadnagya.* 1844. VIII. 22. (Középeffy Márton). KOVÁCSÓCZY Mihály (németből átd.): *Parlagi Jancsi.* 1838. VII. 8. (Lepkényi), XI. 6., 1839. VII. 20., 1840. VI. 1., 1842. I. 16., IX. 6., 1844. I. 30. KÖRNER, Karl Theodor: *Hedvig, vagy A bandita menyasszonya.* 1837. X. 25. (Zamaretto), 1838. II. 24., 1839. V. 13. — *Zrinyi.* 1834. IX. 6. (Mustafa), 1837. III. 13. (Mehmed), X. 14. (Ibrahim), XII. 19. (Ali Portuk), 1839. V. 17. (Mehemed), XI. 8., 1840. II. 24., XI. 4., 1841. IV. 3., 1842. IX. 18., 1843. III. 8., 1844. III. 22. KUNOSS Endre: *Istenítélet.* 1839. IV. 8. (Filep). KUTHY Lajos: *Fehér és fekete.* 1839. II. 19. (Bancard), 25., IX. 5. LAFONTAINE, A. H. J.: *Természet leánya.* 1837. XII. 6. (Jancsi inas). LÁNG, Ádám (P. Z. [Philipp Haffner ?] után): *Don Juan travesztálva, vagy A kísértő köbálvány-vendég a pokol tornáczáig.* 1837. I. 29. (Don Filippo). LEBRUN, Karl: *Elevenholl házaspár.* 1838. VII. 23. (Nádasi), 1840. IV. 1., 8., 1841. V. 29., 1842. VIII. 8., 1843. X. 19. — *777.* 1837. XI. 25. (Tanácsszolga.) — *Hogyan lehet olcsón élni.* 1839. III. 6. (Burghard). — *Két Péter, vagy a saardami polgármester.* 1834. X. 5. (Hírnök), 1836. VI. 14. (Browe), 1837. II. 3. (Tiszt), IX. 3., 1839. I. 11., 1842. IV. 19. (Marquis Chateneut), 1843. VI. 7. LEITHNER, Karl, Gottfr. von: *Sánta orvos, vagy A hasonszenves orvoslás.* 1842. VI. 23. (Wallner báró). LEMBERG, Joh. Wilh.: *Éjfél.* 1837. XII. 16. (Tóni), 1839. X. 26. — *Richard király a Szentföldön* (ford. Szigligeti). 1838. XI. 19. (Konrád), 1839. II. 9., 1841. III. 8. LESSING, Gotthold Ephraim: *Galotti Emilia.* 1836. VII. 26. (Conti), XI. 10., 1837. IX. 28., 1839. IV. 5. LEWIN után KACZER: *Arlequin élete, halála s fellámadása.* 1834. VIII. 28. (Károly). LEWIS, M. G.: *Egy óra.* 1834. IX. 27. (Rurik). MALLEFILLE, J.-P.: *Lara hét fia.* 1842. V. 27. (Don Favilla), VII. 17., 1843. VI. 2. MARSANO, W.: *Mátkanézés, vagy A lepke.* 1838. VIII. 9. (Fenyvesi), IX. 5., 1839. II. 20., 1840. XI. 23., 1844. VII. 11. MAZÈRES, E.-J.-E.: *Fiatal férj.* 1836. XII. 21. (Surville), 1841. XII. 2. MEISL, Karl: *Fekete asszony.* 1836. VII. 30. (Polgárhadnagy), VIII. 25. — *Franciaországi tündér, vagy A rózsaszínű lélek.* 1837. XII. 3. (Jakab), 1838. II. 25., VI. 10., IX. 7., 1841. II. 14. — *Kisértő hegyi lélek.* 1836. X. 30. (Kalauz; Nazir; Tömlöcztartó). MELESVILLE [= A.-H.-Jos. Duveyrier]: *Figaro leánya.* 1844. III. 4. (Ismeretlen), 7., IV. 11. — *Zampa.* 1836. XI. 3. (Szicíliai nemes ifjú), 6. MERCADANTE, Saverio: *Eliza és Claudio.* 1836. VI. 23. (Grófi cseléd), VII. 10. METASTASIO, Pietro: *Sámson.* 1834. IX. 11. (Házael). MOLIÈRE: *Bolcsinálta doktor.* 1834. XII. 2. (Sütő Mihály fia), 1836. XI. 22. (Kislaki). MORETO, A.: *Donna Diana* (Közönyt közönnnyel). 1833. VIII. 18. (Don Gaston), 1837. XI. 3., 1839. V. 7., 1841. X. 1.

- MUNKÁCSY János: *Garabonczás diák*. 1834. VIII. 23. (Miska), 25., 30., X. 12. (Mihály), 1836. VII. 24. (Miska; Jean; Mihály), IX. 4., XII. 26., 1837. III. 5., X. 8., XI. 14., 1838. III. 4. (Villamosi), V. 13., VI. 24., 1839. I. 6., VI. 23., 1840. I. 26., 1842. X. 23. (Felhósi Simplicius), 1843. II. 5., X. 8.
- NAGY Ignác: *Egyesüljünk*. 1840. III. 7. (Master Snow). — *Tisztújítás*. 1843. VIII. 23. (Hajlói Elek), X. 1., 10., XII. 5., 1844. II. 4. (Farkasfalvi), IV. 27. (Hajlói), VI. 4., VII. 30., XI. 25.
- NESTROY, Joh. Nep.: *Földszint és első emelet*. 1838. I. 27. (Sziklasi), 28., II. 4. (Bonbon). — *Lumpácivagabundus*. 1834. VIII. 26. (Pille), 1836. V. 23. (Idegen), VIII. 21. (Idegen; Pille), XI. 20. (Fludribus; Fassel; Idegen; Pille), 1837. III. 10. (Fludribus; Vidor), 1837. IX. 24. (Idegen), XI. 19. (Enyv), 1838. V. 27. II. 11., 1839. I. 27. (Pille), XII. 8. (Szelesi), 1840. V. 31., 1841. X. 3. (Stellaris), 1842. VII. 3. (Enyv), 1843. II. 12., IX. 10. — *Majom és völegény*. 1838. XII. 2. (Tigrisfog), 9., 1839. I. 13., VIII. 11., 1840. X. 25., 1841. II. 7., 1843. II. 19.
- NEY Ferenc: *Kalandor*. 1844. II. 24. (Peczéri), 25., 28. — *Silvio*. 1843. VII. 15. (La Gueva).
- PEKHÁTA Károly: *Uj Theseusok*. 1834. XI. 10. (Korgó Istók), XII. 3.
- PICARD, Louis-Benoit: *Két Philibert*. 1841. IV. 22. (Pastoureau), V. 3., VIII. 9.
- PIXÉRÉCOURT, Guilbert de: *Celina, vagy A tilok gyermeke*. 1837. II. 28. (Andrevon).
- PONSARD, François: *Lucrezia*. 1843. IX. 23. (Sulpicius), 1844. VI. 10.
- PRIX, Albert: *Órültek háza Dijonban*. 1834. IX. 15. (Törvénytiszt), 1837. XII. 26. (St. Clair) 1838. III. 3. (Rolland), VII. 16., 1839. I. 7. (Sergy), 1840. I. 16. (Rolland), V. 5., IX. 16., 1842. I. 20., XI. 29., 1843. VIII. 9., 1844. VII. 5.
- RAIMUND, Ferdinand: *Havasi rémkirály*. 1836. X. 16. (Silberkern), 1841. VI. 27. (Dorn Vilmos), VII. 18., X. 24., 1842. V. 22., 1843. VI. 29., 1844. VI. 25. — *Tékozló*. 1838. VIII. 21. (Flitterstein báró), 26., IX. 2., XI. 4. (Báró Csillámkövi), XII. 12., 1839. I. 20. (Flitterstein), IV. 21., IX. 22., XI. 28., 1840. I. 24., VI. 10., VIII. 16., XI. 22., 1841. V. 16., VIII. 18., 1842. II. 2., 1843. I. 22., VII. 21. — *Tündérvilági lány, vagy A paraszt mint dúsgazdag*. 1834. XI. 18. (Nigovicz), 1836. X. 9. (Lőrincz), XI. 13. (Nigovicz), 1837. III. 15., 1838. I. 1. (Órlélek), 7., VIII. 1. (Schilf Károly), XII. 7. (Majmos), 1839. IV. 26., 1841. VII. 25. (Schilf), 1842. IX. 11., 1843. IX. 25.
- RAUPACH, Ernst: *Gyámtya és gyámleány*. 1836. VII. 12. (Thomson), 14. — *Hadd nyugodjanak a hollak*. 1836. XII. 6. (Czövek Kristóf). — *Kakas és Hector*. 1840. X. 19. (Kakas főerdész), XI. 9., 1841. X. 26. — *Királyleány mint koldusnő*. 1838. XII. 8. (A gróf), 1839. III. 13., VI. 27., IX. 1., XII. 19., 1840. IV. 20., X. 18. — *Korszellem*. 1840. I. 17. (Ferkó). — *Molnár és gyermeke*. 1836. V. 14. (Jakab), 1837. XI. 6., 1839. VI. 19., 1840. IX. 15., 1842. V. 24., 1843. VI. 28. — *Orvos és gyógyszerész*. 1840. VIII. 12. (Styx Ágoston), XII. 18. — *Ördög Róbert*. 1834. XI. 6. (Bandita), XII. 1., 1839. VI. 29. (Osoris), VII. 22., X. 3., 1840. VII. 16., XI. 18., 1842. III. 6. — *Raphaela*. 1838. IX. 18. (Ozmin).
- ROBERT, Ludwig: *Viszonyok hatalma*. 1837. X. 18. (Vallmann).
- ROUGEMONT, M. de Ballison: *Hiszen csak tréfa*. 1842. XII. 21. (Saint-Aignan herceg). 1843. II. 22.
- SAAVEDRA, Don Angel de: *Don Alvaro*. 1842. IV. 16. (Prevoste).
- SCHENK, Eduard von: *Belizár*. 1836. X. 31. (Octár), XII. 30., 1837. VIII. 22. (Centurio), 1839. XI. 3., XII. 9., 1840. III. 11., VIII. 19., XII. 8., 1841. II. 6., IX. 2.
- SCHIKANEDER, Emanuel: *Csörgő sapka*. 1836. VIII. 11. (Majmon, rabszolga).
- SCHICKH, Kilian Joseph: *Anikó*. 1842. IV. 17. (Libenau). — *Nőragadás az álörcczés bálból*. 1836. XI. 12. (Diótörő), 1838. VII. 22. (Fritz), 1839. II. 10., V. 18., 1840. X. 11., 1841. VI. 13. — *Bohózáti énekesnő*. 1840. VII. 21. (Mühsam). — *Varázskorona, vagy Egy szobaleány kalandjai*. 1842. IV. 29. (Költő).
- SCHILLER, Friedrich: *Alya és völegény egy személyben*. (PICARD után). 1836. XI. 29. (Gyöngyösi). — *Fiesco*. 1836. VIII. 27. (Német hercegi testőr), 1837. XI. 22. (Romano képíró), 1838. VIII. 27. (Bourgognino), 1839. VIII. 27., 1840. V. 18. — *Haramják*. 1834. IX. 13. (Ratzmann), 1836. V. 19. (Hermann),

1838. XI. 15. (Ratzmann), 1839. VI. 16. (Grimm), X. 22., 1840. VI. 5. (Hermann), X. 14., 1841. I. 21., IX. 18., 1844. V. 27., VII. 6., XI. 29. — *Messzinai menyasszony*. 1839. V. 3. (Roger), X. 28., 1841. I. 9., 1843. VII. 17. (Bohemund). — *Orleansi szűz*. 1834. X. 22. (Du Chatel). — *Turandot* (GOZZI után). 1837. III. 16. (Trufaldin).

SCHINK, Joh. Friedr.: *Nina, vagy A férj után vándorló nő*. 1841. VIII. 22. (Werter).

SCHNEIDER, Louis: *Foster testvérek*. 1836. VI. 1. (Richard), 1837. X. 4. (Gauntlet), 1838. VII. 5. (VI. Henrik király), 1839. III. 5., IX. 10., 1841. II. 10., 1842. IV. 5.

SCHRÖDER, Friedr. Ludw.: *Lassú víz partot mos*. 1836. XI. 24. (Tüskés), 1838. VII. 17., 1841. X. 9.

SCRIBE, Eugène: *Hogy teheti az ember szerencséjét* (társ szerzője E.-J.-E. MAZÉRES). 1840. III. 21. (Sandberg), X. 30., 1843. VI. 10. — *Fiatal keresztanya*. 1839. XI. 25. (Jean). — *Fra Diavolo*. 1836. VIII. 31. (Francesco). — *Selyemárus*. 1841. XI. 13. (Koller), 1842. IV. 25., 1844. VI. 14. — *Yelva, az orosz árva*. 1834. XI. 1. (Lagrange).

SHAKESPEARE, William: *Coriolanus*. 1842. I. 25. (Első római polgár), II. 4., 1843. I. 19., 1844. XI. 8. — *Hamlet*. 1836. IX. 3. (Gusztáv testőr), 1839. XI. 23. (Horatio), 1840. V. 23., X. 20., 1841. I. 16., X. 25., 1842. V. 13. (Laertes), XI. 16., 1843. I. 28. — *Julius Caesar*. 1842. II. 26. (Flavius). — *Lear király*. 1838. IV. 30. (Francia király), V. 5., XI. 29., 1839. III. 19., V. 15., X. 11., 1840. X. 17. (Albániai herceg), XI. 13., 1841. II. 13., 1842. IV. 8., 1843. V. 31. — *Macbeth*. 1843. VIII. 19. (Menteth), 1844. VIII. 7. — *Olhello*. 1842. XI. 10. (Lodovico), 1843. I. 2., 1844. IV. 13. — *III. Richard*. 1843. IV. 1. (Catesby), 22. — *Romeó és Julia*, 1844. IV. 17. (Benvolio), 23., VI. 1. — *Velenzei kalmár*. 1840. IV. 27. (Arragoni herceg), VIII. 1. (Lorenzo), XII. 3., 1841. II. 20. (Marokkói herceg), 1842. I. 3., XI. 5., 1843. XII. 1.

SHERIDAN, Richard Brinsley: *Rágalom iskolája*. 1838. II. 21. (Kagyló), 1839. III. 1., 1840. III. 31., 1841. VII. 20.

SOULIE, M.-F.: *Chivri Diana*. 1841. XII. 31. (Chivri György), 1842. I. 15., III. 14., VI. 16., XI. 30., 1843. IX. 14., 1844. VI. 27. — *Örült gyermeke*. 1842. V. 11. (Achill), IX. 7.

SPIESS, Christ. Heinr.: *Árulás és szerelemföltés*. 1834. XII. 4. (Inas).

SZIGLIGETI Ede: *Aba*. 1838. XII. 20. (Iván), 1839. I. 14., V. 1., 1840. IV. 3., VII. 27. — *Ál-Endre*. 1841. II. 17. (Demeter), III. 17., V. 8. — *Czillei*. 1840. VIII. 26. (Gyula), X. 24., XII. 30., 1842. V. 4. (Ottó). — *Dienes (=Dávid)*. 1836. XII. 27. (Összeesküdt), 1841. XI. 8. (IV. Béla), 1843. VI. 20. (Kálmán herceg), 1844. VI. 22. (IV. Béla). — *Gerő*. 1844. I. 4. (Seraphin), 5., IV. 10. — *Gyászvilézek*. 1838. VI. 8. (Alexis), 19., VIII. 23., 1839. I. 19., 1840. I. 14., 1841. III. 6. — *Két pisztoly*. 1844. III. 9. (Őszi), 10., 12., 16., 18., 23., 29., 30. (Stein), IV. 20. (Őszi), 21., 26., V. 5., VI. 3. (Porlaky), 13., VII. 1., 14., VIII. 1., 5., 13., 23., 31., XI. 4., 15., XII. 1., 14. — *Miczbán*. 1840. V. 30. (Leo), VI. 8., 20., VIII. 22. (Demeter), XI. 11., 1841. I. 1., IV. 17., VI. 20., XI. 5., 1842. V. 30., XII. 8. — *Nagyidai ezigányok*. 1842. XII. 18. (Szelim). — *Pókaiak*. 1838. IX. 17. (Székfi), 19., XII. 15., 1839. VIII. 6., XII. 12., 1842. I. 29. — *Rózsa*. 1842. X. 5. (Ország), 1843. III. 30., VII. 13. — *Szökött katona*. 1843. XI. 25. (Gémesi), 26., 28., XII. 2., 3., 7., 9., 12., 18., 26., 1844. I. 1., 8., 13., 14., 20., 25., II. 3., 10., 15., 19., 26., 29., III. 6., 13., 17., IV. 8., 15., VI. 2., VIII. 3., 17., 24., XII. 7., 9. — *Trubadour*. 1841. XII. 28. (Julian), 1842. VIII. 31. — *Vazul*. 1838. I. 30. (Szebusz), II. 10., IX. 1., XI. 23., 1839. IV. 17., X. 18., XI. 20., 1840. XI. 20., 1843. IV. 25. — *Zsidó*. 1844. VII. 27. (Élősdí), 28., VIII. 4., 8., 11., 25., XI. 7., 17., XII. 2., 20. (Ósfy).

SZÓLÓSSY Lajos: *Nagyidai lakodalom*. 1834. VIII. 24. (Leleszi), XI. 9.

TELEKI László: *Kegyencz*. 1841. IX. 6. (Heracles), 1842. I. 6.

TOLD, Xaver: *Kobold*. 1839. VII. 21. (Rudolf), 28., IX. 4., X. 13., 1840. II. 2., 7., VIII. 9., 1843. III. 5., VI. 8.

TÓTH Lőrincz: *Ekebontó Borbála*. 1836. IX. 17. (Paraszt). — *Két László*. 1842. I. 17. (Modrár György), II. 16., 1843. III. 3.

- TÖPPER, Karl: *Falusi egyszerűség*. 1839. V. 6. (Sátori), 12. (Feri), 28., 1840. II. 17., 1841. III. 31., IX. 21., 1842. IX. 2., 1843. VI. 21., 1844. II. 14. — *Hagyjatok olvasni*. 1840. VI. 28. (Hangai Feri), 1842. VII. 8. — *Királyi parancs*. 1837. III. 8. (Blankendorf), 1838. I. 3. (Tábornok segéde), 1841. IV. 15. (Tiszt). — *Leánykérés*. 1836. VI. 18. (Born Lajos), IX. 7., 1838. II. 15., V. 14., 1839. IX. 27., 1841. XII. 30. — *Magyar hölgy*. 1840. VII. 9. (Rezy Gáspár). — *Világ divatja*. 1836. VI. 9. (Malomszegi), 1837. IX. 21. (Mixtex gavallér), 1838. III. 12., (Malomszegi), VIII. 2., 1841. IV. 19.
- TREITSCHKE, Heinrich von: *Mariana*. 1836. XII. 5. (Florio), 11., 1837. III. 17., X. 2., 1838. IV. 23. (Gonzaga Ferrardo), 1839. IV. 22., 1841. I. 18., VI. 25.
- TUSKÓ SIMPLICIUS [= Szontagh Gusztáv]: *Uj Babel*. 1837. IX. 26. (Oláh paraszt).
- VAHOT Imre: *Farsangi iskola*. 1844. II. 17. (Pártosy), 18., III. 3. — *Még egy tisztújítás*. 1843. XII. 16. (Tékesi), 17., 1844. III. 19. — *Országgyűlési szállás*. 1843. X. 24. (Zsókfalvi), XI. 1., 12., 15., XII. 6., 1844. II. 1., IV. 14., VI. 28.
- VAN DER RUSCH, Émile: *IV. Henrik házi élete*. (Társ. szerzők: DE VILLENEUVE és DESFORGES). 1837. X. 16. (Rouvray).
- VOGEL, Wilhelm: *Örökségi egyezés*. 1838. X. 19. (Sigbert), 1839. XII. 2.
- VOSS, Julius: *Félbenmaradt hangverseny*. 1838. I. 19. (Viaszképés).
- VÖRÖSMARTY Mihály: *Árpád ébredése*. 1837. VIII. 22. (Irigység), 27., XI. 23., 1838. VIII. 22. — *Czilley és a Hunyadiak*. 1844. VI. 18. (Eynziger), VIII. 28. — *Marót bán*. 1838. V. 19. (Ibrahim), 23., IX. 10., 1839. IX. 12., 1843. II. 11. — *Vérnász*. 1836. VIII. 23. (Hajdú).
- WEIDMANN, Fr. K.: *Corvinus Mátyás*. 1836. IX. 10. (Veres), 1838. VI. 21., 1842. IX. 26.
- WEISSE, Christ. Felix: *Házi orvosság*. 1837. II. 5. (Szakács).
- WEISSETHURN, Johanna Franul von: *Gyökerez orvoslás*. 1824. X. 14. (Idegen). — *Idegen nő*. 1841. I. 12. (András), 14., II. 22., III. 16., VII. 26., 1843. VII. 14. — *János, finnlandi herceg*. 1836. VI. 16. (Botvid), 1839. V. 21., VI. 5., 1841. II. 26., 1842. IX. 21. — *Szébeni erdő*. 1836. VII. 17. (Kákos), 1838. V. 6. (Garbonok), 1840. II. 6. (Xarko), 1841. III. 29., 1842. V. 8.
- WOLF, Pius Alexander: *Caesario, a férfigyűlölő*. 1842. VIII. 18. (Szili Ferdinánd). — *Preciosa, a szép czigánylány*. 1836. IX. 25. (Don Eugenio).
- ZEDLITZ, Joh. Chr. Freiherr von: *Sevilla csillaga* (LOPE DE VEGA után). 1839. I. 28. (Don Arias), II. 6., VIII. 9., XII. 5.
- ZIEGLER, Fr. Jul. Wilh.: *Attila és Buda*. 1834. X. 7. (Ardarik). — *Borosnyánkoszorú*. 1838. II. 8. (Roze hadnagy), VI. 9., 1842. XI. 23. (Komornyik). — *Fejedelmi nagyság*. 1834. X. 3. (Wardenberg gróf). — *Incognito*. 1838. V. 4. (József). — *Jolánia, jeruzsálemi királyné*. 1836. X. 1. (Lacy Róbert). — *Nagymámi*. 1834. IX. 23. (Lajos inas). — *Nagyvilág, vagy Szokás hatalma és szív jósága*. 1839. X. 17. (Richter Lajos). — *Párt düne*. 1834. XI. 15. (Itélőszék szolgálja), 1836. IX. 29. (Emánuel), 1837. XII. 28. (Finsch), 1838. VII. 30. 1839. I. 5. — *Testvérek ellenkezése*. 1837. X. 31. (Csillag gróf), 1838. VII. 25. — *Tréfa és valóság*. 1836. VIII. 4. (Árkos), 1838. V. 7., 1839. II. 11., IX. 17.
- Ismeretlen szerzőtől való darabok:
- Adelaide, vagy tíz év egy énekesnő életéből* (franciából ford. S. J.). 1842. IV. 10. (Scudi báró).
- Földszint és lebujs, vagy Kis tévedés* (franciából átd. Diósy Márton). 1843. IX. 9. (Sáska), XI. 9., 1844. I. 3.
- Kénytelen király* (franciából Tóth Lőrincz). 1841. XII. 16. (Villequier), 1844. XII. 4.
- Levelezés* (franciából). 1841. I. 27. (Serényi Geysa), III. 7.
- Nagyravagyó nő* (olaszból Földváry Ferencz). 1839. V. 24. (Ferdinando), VI. 10., XII. 17., 1840. III. 5., 1841. VI. 3. (Riccardo), 1842. XII. 13.
- Párisi adós* (franciából Szemere Pál). 1841. I. 5. (Jenő), V. 15., 1842. I. 5., 19., 1843. VII. 24., 1844. VI. 2.

ZOLNAI BÉLA.

KÖNYVISMERTETÉS.

Gróf Széchenyi István élete. Irta: *Friedreich István.* A M. Tud. Akadémia által jutalmazott mű. II. kötet. 1840—1860. Budapest, Szent-István-Társulat, 1915. N. 8-r. VII, 282 l. Ára 10 K.

Friedreich Széchenyi-életrajzának ez a második, befejező kötete mind az anyag fölfogásában és elrendezésében, mind az előadásban az elsőhöz simul, úgyhogy részletesebb méltatást nem követel. Sikertelbebb amannál, de ez csak mintegy negatív értéként jelentkezik: nem érdemei nagyobbak, hanem a fogyatkozásaiából maradt el egy és más. S ezt a könyv elsősorban a tárgyának köszöni. E kötet ugyanis Széchenyi pályájának második nagy felét öleli föl, Kossuth fölléptétől Széchenyi haláláig; ez a húszesztendei időköz a szabadságharcznál két, mereven elváló részre különül, s a szerző az utóbbival röviden, alig harmadfél íven végez, így egész erejét a negyvenes évek Széchenyijének bemutatására fordíthatja. Már ez a körülmény sokkal egységesebb szerkezethez segítette a második kötetet; még inkább megkönnyítette a dolgát, hogy Széchenyit, noha ezen évtizedben is az eszmék egész sorát vetette föl és iparkodott megvalósítani a gyakorlatban, a Tisza-szabályozás kivételével minden nagyobbszabású gazdasági reformja és kulturális törekvése szembeállította Kossuth-tal. Minden kérdésben összemérte ellenfelével fegyverét, így Friedreich minden stilizálás nélkül állíthatta be Széchenyi egész működését úgy, mint egy nagy, életre-halálra menő párviadalt a reform-kor két legnagyobbszabású egyénisége között. Van valami drámai ebben a bemutatásban, s mivel nemcsak a küzdő felek, hanem az egész nemzet azt gondolta, hogy ezen küzdelem dönti el Magyarország sorsát — a következmények nem igazolták ezt a hitet — Széchenyi és Kossuth harcza nemzetünk életének tükörcképévé lett. Ez az erős compositio — bár magától kínálkozott s nem követelt nagyobb művészi erőt — szemben az első kötet laza szövésével, egymást sokképen s így át nem tekinthetően keresztező szálaival, egyik nagy érdeme a második kötetnek.

A másik az előadása. Könnyű, folyamatos olvasmányt nyújt, az egész könyvben alig van egy-két mondat, melyet újra el kell olvasnunk, hogy megértsük. Mindvégig gondos, világos; olyan író munkája, a kinek feje tiszta, s a ki nagy nyelvkészséggel époly nagy írói gyakorlatot egyesít. De mint az előbbi érdemében nagy része volt magának a tárgynak, a stíl könnyedségének és világosságának is elsősorban a tárgyban, illetőleg a tárgyalás módjában kell a magyarázatát keresnünk.

Tisztasága a patak vizének átlátszósága, mely épen azért átlátszó, mert nem elég mély. Friedreich csak elbeszél s nem fejteget, pontosan szólva: Széchenyi levelei, beszédei s főként művei alapján beszámol Széchenyi terveiről, izgató működéséről, vállalatairól és — természetesen — legbővebben politikai szerepléséről. Nem fojtja ugyan el bíráló megjegyzéseit, s a történetíró kötelessége szerint ítél is hőse működéséről, de mindig röviden, pár sorral, vagy épen a sorok között — a mi nem is művészi eljárás.

Már e pár megjegyzésből is kitetszik, mit tartok Friedreich könyvéről. Jó tollal megírt, könnyen olvasható s hű krónika, a szónak megbélyegző értelme nélkül, de egyébként teljesen az. A ki meg akarja tudni, mivel foglalkozott Széchenyi élete második felének egyes éveiben, hol szónokolt és mit mondott, hol agitált és milyen hatással, mi a gondolatmenete egyes munkáinak, milyen hatást tett kortársaira szereplésének valamelyik mozzanata: az bátran vegye kezébe a munkát, nem fog csalódnai. Sőt a kit vonzanak ama nagy idők és Széchenyi szerepe, az is hálás lehet, hogy aránylag rövid helyre, 18 ívre összerörítva együtt kapja mindazt, a mi Széchenyivel történt. Persze itt is, mint az első kötetben, csak a könnyebben hozzáférhető, nyomtatott források alapján.¹

De megelégedhetünk-e ezzel, kimeríti-e mindez az életrajzíró kötelességeit, megvalósítja-e a művészi életrajz föltételeit? Korántsem. Még irodalmunk és közéletünk harmad-, negyedrangú alakjainak életrajzaitól is megvárjuk, hogy megismertessék velünk azt az egyéniséget, melynek működéséről beszámolnak, mennyivel jobbosabb ez a követelés Széchenyire nézve, a ki nemcsak jelentőségével emelkedett legnagyobbjaink sorába, Kossuth mondása szerint épen az első helyre, hanem a kinek lelke is a legbonyolultabb magyar lélek volt. Erre czéloztam föntebb, azt írván, hogy Friedreich csak elbeszél, de nem fejteget, azaz nem ad jellemrajzot. Könyve merő analysis, a synthesis egészen hiányzik belőle. Egy szót sem hallunk arról, milyen volt Széchenyi az ember, az író, az újságíró, a szónok, a hivatalfő, az államférfiú. Folyton csak részleteket kapunk; egy-egy eszme, egy-egy mű, egy-egy tett alapján formálhatunk véleményt Széchenyiről, de magasabbrendű összefoglalásra, igazi jellemzésre még törekvést sem látunk. Az életrajzírás bizonyos tekintetben művészet, s a matematika törvényei nem érvényesek reá. A mi ott igaz, hogy a részek összege egyenlő az egészszel, az itt nem áll, s hiába soroljuk egymás mellé Széchenyi szereplésének minden elemét, ebből még nem alakul ki Széchenyi pályájának igazi képe. Friedreich *Széchenyijéből* épen az hiányzik, a mi ezeket a részeket egységgé, élő valósággá for-

¹ Nem tudjuk megmagyarázni, mért tartózkodott Friedreich nem is a fáradságos kutatástól, hanem a mindenkinek rendelkezésére álló kéziratok források fölhasználásától. Szinte érthetetlen, hogy nem tekintett beléjük; különösen ez a második kötet követelte volna meg. A 246. lapon ezt írja: »Hogyan élt, kikkel érintkezett, mit művelt Széchenyi az ötvenes évek elejétől 1857-ig? e kérdésre forrásaink nem felelnek. Kiadott leveleiben 1851-től 1857 július 27-ig úr tátong.« Szabad megelégedni egy kétkötetes életrajz szerzőjének a nyomtatott forrásokkal, s nem kellett volna módot keresni, hogy a hiányt eltüntesse?

rasztja: a legnagyobb magyar egyéniségének rajza, annak a léleknek megjelentetése, a melyben az ő páratlanul nagyszámú eszméje és terve, hullámzó érzései és egymásnak sokszor látszólag ellenmondó tettei oly csodálatos harmoniába olvadtak össze.

Van még egy fogyatkozása a könyvnek: szerzője nem lelkesedett kellően hőiséért. Nem magát a tényt hibáztatjuk. Mindenkinek megvan a joga, hogy a közpályán működő egyéniségeket, még a legnagyobbakat is, a saját meggyőződése szerint, a maga politikai ideáljaihoz mérten ítélje meg. Ha valaki, mint Friedreich, úgy látja, hogy Széchenyi és Kossuth küzdelmében nemcsak a győzelem jutott az utóbbinak, hanem az igazság is az ő részén volt, hogy Széchenyi aggodalmai, melyekkel Kossuth szereplését kísérte, alaptalanok voltak, s a forradalomtól való félelme a negyvenes évek második felében olyan útra vezette, melyen hazájának nem tudott használni: meghajlunk véleménye előtt, sőt még az ellen sem tennénk kifogást, ha ezzel a fölfogással megírná nemzetünk történetét 1840-től 1848-ig. Munkája így határozottan politikai színezetű historia volna, melynek jogosultságát elvitatni nem lehet. De nem tartjuk helyesnek ezzel a fölfogással *tudományos* Széchenyi-életrajzot írni. Ez azoknak a joga, a kik Széchenyiben a maguk politikai ideáljának megvalósulását látják, a kik őt valóban a legnagyobb magyarnak tartják, s erős szeretetükkel megértik hőüket. A megértés kulcsa a megértetésnek, s hogy minden pálya, minden egyéniség rajzának ez a tulajdonképeni célja, az nem lehet vitás. Friedreich is elismeri Széchenyi nagyságát, méltányolja mint embert és hazafit egyaránt, de más lévén politikai iránya, hősének politikai szereplése iránt nincs kellő érzéke. Ismétlem, az író értékét ez nem csökkentti, csak a művéét.

Az igazi, a hőséhez méltó Széchenyi-életrajzra még mindég várunk kell.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Írók és színdarabok. Irta: *Salgó Ernő.* Budapest, Dick Manó kiadása, 1916. 8-r. 202 l. Ára 3-50 K.

Salgó Ernő kötete tulajdonképen színi kritikák gyűjteménye. Van ugyan benne egypár rövid tanulmány is — többnyire XIX. századi francia regényírókról — melyek eredetileg a *Klasszikus regénytár* egyes kötetei előtt jelentek meg, de a súly a bírálatokon nyugszik. Salgó Ernő rendszeresen beszámol egy fővárosi lap hasábjain a drámai bemutató előadásokról, s a mint maga mondja, e kritikái közül azokat foglalta össze, a melyek legkevésbé avultak el. Nem gyakori jelenség irodalmunkban, hogy egy író maga bocsátja közre bírálati gyűjteményét, újabb időben csak Szűry Dénes és Ambrus Zoltán vállalkoztak reá, de van értelme: hasznát látja mind a közönség, mind a tudomány. A ki érdeklődik az iránt, milyen hatást tett annak idején egy-egy drámai újdonság, nem kénytelen könyvtárba menni s régi újságokban fölkeresni az egykorú véleményeket, hanem kényelmesen megtalálja egy kis kötetben. A szerzőnek aggodalmai voltak, jogosult-e az eljárása. Ez a szempont megnyugtathatja.

Más kérdés, van-e e gyűjteménynek tudományos szempontból jogosultsága, van-e maradandó érték Salgó kritikáiban. Más dolog a napi fogyasztás számára a pillanat hatása alatt papírra vetni a futó benyomásokat és más komoly tanulsággal szolgálni az utókornak. A 30-as, 40-es évek nagy kritikussai, Bajza és Vörösmarty, s az 50-es, 60-as években Gyulai és Salamon egyesíteni tudták e két, szinte összebecsülhetetlen követelést, s kritikáik ma tudományos forrásnak époly becsek, mint voltak megjelenésük idején újságczikkeknek. Ha ez a remény vezette Salgót, csalódott. Kritikái csak azért nem avultak el megjelenésük óta, mert már megjelenésük idején avultak voltak.

Salgó Ernő ugyanis a kritikusoknak egy régebben ismeretlen, de újabban mind megszokottabbá váló fajához tartozik: ő nem félelmes, hanem kedves kritikus, mindenkit megdicsér, de nem egyenlő mértékben. A magyar írókat sokkal inkább, mint a külföldieket, s a magyarok közül is az újabbakat több melegséggel, mint a régieket.¹ Ebből az arányoknak erős eltolódása következik. Olvasva a gyűjteményét, azt tanuljuk, hogy Szomor Dezső vagy Szép Ernő sokkal értékesebb írói egyéniség, mint Herczeg Ferencz; Molnár Ferencz nagyobb, mint Hebbel, s mindnyájuk fölött magasan kiemelkedik s hasonlíthatatlan Bródy Sándor. Íme, a kritikák összegyűjtésének egy veszedelmes következménye! A napi kritikában büntetlenül lehet leírni a legmerészebb ítéleteket, de egymásra vonatkoztatva őket még a kritikátlan olvasó is megütközik rajtuk.

De Salgó nemcsak dicsér, hanem sokszor szertelenül dicsér. Szomor aránylag még mérsékeltében. »Akármit mond, mindig kitűnően mondja.« »Amilyen túlömlő, egyszersmind olyan gazdag is a nyelve és a mily pazarló a megjegyzéseiben, ugyanoly hibázhatatlan és zengő a szavak összeválogatásában.« Molnárnál már nagyobbakat mer: »Bárhonnan nézzük is e novellát — a *Liliom* első fogalmazását — mindenütt tökéletes és lírában, életfilosóphiában, sőt kortörténeti ábrázolásban is annyit nyilatkoztat ki, hogy köteteket lehetne vele betölteni.« »Olyan nyelven szólal meg, melynél nincs többet mondóbb.« Végül Bródyról szólva egészen elveti képzelete fékét s az száguld phrasisról phrasisra. Kiragadok egy párt: »Senki sincs, a ki intensívebben, világosabban, a kiformaltság gazdagabb teljességében (?) látná a dolgokat, tisztábban tudná kifejezni a szinte kifejezhetetlen, tökéletesebb átírást adná az élet hieroglyphjének, igazibb történetírója volna korának és kortársainak.« »Senki a színpadon gyökeresebb, világítóbb és gazdagabb igazságokat ki nem nyilatkoztatott a magyar földről, a maga országáról és a maga korszakáról, mint ő.« »Valami csudálatos intuitióval, rejtelmes, szinte elementaris tárgyilagossággal életet, eleven, kidomborodó, a teljesnél teljesebb életet érlel a phantasiájában.«

Vajjon ezeket a röptében papírra vetett szólamokat át is érezte a

¹ A következő magyar drámákat bírálja: Bródy Sándor, *A tanítónő*, *Hőfőherke*; Garvay Andor, *A becsstelen*; Herczeg Ferencz, *Eva boszorkány*; Lengyel Menyhért, *A hálás utókor*, *Taifun*; Molnár Ferencz, *Az ördög*, *Liliom*; Móricz Zsigmond, *Sári bíró*, *A falu*; Szép Ernő, *Az egyszéri királyfi*; Szomor Dezső, *A rajongó Bolzay-leány*.

szerző? Van egypár jel, a mely óvatosságra int. Az egyik: biztos ítélete alapvető kérdésekben. Így p. o. tisztán látja és világosan kifejti, hogy Lengyel Menyhért *Taifunja* elveszti értékének nagy részét, mikor az ellentétes népjellemekre alapított összeütközést általános emberi lelki mozgalmakra játsza át; biztosan fölismeri továbbá Szomory Dezső nagyszámú drámaírói fogyatkozása közül a legfontosabbakat, hogy hősei csak arra valók, hogy a maga hangulatának szolgálatába állítsa őket, a mesével meg épen nem törődik, pusztán ötletek hordozójává teszi — ez a két mondat igen finomam süti rá Szomoryra a hatásvadászat megszolgált bélyegét. Erről az élesszemű íróról nem tudom elhinni, hogy olyan nagy méltánylattal viseltessék az újabb magyar irodalom alkotásai iránt, s hogy azok fogyatkozásait meg ne lássa. Ilyen nyom továbbá, hogy Salgó igen szeret olyan eljárással élni, melyet jobb terminus híján kritikusi euphemismusnak nevezhetnénk. A gonoszkodó kritikusi iróniának szelídlelkű párja ez. Abban nyilvánul, hogy a kritikus az ismert Mátyás király-anekdota mintájára elmondja ugyan kifogásait, de értéküket valami ügyes fordulattal maga a zérusra szállítja. »Nem fogjuk megbántani Lengyel Menyhértet azzal a föltevessel,« vagyis maga jelzi, hogy föltevésének nincs alapja — pedig van! »Mindezt távolról sem [magyarul: korántsem, épen nem] mondjuk panaszkodásképen« — dehogyanem, panasz volt, sőt alapjában vád! »Hálátlanság lenne a dramaturgiai panaszkodások bástyái mögé vonulni« — nem is teszi, csak ügyesen, laikusokat megtévesztve, elleplezi panaszait. Ilyen még, ha egy másik anekdotikus személy, Bodóné példájára másról beszél, mint kellene. Szomory drámáját kellene dicsérnie, de mivel jó ízlése ettől visszatartja, megdicséri — az író: »Ujra ott tartunk tehát, hogy nem a darabról, hanem az íróról kell beszélünk.« Nem látjuk be, miért ez a *kell*. Méltóbb lett volna, ha kimutatja a *Rajongó Bolzay-leány* értéktelenségét.

Talán nem csalódom, ha ezen az alapon azt a hitemet fejezem ki, hogy Salgónak nem a szeme gyöngé, hanem a szíve túlságosan jó. Nem lát annyi fényt és csillogást modernjeink drámáiban, mint az olvasó a kritikáiból gondolná, de szívesen szerez örömet az előtte rokonszenves íróknak. Annál inkább, mert az ő szemében nem a megbírált munka fontos, hanem a kritika, a mit róluk ír. Ezzel a megállapítással egyszersmind megjelöltük Salgó kritikai irányát is. Ő nem a magyar színi bírálatnak majd egy század óta hagyományos formáját műveli, mely hol mint *descriptiv*, hol mint *normativ* kritika a szóban forgó mű beható elemzése alapján *objectiv* érték-ítéletekre törekedett — már a mennyire embertől *objectiv* ítélet telt. Salgó ezzel szemben annak a Németországból újabban átpántált kritikai iránynak híve, mely lírai, *subiectiv* vagy *impressionista* kritika név alatt a megbírálandó munkát pusztán alkalomnak tekinti, hogy lelkében »*impressiók*« támadjanak, s hozzájuk fűzhesse csillogó gondolatait, szellemének játékos ötleteit. Hogy hű képet kap-e az olvasó a munkáról, igaz világításban áll-e előttük a szerző, az mellékes, a fő, hogy a kép érdekes, a világítás sajtyszerű legyen, s a kritikus nagy tudománya, ügyes dialektikája, sziporkázó szelleme elkábita az olvasót. Ezért hímzi tele kritikáinak szövetét mély vagy

mélyeknek látszó gondolatokkal, melyek hol értékesek, hol nem, de abban megegyeznek, hogy az adott helyzethez nem illenek, s nem szolgálnak a tárgy megvilágítására. Legbővebben a Bródy-bírálatban ontja őket: sajnálom, hogy nagy terjedelmük megakadályozza közlésüket. (Érdemes elolvasni a Bródy symbolismusáról szóló részt, 74—75. l.) E helyett egy rövidebb mondatát írom le: »Osztyaloz, kombinál, analogiákat és eltéréseket állapít meg, a változatos formák mögött a változhatlan törvényt kutatja; a látható dolgok izgató titkok sejtelmeit keltik benne; a jelenségek fonálán a gyökerekhez igyekszik hozzáférközni és a tények alapján eszmét fedez fel... Nála minden ut befelé vezet: az eseményektől a sors értelméhez; az embereknél a lelki folyamatok reprezentálásához; a külső látszattól a belül munkáló törvény felkutatásához.« Ki gondolná, hogy ezeknek az általános, néhol bizony egészen üresen csengő szólamoknak az a rendeltetésük, hogy megvilágítsák azt a lelki folyamatot, mely Molnár Ferenczben drámái megalkotásakor végbe megy?

A magam részéről sajnálom, hogy Salgó a kritikának erre a veszedelmes és tudományos szempontból értéktelen útjára tévedt. Tanultsága, műveltsége, ízlése szép sikerekkel kecsegtetné a kritikának másik, laposnak tartott, de hasznos útján.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705—1867. Budapest, 1916. (8-r. 98 l.)

Az időszaki sajtó bibliographiájának kezdeményezése boldogult id. Szinnyei József érdeme, ki a Vasárnapi Ujság 1862—66. évfolyamaiban közzétette a magyar hírlapirodalmat a XVIII. és XIX. században. Utána Szalády Antal adta ki »a magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880-ig« című munkáját. Ő azonban csak a magyar nyelvű sajtó-termékekre volt figyelemmel s a száz esztendő anyagát betűrendben nyújtja.

Szinnyei összeállítására óta félszázad telt el, s azóta sok száz adattal gyarapodott a hírlapirodalom statisztikája. A M. N. Múzeum hírlaptára is oly gazdag lett, hogy feltétlen szükség volt egy újabb könyvészeti munkára. Kereszty István tehát hálás munkát végzett, midőn katalógusát elkészítette s 98 lapra terjedő füzetben közrebocsájtotta. Műve a M. N. Múzeum által 1895-ben megindított »A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke« 5-ik füzetét képezi s az 1867-ig megjelent hírlapok és folyóiratok kronológiáját adja. Az anyagot szerző két korszakra osztotta. Az első korszak az 1705-től 1849-ig terjedő idő hírlapjainak s folyóiratainak címét foglalja magában, még pedig két csoportban. Az első csoportban időrendben sorolja fel a hírlapokat rövidített címmel, a második csoportban pedig nyelvek szerint és betűrendben foglalja össze az időszaki sajtó termékeit. A második korszak az 1850—1867. évek hírlapirodalmát öleli fel ugyanazon csoportosításban mint az előző korszakét.

Hogy mennyivel gyarapodott a hírlapirodalom Szinnyei összeállítása óta, az kitűnik a fenti műből. Míg ugyanis Szinnyei az első kor-

szakból 167 magyar és 143 nemmagyar hírlap és folyóirat címét adja, addig Kereszty ugyane korszakból 211 magyar és 248 nem magyar hírlap és folyóiratot sorol fel.

Szerző nem akarta a hírlapok és folyóiratok rendszeres bibliographiáját adni; hanem csak katalogust nyújtott, hogy mindenkinek alkalma legyen tudomást szerezni a magyarországi időszaki sajtó termékeiről.

Midőn e sorokban megvilágítottam a mű tartalmát, egy pár megjegyzést akarok az ismertetéshez fűzni. Így például nem kellett volna bevenni a Molnár-féle Magyar Könyvházat, mert ez nem hírlap. Ezért hagyta ki Bajza Kritikai Lapját, a mint ezt a 4-ik lapon megemlíti. A 26-ik lapon »Erste Epistel der Ungarn an die Wiener. 1848.« című nyomtatvány talán inkább röpirat, mint folyóirat. A »Pester Mephisto 1847.« sem folyóirat, inkább röpiratnak tartom.

Pótlék gyanánt közlöm a következő két ujság címét. A katalogusban nem fordul elő »Aradi Tudakozó Intézet Hirlapjai. 1839—40.«, »Ephemerides Budenses 1791«.

Szerző, mint mondja, csak katalogust akart adni; ez azonban nem zárta volna ki azt, hogy a hírlapoknál a szerkesztőket megnevezze. Így pl. a 34. lapon említi »Esti Lapok« (Debreczen, majd Budapest, 1849.) s »Esti Lapok 1849«. A szerkesztők megnevezésével meg lehetett volna állapítani, hogy két különböző hírlapról van szó. Így bajosan lehet megjegyezni.

Végül még egy megjegyzésem van. Szerző a címeket nagyon is rövidítve adja. Némelyik egészen talánszerű. Pl. a 12. lapon 1829/30. »Kszr.«. Hogy ez Koszorút jelent, azt nem minden kutató fogja hamarjában megfejtetni. A 13. lapon 1834. év alatt »Kr-Mag« (Kassa) rövidítést úgy tudtam meg, hogy a 28. lapon a betűrendes névsorban »Kreuzer Magazin«-t találtam.

E kisebb megjegyzések nem vonnak le semmit a mű hasznosságából, s szerző fáradtsága teljes méltánylást érdemel.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Dr. Lovas Elemér: B. Margit történelének részletes forráskritikája. (A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve, 1915/16. Pannonhalma, 1916. 203—346. l.)

A Zoltvány Irén szerkesztésében megjelenő Évkönyv idei vaskos kötetéből Lovas Elemér tanulmánya érdekel bennünket. Nem irodalomtörténeti értekezés ugyan, nem a magyar legendával foglalkozik elsősorban, hanem történetkritikai, B. Margit életének összes jelentős forrásait egybeveti s adataikat alapos, részletes vizsgálat tárgyává teszi. Mégis érdeklődésünkre kell hogy számot tartson két szempontból: először örömmel állapíthatjuk meg belőle, hogy a mi szorosabb nyelvészeti és irodalomtörténeti vizsgálódásaink általánosabb történeti és művelődési tanulmányok számára is fontosak, a philologiai kutatások egyéb tudományszakoknak is hasznot hajthatnak, másrészt viszont ránk nézve is sok tanulságot rejt magában a történetkritikai módszer figyelembe vétele.

Horváth Cyrill alapvető kutatásai szolgáltak Lovas Elemérnek is főforrásul. (A Budapesti IV. ker. főreáliskola értesítője, 1907/08.) Horváth vetette először részletesen össze a magyar legendát az 1276-i tanuvallomási jegyzőkönyv adataival, s ő mutatta ki mellette a legenda másik főforrását Johannes de Vercellis dömés szerzetes latin életrajzában, mely azonban csak a Jorg Valder-féle német fordításban maradt ránk (egy müncheni kéziratban; Lovas ennek egy gráciai kivonatosabb változatát is előkerítette).

Lovast azonban nem a magyar legenda forrásai érdeklik, hanem e források értéke a szent életrajza szempontjából. A ránk maradt fontos documentumokat, mint már Horváth tette, két fő forráscsoportba osztja: 1. Az 1276-i jegyzőkönyv s ahhoz szorosabban hozzátartozó Guarinus-legenda, mely egy nápolyi kéziratban meg az ú. n. »Velencei-codex« gyulafehérvári másolatában maradt ránk, s ennek paderborni kivonata. 2. A Joh. de Vercellis latin legendája, melynek Jorg Valder-féle fordítását Horváth C. adta ki, és a Ranzanus-legenda. A magyar legenda a két főcsoportot egyesíti magában. Már Thienemann Tivadar is rámutatott (Bpesti VIII. ker. főreáliskola értesítője 1913/4.) *A szent-galleni Margit-legenda* cz. kis tanulmányában, hogy Jorg Valder fordítása nem adja Joh. de Vercellis eredetijének hű képét, s így esetleg a latin eredetiben kell keresnünk a magyar legenda azon részleteinek forrásait, melyeket eddig csak a Ranzanus és Guarinus-féle legendákból ismertünk. Ugyanerre az eredményre jut Lovas Elemér is, ki élesszemű összehasonlításaiban megállapítja, hogy Joh. de Vercellis legendáját utóbb átszerkesztették, az eredeti legenda a Jorg Valdernél olvasható XI. fejezettel végződhetett, de később meg bővítették főként a szent halála után történt csodákkal. Joh. de Vercellis életrajza már 1273-ban készülhetett, mikor ez másodszor járt hazánkban, az apáczák vallomása s a dömések házi följegyzései alapján, többi részeit a későbbi szerkesztők az első (elvesztett) és második jegyzőkönyv adataiból kapcsolták hozzá.

Lovas ezután rátér az 1276-i jegyzőkönyv vallomásainak s a többi legendák adatainak, végül a csodáknak kritikai megrostálására, minden részletre kiterjedő aprólékos gonddal. Kutatásai e részleteinek kritikájába nem bocsátkozunk, de oda kell utasítanunk mindenkit, a kit akár a szent életrajza, akár a magyar legenda adatai közelebbről érdekelnek.

Ránk nézve azonban a magyar legenda forrásainak kérdése még nincs teljesen lezárva, még sokat várhatunk Joh. de Vercellis latin eredetijének s esetleg magyar fordításának (melyet még Pray látott) előkerülésétől.

KIRÁLY GYÖRGY.

HELYREIGAZÍTÁS.

Folyóiratunk 290. lapján a második utolsó sor előtt egy sor kimaradt; a helyes értelem ez: »A *Szomorú napok*nak csak az I—VII. fejezete jelent meg 1848-ban (az *Életképek*ben), az egész regény pedig először 1856-ban (a *Pesti Napló*ban) . . .« — A 300. lapon Habibrahah helyett *Habibrah* olvasandó.

KÖNYVESZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Jánosi Béla: Schedius Lajos esztetikai elmélete. (Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XXIII: 6.) Akadémia, 57 l. 1.50 K.

Jókai, Olcsó. Révai. K. 8-r. Számonként 40 f. — 221. Egy nagy élet apró emlékei. III. Svábhelyi idillek. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Kéki Lajos. 63 l. — 222. Petőfi haláláról. (Próza és vers.) Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baros Gyula. 63 l. — 223—230. A szerelem bolondjai. Regény. 143, 127, 147, 139 l. Az Olcsó Jókai legújabb sorozata egy nagyobb regényen kívül két irodalomtörténeti érdekű füzetet hoz. Az egyik magának a szerzőnek életére és egyéniségére jellemző apró, kedves adatok foglalata, a másik Jókainak Petőfibre vonatkozó alkalmi cikkeit és több költeményét tartalmazza.

Könyvtár, Magyar. Lampel. K. 8-r. Számonként 30 f. — 787—790. A világháború naplója. IX—X. (1915. aug.—decz.) — 813. Alexander Castell: A hadipilóta. Ford. Benedek Marczell. 52 l. — 814. Heltai Jenő és Makai Emil: A királyné apródja. Heltai Jenő: A kik itthon maradtak. 43 l. — 815. Pásztor József: Emberkék. (Vidám történetek.) 50 l. — 816—817. Bahner és Harg: Trant, a psychologus detektiv. Ford. Benedek Marczell. 83 l. — 818—819. Gyulai Pál válogatott költeményei. Kiadta Császár Ernő. 80 l. — 820—822. Ibsen: Rosmersholm. Ford. Ambrus Zoltán. 130 l. — 823. Rudolf Herzog: Az óriás. Ford. Benedek Marczell. 52 l. — 824. Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. 42 l.

Nyelvemléktár. Új. Bécsi codex. Közzéteszi Mészöly Gedeon. I. füzet. Akadémia. N. 8-r. 272 l. 8 K. Ez az I. f. puszta a magyar szöveget és az alapjául szolgáló latint nyújtja. Ismertetését majd a II. füzet megjelenése után adjuk, mely a bevezetést és az apparátust tartalmazza.

Pétrik Géza: Magyar Könyvészet. 1901—1910. 5—6. füzet: Flammarion Kamill—Hreblay Emil. Magyar könyvkereskedők egyesülete. 321—480 l. 6 K. (Megrendelhető a szerzőnél: II., Donáti-u. 49.)

Roboz Imre: Az irodalom boudoirjában. I. k. Rózsavölgyi és Társa. 208 l. 4 K. Rövidebb-hosszabb cikkek gyűjteménye, melyek sem tárgyukkal, sem szellemükkel nem tartoznak az irodalomtörténet körébe. Egyetlen irodalmi vonatkozású dolgozat benne »Az ember tragédiája tantiémepöre«, mely azt állítja s bizonyítja, hogy Madách művének előadásáért jogtalanul veszik föl a tiszteletdíjat a Paulay-örökösök.

Rózsa Dezső: Shakespeare látomása. Drámai költemény. Franklin. 46 l. *Shakespeare* összes színművei. Átvizsgált vagy új fordításokban kiadja a Kisfaludy Társaság Shakespeare-bizottsága. — XIII. A velencei kalmár. Ford. Radó Antal. 169 l. 3 K. — XVI. A hogy tetszik. Újból ford. Rákosi Jenő. XXVIII, 158 l. 3 K. — XXIX. Coriolanus. Ford. Petőfi Sándor. XLI, 230 l. 4 K.

Steinhofner Károly: A könyv története. II. rész. A könyv történeti fejlődése. Lampel. 94 l. 1.20 K.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1916-ban megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

Irodalomtörténeti repertorium.

- Agárdi László.* Kemény Zsigmond idealismusa és realismusa. Uránia 116—118. l.
- Alexander, Bernhard.* Adolf Ágai. P. Lloyd. 264. sz.
- Anka János.* A jövő irodalma. Alkotmány 79. sz.
- Balázs Béla.* Lélek a háborúban. — *Ism.* Borona. Hét 23. sz. — S. J. Pest. Journ. 186. sz.
- Beöthy Zolt.* Vezérszó Zilahy Lajos verseihez. Komáromi Ujs. 27. sz.
- Berze Nagy János.* Adalék Arany »Bajusz«-ának tárgytörténetéhez. Ethnogr. XXVII. 137—138. l.
- Berze Nagy János.* Adalékok Arany »Hamis tanu«-jának tárgytörténetéhez. Ethnogr. XXVII. 132—134. l.
- Berze Nagy János.* Adalékok Tompa Mihály »A szegény és gazdag« című költeményének tárgytörténetéhez. Ethnogr. XXVII. 134—137. l.
- Császár Elemér.* Shakespeare és a magyar költészet. Bud. Szemle 167. köt. 88—120., 233—273., 430—453. l.
- Császár Elemér.* Vértesy Jenő. Irodalomtört. 273—280. l.
- Csathó Kálmán.* A varjú a toronyórán. — *Ism.* *ly.* Uránia 216. l. — H. A. Hét 22. sz. — S. . . i J. Pest. Journ. 201. sz. — B. L. Pest. Lloyd 194. reg. sz.
- Csergő Hugó.* A mi szívünk asszonya. *Ism.* S. . . i J. Pest. Journ. 201. sz.
- Dalmady Győző.* 1836—1916. Bud. Hirl. 181. sz.
- Elek Oszkár.* Arany János »Kép-mutogató«-járól. Irodalomtört. 291—293. l.
- Erdős Renée.* Az új sarj. *Ism.* Majtényi György. Zólyomvárm. Hirl. 27. sz. és Temesv. Hirl. 135. sz.
- Fehér Gábor.* A Nibelung-monda alakjai Aranyánál. Egyetem 5., 6. sz. 13—18. l.
- Fogl Sándor.* Széljegyzetek Eötvösnek »Magyarország 1514-ben« c. regényéhez. Miskolczi kath. főgimn. 1915/16. értes. 3—9. l.
- Gárdonyi Géza.* Szunyoghy Miatyánkja. — *Ism.* H. A. Hét 18. sz. — S. . . i J. Pest. Journ. 201. sz.
- Göndör Ferencz.* A szenvedések országútján. — *Ism.* S. J. Pest. Journ. 186. sz.
- Gragger Róbert.* Arany »A hegedű« cz. költeményének tárgytörténetéhez. Ethnogr. XXVII. 130—132. l.
- Gyóni Géza.* Levelek a kálváriáról. — *Ism.* Faragó Jenő. M. Hirl. 203. sz. — Nagy Lajos. Világ 210. sz. — Hegyaljai Kiss Géza. Eperjesi Lapok 32. sz. — Sárosp. Hirl. 9. 10. sz.
- Gyóni Géza.* Lengyel mezőkről. 3. kiad. — *Ism.* Alkotmány 214. sz.
- Halmi Bódog.* Sebők Zsigmondról. Soproni Napló 134. sz.
- Harsányi István.* A pataki névtelen neve. Sárosp. Reform. Lapok 3., 4. sz. (Külön is 8-r. 10 l. 50 fill.)
- Herczeg Ferencz.* A hét sváb. Regény. — *Ism.* Faragó Jenő. M. Hirl. 155. sz. — Halasi Andor. Hét 26. sz. — Lengyel Ernő. P. Napló 162. sz. — *ly.* Uránia 215. l. — S. . . i J. Pest. Journ. 201. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 208. sz.
- Horváth Cyrill.* A Krisztina-legendáról. Bpesti VIII. ker. főreálisk. 1915/16. értes. 5—24. l.
- Huszár Vilmos.* A magyar irodalom helye az európai irodalomban. Bud. Szemle 167. köt. 121—133., 274—295. l.
- Kaczér Illés.* Khafrít, az egyiptomi asszony. — *Ism.* Hajdu Miklós. Nap 170. sz. — Bud. Hirl. 180. sz.
- Kafka Margit.* Két nyár. — *Ism.* Barta Lajos. Nyugat I. 707. l. — S. . . i J. Pest. Journ. 201. sz.
- Karinthy Frigyes.* Tanár úr, kérem! — *Ism.* Mohácsi Jenő. P. Lloyd 146. sz.
- Keleti Arthur.* Angyali üdvözlét. — *Ism.* Mohácsi Jenő. P. Lloyd 146. sz.
- Kemény Zsigmond* hátrahagyott munkái. (Naplója.) — *Ism.* Szász Béla. P. Napló 141. sz.

- Kenedi Géza*. Irások és tanulmányok. — *Ism. S . . . i J. Pest. Journ.* 201. sz.
Komáromi János. Csanak András Bécsben. — *Ism. K. L. Bud. Hirl.* 168. sz.
Kosztolányi Dezső. Babits Mihály. Nyugat I. 644. l.
Kosztolányi Dezső. Bűbajosok. — *Ism. Halasi Andor. Hét* 14. sz. —
 Mohácsi Jenő. P. Lloyd 146. sz.
Kosztolányi Dezső. Tinta. — *Ism. H. A. Népszava* 174. sz. — *Lakatos László. Hét* 24. sz.
Lakatos László. Tavaszí játék. — *Ism. Halasi Andor. Hét* 17. sz.
Lakatos László. Sebők Zsigmond. P. Napló 156. sz. — *Világ* 156. sz.
Leffler Béla. Magyar szerzők svéd színpadon. Irodalomtört. 345—349. l.
m. I. Baksay Sándor (1832—1915). Ethnogr. XXVII. 138—140. l.
Molnár Jenő. Mucsa a fronton. — *Ism. S. J. Pest. Journ.* 186. sz.
Nagy Géza (Felsővályi). Harczi pihenőn. Versek. — *Ism. Karczagi Napló* 29. sz.
Peterdi Andor háborús versei. — *Ism. K. E. P. Napló* 141. sz. —
 Borona. Hét 23. sz.
Pitroff Pál. A győri sajtó története. — *Ism. s. Bud. Szemle* 167. köt. 477—480. l. — *Pintér Jenő. Irodalomtört.* 298. l.
Pitroff Pál. Egy régi szerkesztőségben. *Bud. Hirl.* 167. sz. (Bajza és az Aurora.)
Pitroff Pál. A legnagyobbak egyik írójárja. *Bud. Hirl.* 210. sz. (Császár Ferencz.)
Pogány József. A földreszállt pokol. Az Isonzo éposza. — *Ism. Révész Béla. Népszava* 174. sz.
Pulnoky Miklós. Arany János Toldi-trilógiája és Densusianu Áron Negriadája. EPhK. 367—374. l.
Rácz L. Gárdonyi Géza tanulása Sárospatakon. *Sárosp. Ref. Lapok* 11. sz.
Radványi József. A Todoroszku-töredék első darabja. *Kereszt. Magvető* 172—180. l.
S. Gy. Pulszky Ferencz: Népmondák. Ethnogr. XXVII. 113. l.
Salgó Ernő. Írók és színdarabok. — *Ism. S . . . i J. Pest. Journ.* 201. sz.
Schöpflin Aladár. Babits Mihály új verses könyve. Nyugat I. 633—637. l.
Schöpflin Aladár. Sebők Zsigmond. Nyugat I. 787. l.
Sebestyén Károly. Ágai Adolf doktor. *Bud. Hirl.* 264. sz.
Sikabonyi Antal. Riedl Frigyes. *Bud. Hirl.* 258. sz.
Szabó Ignác. Háborús líránk. Bpesti IV. ker. főreálisk. 1915/16. értes. 1—25. l.
Szabolcska Mihály. Szívem szerint. — *Ism. Borona. Hét* 23. sz. — *Kubán Endre. Temesv. Hirl.* 119. sz.
Szederkényi Anna. A míg egy asszony eljut odáig. — *Ism. Dénes Zsófia. P. Napló* 259. sz.
Szép Ernő. Élet, halál. — *Ism. mond. Az Ujság* 134. sz. — *Borona. Hét* 23. sz. — *H. A. Népszava* 258. sz. — *Tóth Árpád. Nyugat* I. 708. l.
Sztripszky Híador. Mit termelt Ungvár hírlapirodalma 1861-től 1916-ig? *Gör. Kath. Szemle* 23—35. sz.
Tolnai Vilmos. Arany »Szibinyáni Jank«-jának forrásaihoz. *Irodalomtört.* 288—291. l.
Velledits Lajos. Szentmiklóssy Alajos Bökversek című munkája. *Irodalomtört.* 281—286. l.
Viszota Gyula. Jelentés a Kóczán-jutalomról. *Akad. Értes.* 445—453. l.
Viszota Gyula. Széchenyi Hitel című művének keletkezése. *Bud. Szemle* 167. köt. 321—351. l.
Voinovich Géza. Madách Imre és Az Ember Tragédiája. — *Ism. Alexander Bernát. M. Figyelő* II. 451—458. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő őnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXV-et *Császár Elemér*. (Eddig 25 évfolyam 1891—1915.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Küzzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára,** Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Ilyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladrámák. (Alszegehy Zsolt és Szilávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornyos Péter. (Alszegehy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujitó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 K.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pestí Gábor, Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Vértessy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1916. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.